

3./ A "100 %" fetiszizálása.

A prémium kifizetése /néhány kivételes területtől, pl. a szénbányászattól eltekintve/ csak a premizált tervmutatószám 100 százalékos teljesítésekor kezdődik. Minden erkölcsi elismerés is itt kezdődik: a 100 alatti eredményt elérő üzemet "rossznak", a túlteljesítőt "jó üzemnek" tekinti a közvélemény.

Kialakult a "100 százalék" misztifikálása, fetiszizálása, mintha az ugyanolyan objektív csomópont lenne, mint pl. a 100 fok Celsius, a víz forrponjtja. Van olyan nézet, mintha a terv számai - az objektív gazdasági törvények követelményeinek adekvát kifejezői lennének; aki tehát nem tartja be száz százaléknyi pontosságra őket, magukat a gazdasági törvényeket sérti meg.^{1/}

Valójában számos körülménytől függ, mennyire hiven felelnek meg a terv számai az objektív gazdasági törvényeknek a társadalom érdekeinek. Függ attól: vajjon maga a gazdaságpolitika helyes-e vagy hibás; mennyire volt megalapozott, reális, helyesarányu a népgazdasági terv; mennyire megbízhatóan történt a terv felbontása, konkretizálása iparágakra, vállalatokra; milyen előre nem látható változások következtek be a terv megszabása óta;

1/ Azzal a kérdéssel: vajjon mennyire pontosan vagy torzítva fejezik ki az objektív gazdasági törvények követelményeit a részlettervek mutatószámai - foglalkozik Erdős Péter cikke: A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről. /Közgazdasági Szemle, 1956. júniusi szám./

vajjon egyértelműen fejezik-e ki a terv mutatószámai a központi szervek tényleges akaratát, a gazdaságpolitika igazi céljait, stb., stb.

A "100 %-ot tehát értelmetlen fetisizálni.

S mégis, ez a fetisizálás nem valamiféle véletlen jelenség, amely egyes gazdasági vezetők felszínes gondolkodásából, vagy képzetlenségéből ered. A fetisizálás tendenciája szükségszerűen fakad mai gazdasági mechanizmusunkból, amely elsősorban aprólékos, részletekbe menő utasításokkal kívánja irányítani a vállalatot.^{1/}

Ez a fetisizálás sokféle káros hatással jár.

Az egyik: gazdálkodásunk sokszor emlegetett "merevsége." Nehezen tudunk alkalmazkodni a menetközben változott körülményekhez, nehezen tudjuk a terv végrehajtása közben latolgatni egy kérdés megoldásának többféle variánsát - mert "a 100 %-ot hozni kell."

A fetisizálás egy sajátos hatását úgy nevezhetnénk: a "reményvesztés" pszichológiája. A vállalat igyekszik a premizált mutatószámot 100 százalékra teljesíteni; ha másképp nem megy, igénybevesz különböző trükköket is. De ha így is reménytelennek tűnik - akkor lemond a további erőlködésről. A gazdasági vezető anyagi szempontjából már édesmindegy, hogy a mutatószámot 99 vagy 91 százalékra

1/ Bár ehhez hozzá kell tenni: a gazdasági vezetésben és a termelési agitációban nem egy helyen érvényesülő közgazdasági dillettantizmus elmélyíti, kiélezi ezt a káros tendenciát.

teljesíti-e. /Bár persze az "erkölcsi hatás" nem egyforma./

Ez különösen élesen jelentkezett addig, amíg az egész prémiumösszeg kifizetése attól függött, hogy teljesíti-e legalább 100 százalékra mind a 3-5 mutatószámot. Ilyenkor elég volt az, hogy egyetlen mutatószám teljesítése kilátástalannak tűnjék - s az egész prémium elvesztette ösztönzőerejét. Ez valamennyire javul a tavaly bevezetett rendszerrel, amely szerint két, egymástól független prémiumösszeget kaphatnak a gazdasági vezetők. Tehát a termelési tervért járó prémiumot megkaphatják akkor is, ha pl. az önköltségcsökkentésért járó prémiumtól elestek. De azért ez a probléma most sem szűnt meg. Hiszen a két prémiumnál külön-külön továbbra is érvényesül ez a "reményvesztési" pszichologia. Ha reménytelennek tűnik pl. a tervszerűségi mutató teljesítése, akkor már nem harcol a termelési terv száz százalékos teljesítéséért és a tervszerűségi viszonylag jobb alakulásáért.

Nehéz egy szemlélet létezését számokkal bizonyítani. De azért elgondolkoztatóak az alábbi táblázat tanulságai, amely a bőripar 1955. első félévi vállalati tervteljesítési adatait értékeli. Az iparág 15 vállalatánál hat hónap alatt a termelési érték havi tervének teljesítésében összesen tíz 100 % alatti eredmény született; /tehát 10 "eset" a 90 közül./ Ez a tíz eredmény a következőképpen oszlott meg:

XXII. táblázat.^{1/}

A termelési terv teljesítésének %-a	Hány esetben
98-100 %	-
96-98 %	-
94-96 %	2
92-94 %	2
90-92 %	2
80-90 %	1
80 % alatt	3

A tiz eset közül csak háromnál fordult elő, hogy a 100 % alatti teljesítményt a következő hónapban ismét elmaradás követte, a többi esetben teljesítés, vagy túlteljesítés következett.

A számok tehát megerősíteni látszanak az előbbi megállapításokat: ha már nincsen elég remény a 100 % elérésére - akkor nem feszítik meg különösebben az erejüket a vállalati vezetők azért, hogy legalább 99 vagy 98 %-ot érjenek el.

Sok ilyen esetben nem is egyszerűen "reményvesztésről" van szó, hanem talán inkább "tartalékolásról". A vállalati vezetők arra gondolnak: ebben a hónapban már ugysem megy a dolog - legalább tegyük el a késztermelés, vagy a félkésztermékek egyrészét a következő hónapra, hogy akkor "kiugorjunk", prémiumot, dicséretet kapjunk. /Ne feledjük el, hogy tavaly még

^{1/} Az adatokat a bőr- és cipőipari igazgatóság tervosztálya adta. A tervteljesítés a befejezett termelési értékre vonatkozik, mert ebben az iparágban ez volt a premizált mutató.

havi prémium volt! Erre enged következtetni a fenti adatokban az, hogy a nagy elmaradást a következő hónapban sok esetben nagyobb túlteljesítés követi.

Egyébként hasonlóak a tapasztalatok a cipőipar 1955. második félévi eredményeinek elemzésénél is. Az iparág 15 vállalatánál hat hónap alatt összesen 15 száz százalék alatti eredmény született a termelési érték előirányzatának teljesítésében. A 15 eredmény közül csak 2 van 98 és 100 % között, a többi 13 teljesítmény 98 % alatt marad, sőt ebből 11 még alacsonyabb szint, 96 % alatt. Jellemző, hogy novemberben 7 vállalat maradt 100 % alatt, ebből egy kivételével mind 98 % alatt. De a hét vállalat közül hat decemberben már magasan túlteljesítette a tervét.^{1/}

1/ Az adatok forrása itt is a bőr- és cipőipari igazgatóság tervosztálya. A tervteljesítés a teljes termelési értékre vonatkozik, mert itt ehhez fűződött a prémium.

4./ "Tervgazdasági spekuláció."

A termelési terv mutatószámairól szóló fejezetben láthattuk: a premizált mutatókat teljesíteni lehet a mutató által megjelölt, kivánt módon /pl. a tervszerüség mutató valóban az előírt program, választék pontos betartásával/ - s különböző egyéb, nem kivánt módszerekkel /pl. a tervszerüség mutatót azzal, hogy a választékot eleve szűkítik, hogy a tervszakasz végén kapkodva legyártják a hiányzó cikket, stb./ Pontosabban: a kivánt módon elért eredményeket megtoldják azokkal az "eredményekkel" amelyeket a nem kivánt módszerekkel érnek el. A vállalatoknál mindenütt találunk olyan gazdasági vezetőket, akik valóságos "művészei" annak, hogyan kell ilyen nemkivánt, sőt sokszor kifejezetten káros eszközökkel szépíteni az eredményeket. Valamiféle sajátos "tervgazdasági spekuláció" ez, amire elég gyorsan megtanítja a gazdasági vezetőt a mindennapi élet. Hangsúlyozom: nem törvénybeütköző csalásokra gondolok, nem arra, hogy a vállalat hamis statisztikai jelentést ad a tervteljesítésről. Ez a "tervgazdasági spekuláció" teljesen legális, nem ütközik semmiféle rendeletbe, törvénybe. Az ilyen ügyeskedő gazdasági vezető jól érti a mutatószámokkal való bűvészkedést, kihasználja a premizált mutatószámok kétértelműségét, közgazdasági ellentmondásait. Hiszen láttuk: maguk a mutatószámok ösztönöznek jó és rossz irányba; nem csodálkozhatunk azon,

hogy nemcsak a tudatosan számbavett hatásuk, hanem a "vad" hatásuk is megtermi a maga gyümölcsét. A gyakorlatban nincs is olyan igazgató, "terves", aki ne tudna különböző manipulációkkal "végszükség esetén" 1-2-4 százalékot szerezni s ezzel a prémiumot biztosítani - anélkül, hogy kifejezett szabálytalanságot követne el. Jó esetben az ilyen manipuláció népgazdaságilag nem okoz sem kárt, sem hasznot, de gyakran bizony elég tetemes kárral jár.

5./ Harc a terv lazítása és feszítése körül.

A terv teljesítéséhez elsősorban a jó munka vezet. De a terv teljesítését, s ezzel együtt a prémium megszerzését, az erkölcsi elismerés kivívását természetesen megkönnyíti, ha a terv laza. A vállalatok vezetőinek tehát közvetlen személyes érdekük fűződik ahhoz, hogy laza tervet kapjanak.^{1/} Sőt, ez nem is csak az ő érdekük, /vállalat mindazon premizált dolgozói/, akiknek prémiumfeltételei szintén a vállalati tervmutatószámokhoz kapcsolódnak, ugyanebbe az irányba tolják a vezetőket, az igazgatót.

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból külön-külön a tervezés és a végrehajtás szakaszát.

A tervek megállapításakor újra és újra találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy a vállalatok vezetése lehetőleg lazább számokért harcol; tiltakozik olyan mutatók "tulfeszítettsége" ellen, amelyeket azután vigan teljesít; eltitkolja a felsőbb szervek előtt a vállalatban rejlő lehetőségeket, tartalékokat. Lássunk erre egy példát, a cipőgyárak 1956.I. negyedévi önköltségi terveit. Összehasonlítást teszünk: milyen termelési költségnyadot javasolt a vállalat, mit hagyott jóvá az ipari igazgatóság - és mi valósult meg.

1/ Liberman professzor már említett cikkének /Az önálló elszámolás és az ipari dolgozók anyagi ösztönzése/ nagy érdeme, hogy a közgazdasági irodalomban elsőnek vetette fel teljes élességgel ezt a súlyos problémát.

XXIII. táblázat.^{1/}

Állalat neve	Termelési A váll.javaslat	költség Jóváhagyott szám	hányad Tényszám
a	95,6	94,9	91,7
ca	91,5	89,1	87,2
tex	100,3	94,7	88,5
asági	100,9	96,0	94,7
skeméti	96,8	96,1	96,1
usági	122,9	93,8	93,8

Hasonló a helyzet a cipőiparban az összehasonlítható cikkek önköltségcsökkentésének előirányzatánál is.

Sok vállalatnál - ahogy az egyik tervosztályvezető találóan jellemezte - "önvédelmi célból" a legkülönbözőbb, központilag elő nem irt statisztikákat, kimutatásokat vezetnek, hogy különféle adatokkal alátámasztva tiltakozhassanak a magasabb tervelőirányzatok ellen.

Természetesen megköveteljük a gyárigazgatótól, a gazdasági vezetőtől, hogy ne ezt tegye, hanem maga is törekedjék reális, de azért feszített előirányzatokra. Megköveteljük tőlük, öntudatukra appellálva. De akik eleget is tesznek ennek a követelésünknek - félig-meddig erőszakot követnek el saját személyes anyagi érdekeiken.^{2/}

1/ Az adatokat a bőr- és cipőipari igazgatóság tervosztálya adta.

2/ Egyébként a törvény komoly szankciókat helyez kilátásba a vállalatok lehetőségeinek eltitkolásáért. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 4.sz. törvényerejű rendelete a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről, amelyet az előbb már idéztem, az 5.§./1/ 1. pontjában a következőket szögezi le: "Vétséget követ el, aki abból a célból, hogy a népgazdaság érdekeit sértse, a részletterv készítésénél a vállalat /üzem/ teljesítőkéességét eltitkolja." /A Magyar Népköztársaság fontosabb törvényei és kormányhatározatai, jogi- és államigazgatási könyv- és folyóiratkiadó, 1952. 61. old./ Az

A vállalatok részéről megnyilvánuló lazítási törekvés létrehozza a maga ellenhatását a felsőbb szerveknél. A felsőbb szerv eleve feltételezi a reklamáló vállalatról, hogy lazítani akar, s ezért gyakran még a jogos ellenvetéseket is "sirásnak" ál-"objektív nehézségnek" bélyegzi. A felsőbb szervek rászoknak arra, hogy "diktálják" a tervet a vállalatnak.

Nézzük ezekután a terv végrehajtásának időszakát.

A premizált tervmutatószámok túlteljesítéséért többletprémium jár. /Itt most ismét eltekintek attól, hogy egyelőre a könnyűiparban a termelési terv túlteljesítéséért nem jár többlet-prémium, mert ez minden bizonytalansággal átmeneti jellegű intézkedés./ Ennek ellenére prémiumrendszerünk nem serkent kellőképpen a túlteljesítésre, a különböző gazdasági eredmények szakadatlan, a lehetőségekhez képest maximális javítására, fejlesztésére.

Ebben bizonyos szerepet játszik az, hogy a prémiumnak "plafonja" van. A könnyűiparban nem lehet több az alapfizetés 50 %-ánál. Ennek nincsen különösebben erős fékező hatása, mert nagyon ritkán kerül közel a prémium a plafonhoz. De azért időnként eléri, s ilyenkor persze ez

---

ilyen vétség 2 évit terjedőható fogsággal büntetendő.

A gyakorlatban azonban a törvénynek ez a szigorú előírása sem tudja ellensúlyozni a terv lazításának azt az erős tendenciáját, amelyet tervezési és ösztönzési módszereink hívnak életre.

is bizonyos fokig demobilizál.^{1/}

Sokkal inkább érezteti fékező hatását az elért eredmények "tervezés^{és}és~~és~~." Mit értünk ezen?

A vállalat az egyik időszakban különösen jó eredményeket ért el valamilyen területen. Talán rendkívüli erőfeszítéseknek köszönhető ez, talán valamilyen véletlen körülménynek, esetleg valamilyen ideiglenesen ható tényezőnek. Mindenesetre azt a színvonalat, amelyet elért, s amivel akkor jelentősen túlteljesítették a tervet, a soronkövetkező /vagy ha ez már nem megy, az azután következő/ időszakra már mint tervet, mint 100 százalékos követelményt írják elő. Tehát ugyanazokért a rendkívüli erőfeszítésekért ezután már nem jár többletprémium; a vezetők úgy érzik, hogy ezt most már "ingyen" követelik tőlük. Sőt, ha az előbbi magas eredmény valamilyen átmeneti körülményke volt betudható - akkor ezután, a terg emelése után még a 100 százalékot sem érik majd el, tehát az alapprémiумtól is elesnek.

1/ Nagyon vitatható, vajjon a jelenlegi viszonyok között helyes-e ilyen plafon megszabása. Elvileg ez kétségtelenül ellentétes a szocialista bérezés elveivel, hiszen egy bizonyos határon túl a többletteljesítményért nem ad több bért. De fel lehet hozni ezzel szemben azt a gyakorlatias ellenérvet, hogy tervezésünk nem elég pontos. A prémiumfeltételek nagyon magas túlteljesítése minden valószínűség szerint valamiféle lazaságra mutat a tervezésben. Ilyen körülmények között nem lenne erkölcsös bármekkora prémiumot kifizetni.

A vitát tehát nagyon nehéz eldönteni.

A tervezés számos területén találkozhatunk ezzel a jelenséggel. Így pl. a termelékenység és a minőség mutatóinak megszabásánál. Különösen élesen jelentkezik ez a probléma az önköltség tervezésénél, mert itt még a negyedév végét sem várják be az eredmények tervesítésével. A negyedévi önköltségcsökkentési terv jóváhagyásakor, amely néhány héttel a tervszakasz megkezdése előtt történik, természetesen még nem állnak rendelkezésre az éppen folyamatbanlévő negyedév tényszámai. /Az önköltségnél ugyanis nincsen havi, csak negyedévi értékelés./ Viszont a már jóváhagyott negyedévi önköltségi tervszámokat "menet közben" módosítják, amint az előző negyedévről a mérlegbe-számoló elkészült. Sőt, az is nem egyszer előfordult, hogy a jóváhagyott tervet nem is egyszer, de kétszer emelik fel.

Sajátos formában érvényesítik ezt a gyakorlatot az anyagellátás tervezésében. A minisztérium egy rendelkezése a következőket írja elő: Ha a vállalat két negyedéven át az anyagnormánál kedvezőbb eredményeket ér el, akkor az ezután következő időszakban az anyagfelhasználás tervezésénél már ezt a színvonalat kell kötelezően előírni. Ha viszont a két negyedévben elért tényleges eredmény rosszabb, mint amennyit az anyagnorma megkövetelne, akkor az anyagnormát kell a tervben alapul venni.

Mindezek eredményeképpen fellép valami olyasféle jelenség, amely hasonlít a normarendezések előtt a fizikai munkások körében tapasztalható "munkavisszatar-
táshoz." Sok munkás ilyenkor úgy gondolkodik: "Nem nagyon teljesítem túl a normámat, mert minél nagyobb lesz a százalékom, annál inkább visszahúzzák a normát." Hasonlóképpen sok gazdasági vezető úgy gondolkodik: "Nem nagyon teljesítem túl a tervet, mert akkor a következő időszakban ennyivel feszitettebb lesz a tervem." Érdekes megfigyelni: a vállalati tergosztályvezetők valóság-
gal meg vannak ijedve a negyedév végének közeledtekor, amikor azt látják, hogy az eredmény előreláthatólag tulaj-
ságosan "kiugrik". Meg is van a módja annak, hogy az ilyen "tulzott" tervteljesítést "tartalékolják" a követ-
kező negyedévre.^{1/} Egy ügyes terves nemcsak növelni, hanem csökkenteni is tudja 2-3 százalékkal az eredményt - az összes szabályok betartásával. Pl. csak az minősül készterméknek, amelyet a MEO ellenőrzött, s a készárurak-
tár átvett. Nos, ott, ahol a befejezett termelést premi-
zálják, elég egy kissé lassítani a MEO-átvételt, s a folyó negyedévben megtermelt készáru már a következő negyed-
év teljes termeléséhez fog számítani.

1/ Érdekes, hogy ugyanazt a jelenséget - a "tartalékolást" - merőben más és más okok is előidézhetik. Itt a "tul-
magas" eredmények tervesítésétől való félelem az oka. Az előbb pedig arra mutattam rá: "tartalékolásra" kerül-
het sor olyankor is, amikor a folyó terv teljesítése már reménytelennek látszik - s inkább a következő pré-
miumért dolgoznak előre.

Összefoglalva: tervezési és ösztönzési módszereink olyan spontán tendenciát váltottak ki, amely a tervek lazítására, a termelési lehetőségek eltitkolására, a kiugró eredmények visszafogására sarkalja a vállalati vezetőket. Ez nagyon veszélyes, káros - hiszen a társadalom minden érdeke azt kívánna, hogy éppen a vállalati vezetők, a termelés közvetlen szervezői, akik a legjobban ismerik a helyi lehetőségeket, legyenek a legjobban érdekelve a helyi erőforrások, adottságok legjobb kihasználásában, az eredmények szüntelen javításában, mind magasabb, merészebb célok kitűzésében.

6./ A termelés periodikus egyenetlensége.

A "hóvégi rohamunka", az "egyenetlen termelés" "klasszikus" területe a gépipar és a bányászat, de azért találkozhatunk ezzel a jelenséggel a könnyűiparban is. Itt is - akárcsak az ipar más területein - nem annyira az egész termelési folyamat periodikus egyenetlenségéről, hullámzásáról van szó, mint inkább a termelés utolsó fázisainak /pl. a textiliparban a kikészítésnek/ a "rohamunkájáról", s ezzel együtt a késztermékek kibocsátásának hóvégi, negyed-évvégi "lökéseiről". Ennek illusztrálására hozom az alábbi táblázatot, amely azt jelzi: hogyan változik egy-egy negyed-éven belül hónapról-hónapra, periodikusan a bérhányad. Az adatok az egész könnyűiparra vonatkoznak, az 1955. évre.

XXIV. táblázat^{1/}

Hónap	Termelési terv a telj.%-ában	Béralapfelhasználás a terv %-ában	100 Ft termelési értékre eső bér Ft-ban
Január	105,2	103,8	16,23
Február	105,4	104,1	15,38
Március	<u>108,2</u>	105,1	<u>14,69</u>
Április	104,2	105,0	16,37
Május	104,5	103,6	15,66
Junius	<u>105,6</u>	103,2	<u>15,11</u>
Julius	101,3	101,8	16,59
Augusztus	101,8	101,1	15,72
Szeptember	<u>102,9</u>	101,2	14,68
Október	100,4	101,0	16,44
November	100,5	99,9	16,41
December	104,8	100,2	15,20

^{1/} Az adatokat a Nemzeti Bank kimutatásából vettük.

A bérhányadnak ez a ritmikus változása részben azzal függ össze, hogy a negyedév vége felé inkább az anyagigényesebb termékeket igyekeznek elővenni: /A termelési érték tárgyalásánál láttuk, hogy erre korlátozottak a lehetőségek/. Emellett a bérhányad periodikus változása főképp azzal magyarázható, hogy kb. ugyanannyi dolgozó foglalkoztatása, kb. ugyanannyi bér felhasználása mellett a negyedév vége felé haladva egyre nő a készáru kibocsátása, s ezzel a termelési érték. Ez persze összekapcsolódik azzal, hogy a termelés utolsó állomásain - pl. textilgyárban a kivarróban, a kikészítőben, a csomagolásnál, a késztermék-MEO-nál, stb. - a negyedév végén szabályszerű rohammunka, hajrázás is folyhat.

Mi tehát az oka a termelés és a készárukibocsátás periodikus hullámzásának?

Kétségtől kívül nagyon komoly szerepet játszik ebben a kellő készletek, tartalékok hiánya, amely görcsösebbé teszi a termelés periodikus lökéseit. Az, hogy a hajrázás nagy-e vagy kicsi, függ attól is, hogy általában mennyire feszített a vállalat feladata. Minél szorosabb a feladat, annál élesebben jelentkezik a hullámzás.

Bizonyos fokig hozzájárulhat a termelés fennakadásaihoz, zökkenőihez a munka rossz megszervezése, a tervszerületlen kooperáció, a fegyelmezetlenség, stb. is.

De mindez még nem ad magyarázatot a periodicitás jellegzetes naptári ütemére: arra, hogy a csucs mindig

a hónap, a negyedév, az év végén következnek be a visszaesés az újabb naptári időszak elején. A kapitalizmusban, amelyben oly sok volt a szervezetlenség, amelyben sok ingadozás és egyenetlenség volt a termelésben - ezt a fajta hóvégi, negyedévvégi rohamunkát, majd hóelejei visszaesést nem ismerték. Volt hajrázás - pl. egy sürgős megrendelés teljesítésekor, idényiparokban az idény csúcspontján, általában a nagy konjunktúra idején - de nem a hónapok, negyedévek naptári időszakainak megfelelően.

A mi termelésünknek sajátos fajta egyenetlenségét ismételten kiprovokálja egyszerűen az a tény, hogy az egész tervezés, valamint az azt alátámasztó anyagi és erkölcsi ösztönzés a naptár időbeosztására épül. Amíg a vállalat vezetőinek anyagi és erkölcsi elismerése attól függ, mennyire teljesítik egy adott naptári időszak megszabott tervszámait, addig semmi sem tarthatja vissza a vállalat vezetőit attól, hogy a tervszakasz végén teljes erővel "megnyomják a gombot."^{1/}

1/ A termelés periodikus egyenetlenségének kérdését részletesen feldolgozta a Közgazdaságtudományi Intézet két munkatársa: Bródy András és Gáspár Lászlóné. Vizsgálataik kiterjedtek a könnyűipar egyes ágaira is. Kutatásaik eredményeit részben felhasználtam a fenti fejtegetésekben.

E kutatómunka eredményeinek első publikációja: Bródy András cikke - A hóvégi hajrá és gazdasági mechanizmusunk /Közgazdasági Szemle, 1956. július-augusztus./

7./ A "ma" és a "holnap" konfliktusa.

A vállalat vezetői előtt újra és újra az a dilemma merül fel: vajjon a folyamatban lévő negyedévi terv teljesítése, telteljesítése kedvéért kockáztassa-e a vállalat jövő fejlődését? Vagypedig - ha választani kell - inkább a folyó terv érdekeit áldozza fel a jövő kedvéért? A tapasztalat azt mutatja: a gazdasági vezetők többsége a kérdést "a jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok" közismert elve alapján dönti el.

Bizonyos fokig ez a konfliktus tükröződik már az egyenetlen, periodikusan hullámzó termelés előbb tárgyalt jelenségében is. A vállalat vezetőinek, amikor a hónap, a negyedév végén "kiugranak", számolniuk kell azzal, hogy ez elkerülhetetlenül zökkenőket okoz majd a következő tervszakasz elején. A félkésztermékek készletének megcsappanása fékezi majd a folyamatos munkát; a rohammunkában kifáradt emberek teljesítménye visszaesik, stb.

Még inkább ez a konfliktus fékezi a vállalat, a termelés folyamatos fejlesztését. Sokminden tartozik ide:^{1/}

- A termelés műszaki fejlesztése; ennek keretében új gyártási eljárások, új munkamódszerek bevezetése, találmányok, újítások alkalmazása.

---

^{1/} A beruházásoktól, amelyeknek természetesen kiemelkedő szerepük van a vállalat fejlesztésében, itt eltekintek. Ez ugyanis egy sor sajátos problémát vet fel, amely most nem tartozik ide.

- A munkaszervezés korszerű formáinak meghonosítása.

- A gyártmányok tökéletesítése; új gyártmányok bevezetése.

- Az állóalapot gondos megőrzése; a géppark folyamatos karbantartása és felújítása.

- A káderek nevelése: ipari tanulók képzése, a szakmunkások továbbképzése, a műszaki káderek tudásának gyarapítása, stb.

Ez csupa olyan feladat, amelynek lelkiismeretes elvégzése elősegíti a vállalat jövőbeni jó munkáját, fejlődését - elhanyagolása pedig előbb-utóbb feltétlenül megbosszulja magát. De ugyanakkor csupa olyan feladat, amelynek gondos elvégzése csak ritkán s csak kismértékben érezteti hatását azonnal, már a folyó terv eredményeiben. Ellenkezőleg, ez bizonyos erőket von el a napi munkától. Pl. az ipari tanulók képzésére esetleg jó szakmunkásokat kell átadni a termelésből; a gyártmányfejlesztés munkája műszaki erőket köt le. Sőt, egyes esetekben az ilyen feladatok teljesítése kifejezetten hátráltathatja a pillanatnyi teendők elvégzését. Pl. a megelőző karbantartás kedvéért le kell állítani olyan gépeket is, amelyek működtetése nagyon jól segítené a havi terv teljesítését.

Nem az a baj, hogy egyáltalán konfliktus van a "ma és a "holnap" érdekei között - ez többé-kevésbé

elkerülhetetlen. Felmerül ez a dilemma a tőkés előtt is: ugy gazdálkodják-e, hogy azonnal, egy-két év alatt minél több profitot harácsoljon össze /esetleg a cég jó hírnevének, üzleti összeköttetéseinek kockáztatása árán, a vevőket kisebb vagy nagyobb mértékben becsapva, vagy talán a gépeket, berendezéseket tulhajszolva - de mindenesetre kockáztatva a jövő még nagyobb profitját./ Vagypedig elégedjék meg egyenlőre szerényebb, de meg-alapozottabb haszonnal, s inkább "szolidan", lassan, de annál biztosabban igyekezzék vállalkozását fejleszteni. A dilemma fennáll - de olymódon, hogy mindkét végletes megoldásnak megvan a maga előnye és hátránya a tőkés egyéni szempontjából. Az első esetben ma több profitot kap, a holnapi haszon viszont bizonytalan. A második esetben ma kevesebbet rak zsebre - de minden valószínűség szerint egyre busásabb lesz a profitja. Nálunk viszont nem az a helyzet, hogy mindkét változatnak megvan a maga előnye és hátránya, hanem minden, vagy szinte minden előny az egyik oldalon van, a "ma" előtérbeállításából fakad, a jövő elhanyagolásával viszont nem jár együtt különösebb egyéni hátrány.

Igaz: a tervek, az utasítások számos előírást tartalmaznak a "hosszulejratu" feladatok elvégzésére is. A vállalatnak van jóváhagyott műszaki fejlesztési terve, ezen belül rögzíti a műszaki és szervezési in-

tézkedések tervét. Van felújítási terv, szakoktatási terv, stb. Rendeletek szabályozzák a TMK, a tervszerű, megelőző karbantartás szervezését, az élenjáró módszerek elterjesztését, stb. Mindez igaz - de ugyanakkor ösztönzési rendszerünk határozottan abba az irányba taszítja a vállalati vezetőket, hogy háttérbeszorítsák, elhanyagolják ezeket a jövőben gyümölcsöző, ma inkább áldozatokat kívánó munkákat. A legerősebb anyagi ösztönző, a prémium kifejezetten a folyó negyedévi terv teljesítésétől függ. De a felsőbb szervek elismerése vagy a kritika, a felelősségrevonás is elsősorban ezen mulik. Ezt tekintik fő mércének a párt- és társadalmi szervezetek annak megítélésében: jól vagy rosszul dolgozik-e az üzem. Még erkölcsi elismerést is ritkán kap egy igazgató, egy főmérnök azért, mert tiszta, rendes, jól karbantartott a gépparkja, vagy mert jól szervezte meg a szakmunkásképzést. Sőt, ha fokozatosan emelkedik ennek eredményeképp a termelés színvonala - ezt eleve figyelembeveszik a terv megállapításakor, ennek alapján rójják ki a feladatot. "Hosszabb lejáratra" is érvényesül az a jelenség, amelyről a 213. oldalon irtam: az eredmények "tervesítése". A gazdasági vezető ily módon nem élvezi - anyagi tekintetben - fáradozásának lassan beérő gyümölcseit. Sőt a vállalat vezetőinek még azzal is számolniuk kell, hogy előbb-utóbb elkerülnek majd a vál-

lalattól s így esetleg nem arathatják le maguk mai erőfeszítéseik később beérett termését. Minél nagyobb a káderek fluktuációja, annál inkább erősödik ez az érzés; ami méginkább elveszi a vállalati vezetők kedvét az ilyen, jövőt megalapozó feladatok lelkiismeretes elvégzésétől. Ráadásul még azt is figyelembe kell venniök: talán éppen azért váltják le őket, mert esetleg egymásután többször nem teljesítették a folyó tervet - tehát már csak azért is érdemes minden erejüket a folyó tervek teljesítésére összpontosítani.

A hosszulejáratu feladatok elhanyagolásában viszont nincsen különösebb kockázat a vállalati vezető számára. Ez ugyanis csak lassan, fokozatosan, esetleg évek alatt mutatkozik meg. S ha már kiderül, akkor a felsőbb szervek esetleg szemrehányásokat tesznek - de kénytelenek tényként tudomásulvenni a tervek megszábasakor. Nemcsak a fejlődést, az elmaradást is "tervesítik." A felsőbb szervek, ha reális tervet akarnak adni az iparág-nak, a vállalatnak, kénytelenek figyelembevenni tényleges - esetleg leromlott, elmaradott - állapotát.^{1/}

1/ Ez sokkal élesebben látszik meg a szénbányászatban, mint a könnyűiparban. Sok bányánk évek alatt elhanyagolt állapotba került. A mai tervek igyekeznek feszített feladatokra sarkalni ezeket a bányákat is - de hát persze mégis csak abból kellett kiindulni e tervek megállapításánál, milyen ez a bánya ma, s nem abból, milyen lenne ez a bánya, ha nem hanyagolták volna el.

Vannak, akik azt állítják: ez a hiba szükségszerűen együtt jár azzal, hogy a gyárak nincsenek tőkés tulajdonban, hanem az állam által kinevezett emberek vezetik. A tőkés saját későbbi profitját veszélyeztette ilyen gazdálkodással - a kinevezett gazdasági vezető azonban elkerülhetetlenül számol azzal, hogy esetleg áthelyezik, tehát saját mulasztásainak következményeit nem ő fogja megsínyleni.

Véleményem szerint ez az ellenérv helytelen; nem igaz, hogy mi tehetetlenek lennénk ezzel a jelenséggel szemben. Ez is olyan káros tendencia, amely csupán a mai gazdaságvezetési formák mellett elkerülhetetlen. Három fő módszere van annak, hogy elhárítsuk. Az egyik: a gazdasági vezetők átfogóbb, komplexebb anyagi ösztönzése, amely tehát nemcsak a termelés 3-4 kiragadott mutatószámát, /s természetesen mindig a folyó termelés mutatószámait/ jutalmazza, hanem összességében értékeli az illető vezető tevékenységének minden oldalát. Ennek eszközeiről már előbb, a   oldalon szó volt, itt nem szükséges megismételni.

A másik módszer: lehetőség szerint minél jobban stabilizálni a vállalat vezérkarát, csökkenteni az örökös fluktuációt. Magukat a kádereket anyagiilag is érdekeltté kell tenni abban, hogy ragaszkodjanak a vállalathoz. /Ennek gyakorlati eszközeiről is volt már szó./ Akkor majd maguk lesznek haszonélvezői vagy kárvallottjai saját, évekkel ezelőtt elvégzett jó vagy rossz munkájuknak.

S végül a harmadik: komolyan érdekeltté tenni - pl. nyereségrészesedéssel - a vállalat egész kollektíváját, minden dolgozóját a vállalat eredményeiben. Bizonyos fluktuáció elkerülhetetlen, különösen a gyors iparosodás éveiben. De azért egy egész gyári kollektiva semmiképpen sem cserélődik ki egyik évről a másikra, sőt 2-3 év alatt sem /- s törekednünk kell arra, hogy a dolgozók zöme évekig, sőt évtizedekig ugyanannál a vállalatnál maradjon./ A kollektívának tehát világosan és egyértelműen az a közvetlen anyagi érdeke /nyereségrészesedés vagy hasonló formák alkalmazása esetén/, hogy a vállalat eredménye évről-évre javuljon. S ha intézményesen módot adunk majd a kollektívának arra, hogy komoly befolyást gyakoroljon a vállalat vezetésére - meg fogja akadályozni a rablógazdálkodást, a vállalat jövőbeni érdekeinek elhanyagolását.

+ + +

A felsorolt hat negatív jelenség közül egyik sem ismeretlen; nagyon sok szó esik ezekről a sajtóban, a különféle értekezleteken.

Gyakori azonban, hogy ezeket véletlen hibának tekintik, csupán egyes gazdasági vezetők szubjektív mulasztásaival magyarázzák. "X. igazgató nem tartja eléggé szem előtt a népgazdaság érdekét - s ezért a terv lazítására törekszik" - vagy: "Y. főmérnök nem gondol a jövőre, s elhanyagolja a szakmunkások képzését", stb. Az ilyen

megállapításokban persze lehet némi igazság; lehet, hogy más, öntudatosabb, harcosabb, áldozatkészebb ember X. vagy Y. helyében nem ezt tette volna. S mégis, ez a szemlélet - véleményem szerint - teljesen helytelen, mert szubjektivista.

Amikor egy hiba, egy káros jelenség nem kivételes, hanem nagyon gyakori, sőt általános, akkor a materialista elemzés azt követeli: ne csupán az egyes személyek szubjektív "hozzállásában" keressük a magyarázatot, hanem e személyeken kivülálló - s ilyen értelemben objektív - kiváltó okokban. Jelen esetben: azokban az intézményekben, szervezeti formákban, anyagi és erkölcsi ösztönzési módszerekben, amelyek az ilyen általános, tipikus, hibás magatartást kiváltják a legtöbb gazdasági vezetőben.

Vannak, akik az ilyen jelenségek elemzésekor elismerik, hogy ezek nem véletlenek, hogy mélyebb okaik vannak, de az okot egyesegyedül a prémiumrendszer hibáiban látják. Pl. azt mondják: a terv lazítására való törekvés oka a mai prémiumrendszer, amely a tervszámokhoz kapcsolódik. Ha más lenne a prémiumrendszer - a hiba megszűnne.

Valójában a probléma nem ilyen egyszerű. A prémium ma a legerősebb anyagi ösztönző. De láttuk: sok más ösztönző is, nem utolsósorban az erkölcsi ösztönzés, a politikai agitáció főleg ugyanabba az irányba hat, mint a prémium. S a prémium sem önmagában létezik, hanem csupán alátmasztója meghatározott tervmutatószámoknak, a pré-

mium hatékonyabbá teszi a tervmutatószámok pozitív, jó-irányu hatását -és kiélezi negatív, nem kívánatos, "vad" hatásukat.

Vegyük pl. az egyenletes termelést. Erről már külön irtam az előbb, itt csak ennek a problémának az illusztrálására hozom fel újra. Vannak, akik szerint a jellegzetes periodikus hullámvázás fő forrásának a prémiumot tekinti, amelynek sorsa egy-egy időszak végén, a "finisben" dől el végérvényesen. Ugyanakkor azt tapasztalhattuk a könnyüiparban, hogy 1956-ban, amikor a vezetők havi premizálásáról áttértek a negyedévi prémiumra -nem szűnt meg a hónapon belüli ingadozás sem.^{1/} Nem szűnt meg, mert a minisztérium, az igazgatóság, a vállalati és

1/ A negyedévi prémiumra való áttérés következményeit hosszabb időszak adatai alapján kellene tanulmányozni. Mindenesetre pl. az 1956. májusi adatok is bizonyítják, hogy az egyenetlenség a hónapon belül, a termék kibocsájtás hóvégi "megugrása" nem szűnt meg.

XXV. táblázat.

C i k k	Mértékegység	I. dekád	II. dekád	III. dekád
sz pamutszövet	1000 négyzetméter	4.343	5.825	7.684
rffi cipő	1000 pár	40,9	37,2	50,4
i cipő	1000 pár	75,6	98,2	128,5
ermekcipő	1000 pár	103,6	115,2	135,5

Az adatokat a Könnyüipari Minisztérium tervfőosztálya közölte.

a kerületi pártbizottság most is számonkéri a vállalat-tól a havi tervet, s "rossz az optikája" annak, ha a havi terv nem valósul meg. Az igazgató sok helyütt egyes vállalati dolgozókat "biztonság végett" most is a havi terv alapján premizál, stb. A jelenség forrása tehát nem egyszerűen a premizálás, hanem a gazdasági vezetésnek, az eredmények számonkérésének egész naptári rendszere - s a prémium csak kiélezte, felfokozta ezt a bajt. Hasonlóképpen van ez a többi említett jelenséggel is.

Véheményem szerint az előbbieken felsorolt hat jelenséget úgy tekinthetjük, mint objektive szükség-szerű tendenciákat. Nem szükségszerű következményei a szocialista tervgazdaságnak, a termelőeszközök társadalmi tulajdonának. De szükségszerű következményei a jelenlegi gazdaságvezetési módszereknek, a mai gazdasági mechanizmusnak. Olyan tendenciák, amelyek nem szűnnek meg a pusztá óhajtástól; amelyeket a felvilágosító szó is csak enyhíthet, de nem küszöbölhet ki. Megszüntetésük-höz magukat a gazdaságvezetési módszereket, a tervezés és az ösztönzés formáit kell megváltoztatni.

IV. A VÁLLALATOK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK. A VÁLLALAT,
MINT "VEVŐ" ÉS MINT "ELADÓ".

A tanulmány eddigi részében főként azt vizsgáltuk: milyen módon közvetítik az állam, a központi szervek akaratát a vállalathoz a különböző utasítások és ösztönzők.

Most azt kell megvizsgáljunk: milyen kapcsolatok épülnek ki a különböző vállalatok között. E kapcsolatoknak két irányuk van. Az egyikben a vállalat mint "eladó" szerepel; értékesíti saját termékeit. A másikban mint "vevő"; beszerzi a gyártáshoz szükséges termelési eszközöket.

Mindkét irányu kapcsolat a kérdések egész sorát öleli fel. Ez a tanulmány még nem tud mindezekre kitérni; a kutatás témáját le kellett szűkíteni.

Ami a vállalatot, mint "eladót" illeti: itt egyelőre csak a téma egyik felét, a belkereskedelemmel való kapcsolatot írom le. Az itt szerzett tapasztalatok jelentős részben érvényesek az ipar és a külkereskedelem viszonyára is. De az utóbbinál felmerülő külön sajátos problémákra majd a további kutatás során kell kitérni.

Ami a vállalatot, mint "vevőt" illeti: a vállalat sok mindent vásárol. Beszerez anyagot, energiát, gépeket, alkatrészeket és szerszámokat; igénybevesz különböző szolgáltatásokat stb. Mindebből itt csak az anyagellátásra tudok kitérni; sőt - mint látni fogjuk - annak is csak egyes problémáira.

1./ A könnyűipar és a belkereskedelem kapcsolata.

Az árukészletek.

A legfőbb tényező, amelytől a könnyűipar és a belkereskedelem viszonya függ: mennyire vannak árukészletek. Amikor a kereskedelemben kellő nagyságu és összetételű árukészletek vannak, akkor a kereskedelem "nyomást" tud gyakorolni az iparra, a fogyasztók különböző igényeinek teljesítése érdekében. Ebben az esetben a kereskedelem valóban nagy erővel fel tud lépni a bővebb választék, a jobb minőség, a tetszetősebb kivitelezés, az idényszükségletek figyelembevétele, stb. érdekében. Az ipar kénytelen tekintettel lenni ezekre a kívánságokra, mert a kereskedelem, amely kellő készletek birtokában van, nem rendel meg a számára /s a vevők számára/ meg nem felelő árukat. Ebben a helyzetben egy sor elsőrendűen fontos követelményt "alulról", a kereskedelem "nyomása" biztosít a vállalatnál - anélkül, hogy bármiféle külön utasítást kapna erre a vállalat "felülről".

Több területen ilyen volt a helyzet 1955-ben. Tavaly ugyanis a készletek jóval nagyobbak voltak, mint az előző években. Nézzük meg előbb néhány fontos ruházódási cikk nagykereskedelmi készleteinek alakulását az elmúlt időszakban.

XXVI. táblázat^{1/}

A táblázat számai azt jelzik: hány napi eladást fedezett a készlet.

C i k k	1955.IV.30.	1955.XII.31.	1956.IV.30
Pamutszövet	92	94	86
Gyapjuszövet	63	112	160
Férfi konfekció	132	183	169
Női konfekció	166	231	229
Gyermekkonfekció	130	169	207
Férfi és női alsó ruházat	116	117	127
Bőrcipő	126	165	152

Az adatok jelzik, hogy a ruházati készletek komolyan felduzzadtak. /Mellesleg megjegyzem: egy sor más, nem ruházati jellegű fogyasztási cikkből ugyanakkor nagyon alacsonyok a készletek: pl. rádióból, kerékpárból, motorkerékpárból, zománcédényből, butorból, stb. A piac tehát nem tekinthető általában telítettnek, hanem csak kifejezetten ruházati cikkekből. Sőt mint később látni fogjuk: itt is csak részleges és viszonylagos ez a telítettség./

Nézzünk meg egy cikket - a cipőt - néhány évre visszamenőleg. Az alábbi táblázat a nagykereskedelmi cipőkészletek alakulását mutatja meg.

1/ A Központi Statisztikai Hivatal adatai.

XXVII. táblázat^{1/}

Időpont	Készlet 1000 párban.
1953.I.1.	2.172,6
1954.I.1.	1.711,1
1955.I.1.	2.189,0
1955.XI.1.	3.887,4
1956.I.1.	4.336,1

A kereskedelem - éppen ezekre a készletekre támaszkodva - hatásosabban fel tudott lépni a jobb minőség, stb. érdekében. Szemtanuja voltam az egyik "börzetárgyárlásnak" a cipőiparban, amelyen a cipőnagykereskedelmi vállalatok visszautasították a Szombathelyi Cipőgyár ajánlatát, mondván: a gyár most már hosszabb ideje rossz technológiával, izléstelen cipőket készített. Noha a gyár soktízezer cipőt tud gyártani, egyszerűen nem adtak számára megrendelést - ehelyett kötelezték, hogy készítsen új modellt, új technológiával, s azt mutassa be a kereskedelemnek. Ha az megfelel, akkor majd adnak megrendelést. S a gyár kénytelen volt eleget tenni a kívánságnak.

Hasonlóképpen inkább ki tudta "verekedni" a kereskedelem a fogyasztók kívánságainak teljesítését a textil- és ruhaipartól is. Néhány példát említek arra, hogyan utasította vissza a kereskedelem - a készletek "hátrvédjére támaszkodva" - az ipar gyenge szállitmányait. Nem fogadták el többek között a következő tételeket:

^{1/} A Könnyűipari Minisztérium tervfőosztályának adatszolgáltatása alapján.

- A Győri Pamutszövőgyár által készített

16.000 méter kanavászt, mert az áru "maghéjas" volt; továbbá 8000 méter tarkán szőtt pamutflanelt, mert bolyhozása nem volt megfelelő.

- A Kistex által készített 87.000 méter áthuzott nyomott flanelt, mert nem volt kielégítő a szakítószilárdsága; továbbá 50.000 méter "celán" gyűrhetetlen műszálszövetet, hasonló okok miatt.

- A Szombathelyi Pamutipar által készített

26.000 méter pamutvásznat, mert hibás, "noppos" szövésű és olajos volt.

- A Hazai Pamutfonógyár 18.000 méter bordó

ballonját, mert nem volt szintartó, festett.^{1/}

Egészen más a helyzet olyankor, amikor a kereskedelem nem rendelkezik kellő készlettel, amikor hiány van bizonyos árukból. Ha hiány van, ha "áru-éhség" mutatkozik, akkor az ipar könnyedén tulleheti magát a kereskedelem okvetetlenkedésén, s érvényesítheti az ismert elvet: "eszi-nem eszi, nem kap mást." Akkor az ipar mindig a számára kényelmesebb megoldást választhatja: csak azokat a cikkeket igyekszik gyártani, amelyek kevesebb műszaki problémát okoznak, a különböző mutatószámok javítása szempontjából előnyösebbek; nem törli a fejét a választék bővítésén, stb. Az ipar ilyenkor megteheti, hogy a gyangébb cik-

---

1/ Az adatokat a Belkereskedelmi Minisztérium Tervfőosztályának kimutatásából vettük.

keket is ráoktrojálja a kereskedelemre. "Elvben" mindig azt hangoztatjuk: "A kereskedelem kötelessége a fogyasztók érdekeinek képviselése." - "A kereskedelem ne fogadjon el rossz árut az ipartól." stb. A gyakorlatban azonban ilyen helyzetben a kereskedelemnek ez a hivatása egyszerűen nem érvényesülhet, mert nincsenek meg ehhez az anyagi feltételek. A kereskedelmi vezetők örülnek, ha egyáltalán valamilyen áruhoz jutnak, s ezzel legalább globálisan teljesíthetik eladási tervüket, megszerezhetik prémiumukat - s ennek kedvéért lemondanak a különböző részletkövetelményekről. Amit az ipar megtesz a kereskedelemmel, ugyanazt teszi ilyen helyzetben a kereskedelem a vevővel. "Ha nem tetszik, ne vegye meg - máshol sem kap mást" - ezt közlik a vásárlóval, udvarias, vagy kevésbé udvarias formában.

Az árukészletek helyzete a legszorosabban összefügg a vásárlóerő és az árualap általános viszonyával. Természetesen egyes árukból lehet hiány vagy túlzott készlet akkor is, ha minden rendben van a vásárlóerő és az árualap viszonya körül. De az általános árukészlethelyzetre mégis ez nyomja rá a bélyegét. Ha a vásárlóerő tulságosan megnő, az árualap növekedése komolyan elmarad mögötte, akkor előbb-utóbb minden területen feléljük a készleteket - s nyomában jelentkeznek az említett bajok, a kereskedelem, s végső soron a fogyasztó "kiszolgáltatottsága." S megfor-

ditva: ha az árualap nagysága mindig valamelyest előtte jár a vásárlóerő emelkedésének /s ha megfelelő a fogyasztási cikkek termelésének összetétele/, akkor minden területen kellő árutartalékok képződnek.

Véleményem szerint ez az egyik alapkérdés a központi irányítás és a vállalati önállóság viszonyával kapcsolatban. Az áruhiány talajt teremt a túlzott centralizmusnak. Mindenféle központi utasítással próbálják a vállalatot megakadályozni abban, hogy csak a szűk "vállalati érdekeket" vegye figyelembe, s rábírní arra, hogy kellő választékot adjon, javítsa a minőséget, stb. Viszont árubőség esetén sokkal kevesebb központi utasítás mellett is törődik a vállalat a fogyasztóval - mert végső soron maga a fogyasztó is ki tudja azt kényszeríteni.

Áruhiány esetén - mint említettem - különböző központi utasításokkal, teljesen részletes, központilag megszabott programmal akarják pótolni a kereskedelem "nyomását." De ez már csak azért sem hozhat teljes eredményt /eltekintve a már régebben tárgyalt hátrányoktól: a rugalmasság hiánya, stb./, mert a felsőbb szerv, mindenekelőtt az ipari igazgatóság is "ipari szemléletű". Talán kevésbé elfogult, mint a vállalat, mert nincsenek közvetlen prémiumérdekei, emiatt valamivel inkább szemelőtt tartja a népgazdasági érdeket - de azért a kereskedelemmel szemben, ilyen helyzetben /áruhiány!/ inkább

a vállalat pártjára áll. S ez természetes is, hiszen a vállalati mutatószámok javulása az igazgatóság iparági mutatószámait is javítja, - márpedig ettől függ a felsőbb szervek elismerése, stb. A kereskedelem és az ipar viszonyában igazán "pártatlan" csak a Minisztertanács. Dehát nem lehet minden aprósággal a Minisztertanácshoz fordulni! /Bár az pl. nem egyszer megtörténik, hogy az ilyen apró-cseprő vitákban kénytelenek maguk a miniszterek egymással tárgyalni s dönteni./ Éppen ezért nem lehet arra számítani, hogy a felsőbb szervek, pl. a könnyűipari és a belkereskedelmi minisztérium egymás között át tudja hidalni ezt a problémát - a döntő kérdés mégiscsak az marad: milyenek az "erőviszonyok" ipar és kereskedelem között. Minél lejjebb megyünk, közelebb a vállalathoz, annál inkább az "erőviszonyok" válnak döntővé, márpedig a fogyasztó szempontjából oly fontos "részletkérdések" csak lent dőlhetnek el. Hiába egyezik meg pl. a belkereskedelmi és a könnyűipari miniszter bizonyos cikkcsoportok szerint megszabott választékban. Ha ők el is tudnak szakadni a "tárcaérdekektől", egyfelől az ipari igazgatóság s még inkább a gyár, amely ezt gyártani fogja, másfelől pedig a kereskedelmi vállalat, amely eladja, nem szakad el az ipari, ill. a kereskedelmi "érdektől." Márpedig ott dől majd el: milyen konkrét gyártmányt gyártanak a megszabott cikkcsoporton belül, izléses vagy izléstelen lesz-e az áru, gondosan készül-e el, vagy hanyag munkát végeznek, időben szállítják-e vagy az idény után, stb.

Éppen mert ennyire központi kérdés ez, véleményem szerint felesleges volt az az ijedtség, amit a belkereskedelmi készletek állítólagos "tulzott" volta körül 1955. végefelé keletkezett. Nem lehet egyszerűen globális forintösszegek alapján megállapítani: mikor nagy vagy kicsi a készlet. A ruházati kereskedelem összes készletei az elmúlt időszakban valóban felduzzadtak. Tavaly átlagosan 4 hónaposak voltak /teljes értékük megfelelt 4 hónapi forgalomnak./ Ez jóval több, mint 1954-ben, de nem sokkal több, mint pl. 1952-ben, s jóval kevesebb, mint 1953. első felében. De ez így még nagyon keveset mond: főkérdés az, hogy milyen a készlet összetétele. Márpedig ez sokkal kevésbé megnyugtató, mint a készletek méreteire vonatkozó összesített számok. 1955. végén, 1956 elején ezzel kapcsolatban következő volt a helyzet:

- Nem volt szerencsés a készletek összetétele árucsoportok szerint. Tul sok volt a cipő, a konfekció, a pamut-kötöttáru. Viszont az összességében nagy készlet ellenére nem volt kielégítő a pamut-méterárak és a gyapju-kötöttárak készlete.

- Nem volt jó a készletek konkrét összetétele az egyes árucsoportokon belül sem. A készletnek ekkor - becslések szerint - legalább 15 %-a volt a "bóvli", vagyis az adott áron eladhatatlan áru. Ennek egyrésze di-

vatjamult cikk volt, másik része eleve hibás megrendelés alapján keletkezett, vagy pedig valamilyen oknál fogva az ipar feleslegesen gyártotta. Sok volt az olyan áru is, amely nem tekinthető eladhatatlannak, de azért aránylag kevésbé keresett.

- Iparunk az idénycikkeket egész éven át gyártja. Ezért ezek a cikkek az idény előtt jóideig raktáron hevernek s szintén növelik a készletet.

- Ugyanakkor továbbra is vannak igen keresett, cikkek, amelyekből túl kicsi a készlet, sőt esetleg kifejezetten hiánycikknek tekinthető.^{1/}

A helyzet tehát az, hogy - miközben a kereskedelemnek a készlet egyrészétől valóban meg kell szabadulnia, - más részét viszont folyamatosan fel kell töltenie. /Különösen, ha nemcsak a ruházati, hanem az egész kereskedelmet tartjuk szem előtt./ Véleményem sze-

---

1/ A 62. oldal lábjegyzetében már idéztem a Belkereskedelmi Minisztérium Tervfőosztályának egyik jelentését. Ott olyan hiánycikkeket soroltam fel, amelyeknek gyártásától a könnyűipar a túl magas munkaigényesség, "a termelékenységi mutató romlása" miatt huzódozik. De ugyanez a jelentés megemlíti számos más hiánycikket is, amelyeknél más okok/tul sok műszaki veszélyesség, stb./ tartja vissza az ipart a gyártástól.

Ilyen cikkek pl.: fehér fűzősatin, "Komárom" és "Oslo" gyapjuszövet, lakkozott gyermekágy, dobogós járókak, normál nyugágy, hus-deszka, rugós ruhádsipesz, női plasztik papucs, stb. Ismétlem: itt is és a oldalon is csak olyan cikkeket említettem, amelyeknél nem az anyagellátás vagy a szűk kapacitás a hiány fő oka. Emellett nagyon hosszan lehetne sorolni az olyan cikkeket, amelyeknél az elégtelen kínálat ilyen "objektív okokra" /anyaghiány stb./ vezethető vissza.

rint komoly hiba lenne, ha túlzásba vinnénk a kereskedelmi készletek csökkentését - márpedig erre van hajlandóság egyes gazdasági vezetőknél. Ez ugyanis azzal járna, hogy - miután 1955-ben nem egy területen érződött az árukészletek kedvező, serkentő hatása az iparban és a kereskedelemben egyaránt - az elkövetkező időszakban ismét elveszítenénk ezeket az előnyöket.

Vállalatok közötti kapcsolat vagy igazgatóságok közötti kapcsolat.

Fontos kérdés az is, mennyire közvetlen a kapcsolat az ipari vállalat, a gyár és a kereskedelmi vállalat között.

Jelenleg a könnyűiparban az jellemző, hogy az ipari igazgatóság áll szemben a kereskedelmi főigazgatósággal, tehát a felső szervek között alakult ki elsősorban az érdembeni gazdasági kapcsolat. Az ipari és a kereskedelmi vállalat között van ugyan közvetlen kapcsolat is, de ennek teljesen alárendelt, másodlagos szerepe van csupán. Ismétlem: az a jellemző; de azért ez nem egyforma mértékben érvényesül így minden területen. Ez kiderült részben már a 36-37. oldalon elmondottakból, a tervezés menetének ismertetéséből, amikor rámutattam arra, hogy egyes iparágakban, pl. a cipőiparban még a program központi megszabása előtt közvetlen tárgyalások vannak a gyárak és a kereskedelmi vállalatok között. Másutt viszont, pl. a gyap-

juiparban, az ipari igazgatóság minden egyes konkrét gyártmány tekintetében maga állapodik meg a kereskedelemmel.

A megrendelések centralizálásának ez a foka szükségképpen magával hozza a választék elszürkülését, az ötlettelenséget, az uniformizálást. Az ipari minisztériumi vezetők jól látják ezt - amikor a kereskedelemben mutatkozó tulzott központsításról van szó. A gyapjúiparban gunyosan emlegették, hogy a belkereskedelmi minisztérium egyik előadója egyedül, legfeljebb két-három emberrel megbeszélve rendeli meg az egész ország számára az egész gyapjuszövetmennyiséget. Ő dönti el, milyen anyagokból készüljön valamennyiünk ruhája. Még a Pomáz-Budakalászi Gyártól is, amelynek az a hivatása, hogy kis tételben "exkluzív" szöveteket gyártson, ő rendeli meg a szöveteket! Még ha az illető kiválóan értene is ehhez a mesterséghez - egyetlen ember döntsön e fölött?^{1/}

1/ A ruházati kereskedelemben 7 nagykereskedelmi vállalat van, köztük a legnagyobb a budapesti, a "Bétex": A látszat az, mintha önállóan rendelnének az ipartól. Valójában azonban a ruházati főigazgatóság előadója rendel helyettük; eltér az ő igényeiktől, közvetlenül tárgyal az ipari igazgatósággal, stb. Átdiszponál árukat a Bétex-től a többi nagykereskedelmi vállalathoz. A Bétex így - legalábbis bizonyos fokig - a ruházati főigazgatóság által közvetlenül irányított "csucsvállalattá" válik, amely az ipar és a vidéki nagykereskedelmi vállalatok közé ékelődik.

Ebben a tekintetben kitűnő kezdeményezés a cipőiparban meghonosított "börze-rendszer". Korlátairól már beszéltem a 38. oldalon: nem nyújt a vállalat számára olyan önállóságot, mint az ember az első pillanatban gondolná. De így is nagy lehetőséget ad arra, hogy a gyárak személyes megbeszélésen megismerjék a kereskedelem véleményét, a kereskedelem meghallja a gyárak problémáit, az anyagellátási gondokat, stb. A személyes vita megkönnyíti, hogy összeegyeztessék az ipari és a fogyasztói érdekeket.

A szerződések.

Az ipar és a kereskedelem viszonyában fontos szerepük van a szállítási szerződéseknek. Ez közvetlen kapcsolatot jelent a gyár és a kereskedelmi vállalat között, hiszen az ő képviselőik írják alá a szerződéseket. Ez azonban önmagában csak a jogi forma. Hogy ténylegesen is komoly közvetlen kapcsolatot jelent-e a szerződés, az attól függ: mennyire dönthetnek önállóan az aláírók azokban a kérdésekben, amelyekről szerződnek. Jelenleg a szerződés, mint a közvetlen kapcsolat külön eszköze, sok szempontból formális. Tulajdonképpen az ipari igazgatóság és a kereskedelmi főigazgatóság már "felsőbb szinten" megállapodott minden lényeges kérdésben, sőt számos részletben is, megállapodtak a programban - s ezt köteles a gyár teljesíteni minden

külön szerződés nélkül is. Az igazgató ehhez csak az aláírását adja. Ezen felül a szerződésben csupán másodrendű kérdésekben állapodnak meg.

A megkötött szerződést általában nehéz módosítani. Az ipari vállalat csak akkor járul hozzá a szerződés módosításához, ha ez "nem rontja a mutatószámait", s ha "belefér" a premizált tervszámokba. A vállalat ezektől a feltételektől csak akkor tekint el, ha az igazgatóság a tervét is módosítja, - ez azonban - mint az a 43-44. oldalon kiderült - számos akadályba ütközik. Ez a merevség nagyon nehezíti a szükségletek rugalmas kielégítését.

Sokszor hangzik el az a vélemény: a tervezésben kialakult túlzott központosítást azaz kell csökkenteni, hogy növeljük a szállítási szerződések szerepét a gazdálkodásban. Ebben a véleményben van igazság; valóban még a jelen helyzetben is sok mindent rá lehetne bízni a szerződésekre, amit most központilag irunk elő. De azért ez csak féligazság. Erre is áll az, amit már sok más hasonló elgondolásról mondtam: véleményem szerint önmagában nem hoz lényeges javulást, csupán egy sor más feltétel érvényesülése esetén. Csak röviden jelzek néhány fontosabbat e feltételek közül:

1./ A szerződéseket rugalmasabban, kölcsönös megállapodással módosítani lehet. Ez nagyrészt elválaszthatatlan a mai tulcentralizált, aprólékos, a mutatószámokat fetiszizáló, merev tervezési rendszer megreformálásától. Lehetőség szerint arra is törekedni kell a rugalmasabb szerződéses rendszer érdekében, hogy a vállalatoknál legyen némi kapacitás-tartalék, s ilymódon, ha szükséges, fel lehessen adni utánrendeléseket.

2./ A kereskedelem kelő árukészletekkel rendelkezik, s ezek birtokában képes valóban sikraszállni a fogyasztók érdekeiért.

3./ A kereskedelem nemcsak egyszerűen "nyomást" tud gyakorolni az iparra, hanem módjában van anyagilag is ösztönözni a vállalatot a kereslet, az igények minél jobb kielégítésére.^{1/}

1/ Ma bizonyos mértékig ezt szolgálják a különböző célprémiumok. Ez azonban torz formája az ilyenfajta ösztönzésnek. Egyrészt az ilyen külső szervek által nyújtott célprémiumok - amint arra a 120-121. oldalon már rámutattam - szétzilálják a vállalat munkáját, amely ma a központilag megszabott programra épül. Másrészt: ez hátrányos forma azért is, mert itt a külső szerv által adott anyagi ösztönzés nem megy keresztül a vállalat számvitelén, nem mutatkozik meg a vállalat pénzügyi eredményeiben, hanem közvetlenül a jutalmazott emberek zsebébe vándorol. Márpedig az önálló gazdasági elszámolás elve azt követelné meg, hogy a vállalat jó vagy hibás tevékenysége tükröződjék a vállalat pénzügyi eredményeiben is - a vezetők pedig legyenek érdekeltek a vállalat eredményeinek javításában.

Véleményem szerint ez nem oldható meg a mai kevésbé differenciált árrendszer mellett.

Ma ugyanazt az árat fizeti a kereskedelem az ipari vállalatnak akkor is, ha idejekorán rendelt - s akkor is, ha soronkívüli sürgős szállitmányt kér. Mi ösztönzi a gyárat arra, hogy teljesítse az utóbbi kívánságot? Ugyanazt az árat fizeti a kereskedelem, ha nagy tételben rendel - és ugyanazt, ha elaprózott, kis tételeket kíván? Mi ösztönzi a gyárat, hogy vállalja az utóbbit? A kereskedelem ugyanannyit fizet - egyforma önköltség esetén - egy olyan cikkért, amelyet különösebb műszaki veszélyek nélkül könnyű gyártani - és egy olyan cikkért, amely számos gyártási problémát okoz, nagy selejtveszéllyel jár stb. Ismét megkérdezhetjük: mi ösztönöz az utóbbi megrendelés elvállalására?

Egy-egy régi cikknél az árvetésben kalkulált önköltséghez képest a begyakorlottság eredményeképpen valószínűleg már csökkentették az önköltséget. A nyereség tehát nem az árvetésben számított két százalék, hanem feltehetőleg annál több. Viszont az új cikknél ismét csak 2 százalék nyereséget szabnak meg az ár jóváhagyásakor. Az új termék tehát ebben a tekintetben hátrányosabb. Mi ösztönöz arra, hogy a vállalat állandóan új és új cikkekkel frissítse fel a választékot?

Általában: a vállalat számára árszem-
pontból teljesen közömbös, hogy olyan cikket gyárt-e, a-
mit szívesen vesz a kereskedelem, amit végsősoron szívesen
vásárol a fogyasztó - vagypedig senki által nem kedvelt
termékeket gyárt. A kereskedelem nem tudja a keresettebb
cikk kissé magasabb árával, s megfordítva, a vevők által
kevésbé kívánt áru kissé alacsonyabb árával befolyásolni,
a keresletnek megfelelően rugalmasan újra és újra átalaki-
tani a termelés konkrét választékát.

Nézetem szerint ahhoz, hogy a gyár és a keres-
kedelmi vállalat igazán eredményesen közvetlen kapcsolatá-
ról beszélhessünk, arra van szükség, hogy a két fél ne csak
a szállítás különböző tárgyi feltételeiről /szin, minta,
határidő, csomagolást stb./ beszéljenek, hanem a szó szo-
ros értelmében alkudjanak is, természetesen az állami ár-
politika keretein belül.^{1/} A mi jelenlegi "durva", az em-

1/ Általánosan elfogadott véleménynek tekinthető ma már,
hogy tervgazdaságunk továbbfejlesztésének főkövetel-
ménye: a mainál jobban összekapcsolni a helyi szervek
önállóságát, a helyi vezetők öntevékenységet a közpon-
ti irányítással. Ugy gondolom, az árrendszer sem lehet
kivétel ez alól az elv alól, itt is meg lehet és meg
kell találni e két követelmény optimális összeegyezte-
tését. A mai helyzet semmiképpen sem felel meg ennek,
mert ma sem az ipari, sem a kereskedelmi vállalatnak
nincsen komoly beleszólása az árakba. Össze lehet és
össze kell egyeztetni az egységes, központi állami ár-
politika érvényesítését a vállalatok közötti rugalmas
ármegállapodásokkal. Hogy ezt milyen konkrét formák
segítségével kell biztosítani - erre majd a további
kutatás során kell választ kapni. Itt csak az igényt
akarom hangsúlyozni: erre szükség van, mert enélkül
nem lehet szó igazán rugalmas és ösztönző kapcsolatokról az ipar és a kereskedelem, a termelő és a fogyasztó között.

litett árnyalatok iránt érzéketlen, kevéssé differenciált árrendszerünk mellett a kereskedelem nem tudja eléggé érvényesíteni igényeit - s az iparvállalatok nem kapnak kellő ellenszolgáltatást esetleg többlet-fáradtságukért.

v Az árrendszer ilyen irányu módosítása véleményem szerint egyik alapvető feltétele annak, hogy a fogyasztó - a kereskedelem megrendelésein keresztül - közvetlenül közölje kívánságait a termelővel. S minél inkább van erre lehetőség - annál kevésbé van szükség arra, hogy a kereslet közvetett uton, a felülről kapott tervutasítások rendszerén keresztül jusson a gyár tudomására. S ez annál is jobb lenne így, mert ezek a központi utasítások - mégha halatlanul aprólékosak is - akkor sem tudnak olyan "finomak", differenciáltak, s egyértelműek lenni, mint a vásárló közvetlen megrendelései.^{1/} Emellett óriási apparátust igényelnek, guzsbakötik a gyárat és a kereskedelmi vállalatot stb. S ráadásul minél apróléko-

---

1/ Annál is inkább szükség lenne erre, mert jelenleg a program központi megszabása, a kereskedelemmel való kapcsolat messzemenő centralizálása odavezet, hogy a könnyűipari vállalatok vezető szakember-gárdája többé-kevésbé elszakad a kereskedelemtől; s végső soron a fogyasztók igényeinek ismeretétől. Ez az egyik magyarázata annak, hogy a vállalatok elég keveset szólnak hozzá az igazgatóság által készített programhoz abból a szempontból: vajjon valóban ez kell-e leginkább a fogyasztóközönségnek. Egy kissé leszoktattuk őket a kezdeményezésről, hiszen már nem ismerik eléggé a vevők igényeit. Több "kereskedelmi szemléletre" lenne szükség a könnyűipari vezetőknél!

sabbak - annál jobban eltereli a velük végzett munka a központi szervek figyelmét a tervezés igazi feladataiból: a népgazdaság fő arányainak tervszerű kialakításából.

Visszatérve ezekután a szerződések rendszeréhez: e három feltétel híján a szerződés csupán jogi rögzítése s némi kiegészítése a központilag megszabott részletes programnak. Persze mint ilyennek is van jelentős szerepe - de így nem tekinthető önálló, lényeges gazdasági hatóerőnek, aminek azok a szakemberek tekintik, akik most a szerződések szerepének növelésétől várják az alapvető nehézségek megoldását.

Az ipar és a kereskedelem megállapodásainak időtartama.

Ezen a helyen szeretnék foglalkozni az ipar és a kereskedelem közötti megállapodások időtartamának kérdésével.

Jelenleg vannak évi keretmegállapodások a könnyűipari és a belkereskedelmi minisztérium között. Ezenkívül vannak negyedévi szerződések - ezek már teljesen pontosak, feltétlenül kötelezőek; megszegésük kötbérfizetést von maga után.

Az évi keretszerződés hosszú időre szól, s emiatt szükségképpen nagyon általános. Negyedév - ez viszont rövid idő. Ennyi idő alatt az ipar nem tud eléggé felkészülni a feladatokra, különösen ott,

ahol hosszabb az átfutási idő.^{1/}

Érdemes ezzel kapcsolatban is figyelembe venni a kapitalista könnyűipar tapasztalatát. Ott a ruházódáshoz kapcsolódó iparágaknak két féléves idényük volt: télen-tavasszal gyártották azokat a cikkeket, amelyek a tavaszi-nyári idényben kerültek forgalomba, s nyáron-ősszel azokat, amelyeket ősszel-télen árusítottak. Vegyük pl. a cipőipart. A cipőgyár októberre-novemberre összeállította jövő tavaszi-nyári kollekcióját s ezzel kiküldte ügynökeit a kereskedelemhez. Az ügynökök felvették a rendeléseket, ezeket naponként jelentették a gyárban. Jelentették azt, hogy mit vásárolnak szivesebben s mit nem; milyen cikkeket kínálnak a konkurrens vállalatok. Ennek alapján esetleg még menetköz en módosították a kollekciót. E közben karácsonyig a gyár a téli utánrendeléseket gyártotta. Közben összegyűlt a tavaszi-nyári rendelés, majd

---

1/ Az egyik hiba ezzel kapcsolatban, hogy sematikusán kezeljük a tervezés és a kereskedelmi megrendelések szempontjából a könnyűipar u.n. "standard-cikkeit" és a divat-cikkeket. Az előbbiekből - pl. parasztcsizma, sötétkék kángarn-észövet, barna magasszáru gyerekcipő stb. - eléggé állandó a kereslet, nem igen változnak a minőségi követelmények. Az utóbbiak, a divatcikkek iránt viszont változékonyak az igények.

A kereskedelem képes lenne arra, hogy a standard-cikkekre, pontosabban azok termelésének zömére feladjon hosszabblejáratu, esetleg évi megrendelést. Ez bizonyos stabil alapot jelentene a gyárak termelési programja számára. Ugyanakkor persze lehetővé kellene tenni, hogy a kereskedelem a standard-cikkekhöz is adhasson fel utánrendelést, és sokkal rugalmasabban kezelhesse a divatcikkeket.

eszerint összeállították a programot, amelynek végrehajtását karácsony után kezdték meg. A tavaszi-nyári idényre való gyártás csúcspontját áprilisban-májusban érte el; ilyenkor folyt az utánrendelések gyártása. A kereskedelem arra adott utánrendelést, ami a legjobban fogyott - s a gyártóbbé-kevésbé számított is arra, hogy lesznek ilyen utánrendelések. Májusban kezdődött az egész előlről, most már az őszi-téli idény számára.

Ennek a beosztásnak /amely egyébként nagyon hasonló volt a textiliparban is/ voltak hátrányai. A termelés nem volt egyenletes: az idény csúcspontján, az utánrendelések teljesítésekor nagy volt a rohammunka, a túlórázás, viszont az új idényre való átváltás elején, tehát karácsony után, illetve a nyár elején csökkentett üzemmel indultak, esetleg a munkások egy részét egy időre el is bocsátották. De - most csak az időbesosztást szem előtt tartva - voltak jelentős előnyei is. A termelés egy-egy szakasza itt "természetes" egységet alkotott, a szükségletek természetes változásához kapcsolódott, s nem egyszerűen a naptár negyedéves beosztásához. A program zömére idejében kapott a gyár féléves rendelést, de megvolt a lehetőség arra, hogy ezt menetközben módosítsák, kiegészítsék, utánrendelést adjanak fel, a szükségletek tényleges alakulásának megfelelően.

Célszerű lenne a mi könnyűiparunkban is bevezetni a féléves rendelések rendszerét. De ez még inkább szükségessé tenné, hogy a szerződéseket menetközben, különösen a félév vége felé módosíthassák. Ez viszont ismét összefügg azokkal a feltételekkel, amelyekről az előbb esett szó, amikor a szállítási szerződések szerepének növeléséről irtam.

Ehhez a ⁺fejezethez ⁺még [¶]egy kiegészítő megjegyzést kell fűzni. Mindeddig úgy irtam a kereskedelemről, mint amely természeténél fogva a fogyasztók kívánságainak ismerője, érdekeik képviselője - legfeljebb időnként nincsen elég gazdasági ereje ehhez az érdekvédelemhez. Ez azonban nem ilyen szép a valóságban.

Ha mostanában sokszor kiderül, hogy mások a szükségletek, mint amelyekre a tervben számítottunk, az gyakran nem a szükségletek tényleges változásával függ össze, hanem azzal, hogy a kereskedelem a tervezéskor rosszul mérte fel az igényeket. Nemcsak az iparban, a kereskedelem apparátusában is sok a bürokratizmus. Valószínűleg ott is vannak komoly hibák az anyagi érdekeltség érvényesítésében.

Ennek a munkának nem feladata a kereskedelem vizsgálata. De le kell szögezni: ha azt akarjuk, hogy a központi utasítások egyrészt a kereskedelem "nyomása" befolyása pótolja - akkor egyuttal biztosítani kell a kereskedelem nagyobb érdekeltségét is a fogyasztók lehető legjobb kiszolgálásában.

2./ Az anyaggazdálkodás egyes kérdései.

Az anyaggazdálkodással kapcsolatban számos kérdés vetődik fel, amelyeket ennek a kutatásnak a keretében sorra meg kell majd vizsgálni: az anyaggazdálkodás, az anyagi-műszaki ellátás szervezete; az anyagellátás és az anyagi érdekelttség összefüggése stb.

Itt azonban egyenlőre csak három kérdést tárgyalok:

- A készlethelyzet alakulása. A rendszeres anyagihiány gazdasági következményei.

- Az anyagihiány és a túlzott centralizáció összefüggései.

- A hiány mélyebb okai.

A készlethelyzet. Az anyagihiány gazdasági következményei.

Az elmúlt években újra és újra visszatérő jelenség volt a könnyűiparban az anyagihiány. Ismételten hiány mutatkozott a legfontosabb alapanyagokban, számos segédanyagban, fűtőanyagokban, mindenekelőtt szénben, villamosenergiában, továbbá különböző félkésztermékekben.

Az anyagellátás bőségének vagy hiányának egyik legbiztosabb fokmérője a készletek nagysága. Az itt következő táblázat hat évre visszamenőleg mutatja be a legfontosabb könnyűipari nyersanyagok készletének alakulását. A készletek hivatalosan megállapított - mégpedig elég szűkösen, elég szerényen megállapított

normáját tekintjük 100-nak - s ehhez hasonlítjuk az évi össz-könnnyüipari nyitókészletek tényleges nagyságát.

XXVIII. táblázat^{1/}

Készletnorma - 100

T e r m é k	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Pamut	110	50	58	65	53	47
Pamuttipusu műszál.	214	132	76	68	50	40
Merinó gyapju			105	45	90	110
Durva gyapju.			142	341	124	155
Gyapju fésűsszalag.	63	71	50	44	24	27
Műszál fésűsszalag.	67	36	81	81	93	112
Műselyem fonál.	84	67	119	98	75	102
Szintétikus fonál			56	59	27	68
Tilolt len.	62	17	11	28	43	54
Tilolt kender	33	39	113	79	77	80
Nyers marhabőr.	65	21	54	84	56	60
Szulfid cellulóz.	66	76	98	130	68	72
Nátron cellulóz	12	78	80	93	182	60
Papírfa		97	47	17	20	70
Butorlap					47	51
Szin furnér					87	129

1/ A Könnnyüipari Minisztérium tervfőosztályának adatai.

A norma nem tonnában, hanem napokban szabja meg a szükséges készlet nagyságát: pl. 62 napi termeléshez szükséges durva gyapju stb. A táblázat összeállításánál a most érvényben lévő norma alapján számoltunk visszamenőleg is - így az adatok teljes mértékben összehasonlíthatóak. A táblázat üresen maradt helyein nem álltak rendelkezésre a szükséges adatok.

A táblázatból kitűnik: jóformán alig van olyan anyag, amelyből évről-évre rendelkezésre állna a normában előírt készlet. Ha egy-egy termékkészlet időről-időre el is éri a normát - nemsokára ismét megcsappan.

Ez év elején nem egy könnyüipari alapanyagból mindössze 15-30 napi készlet állt rendelkezésre. Ez halatlanul kevés! Emellett itt nem is elég csupán az összesített adatokat figyelemmel kíséreni. Ezek ugyanis kétféle értelemben is elmoszák az igazi problémákat. Egyrészt: a számok a nyersanyagok egész cikkcsoportját összevontan tüntetik fel. Valójában egy-egy nyersanyagból sokféle minőség, sokféle fajta létezik, amelyeknek mind más és más a rendeltetésük. Az egyik korántsem helyettesíthető minden további nélkül a másikkal. Ha a statisztika konkrét anyagfajtánként tüntetné fel a készleteket, számos esetben jóval alacsonyabb számokat kapnánk.

Másrészt: ezek országos adatok; márpedig a készlet egyenlőtlenül oszlik meg az üzemek között. Érdemes tehát megnézni egy-két üzemi adatot is. A táblázatból úgy tűnhetett ki, mintha 1956-ban nagyjából rendben lenne a helyzet a gyapjuiparban. Ezért idézek a gyapjuipari igazgatóság 1956. február 13-án kelt gyors-jelentéséből:

- Bajai Gyapjuszövő: a februári terv teljesítéséhez a hiány - 16 tonna.

- Gyapjumosó: a hiány 50 tonna.
- Győri Gyapjufonó: csak február 16-ig van ellátva.
- Lóden: anyaghiány miatt áll.
- Magyar Posztó: a gyapjumosó-részleg dolgozóinak egyharmadát szabadságolták anyaghiány miatt.

Az alábbi táblázat pamutfonódával rendelkező textilgyáraink 1955. októberi üzemi készleteit tünteti fel. A számok azt jelzik: hány napi felhasználásnak megfelelő készlet állt akkor rendelkezésre.

XXIX. táblázat.^{1/}

V á l l a l a t	Középszálu pamut		Rövidszálu pamut	
	X.5.	X.24.	X.5.	X.24.
Budai Pamutfonó	3	17	5	27
Győri Fonó	3	24	16	16
Szegedi Textilművek	0	15	1	16
Pamuttextilművek	6	25	6	18
Goldberger	6	15	nincs igény	
Lőrinci Fonó	4	11	7	12
Pápai Textil	6	10	nincs igény	
Kaposvári Textil	3	12	nincs igény	
Kőbányai Fonógyár	1	15	14	4
Magyar Pamutipar	1	15	5	10
Kispesti Textilgyár	10	25	6	20
Miskolci Fonóda	2	10	nincs igény	

1/ Az adatok forrása: a Könnyűipari és a Külkereskedelmi Minisztérium közös feljegyzése. /Kelt: 1955. decembereben./

Ehhez a táblázathoz már nem is kell kommentár - a megdöbbentően alacsony számok önmagukért beszélnek.

Ezekután azt kell tisztáznunk: milyen gazdasági károkat okoz a rendszeres anyagihiány, a készletek szűkös volta?

1./ Rendszeresen fennakadásokat, zavarokat idéz elő a termelésben. Vegyük pl. a pamutipart. A külkereskedelem behoz néhány száz tonna brazil gyapotot, amelyet a pamutipari igazgatóság szétoszt az üzemek között. Mire a fonódák a gépeket átállították, a gyapot minőségét megismerték, egy kissé begyakorolták magukat - már más országból származó gyapotot kapnak. Minden átállítás anyag- és idővesztést okoz, visszaveti a munkások keresetét. Számításokat végeztek arról: hány váltást, átszerelést kellett végrehajtani a legnagyobb pamutfonódában, a Lőrinci Fonóban 1955-ben amiatt, mert egyenetlenül érkeztek a gyapotszállitmányok, s nem voltak kellő készletek ennek a hullámnak a kiegyenlítésére. Összesen 440.000 orsó átszerelésére került sor, ami annyit jelent, mintha egyetlen év alatt ötször kellett volna az egész üzemet átállítani. Ez a számítások szerint 405.000 forint többlet-bérkiadást okozott, s emellett 45.650 kg. fonal termelésének kieséséhez vezetett. Hasonló a helyzet a többi fonódában is.^{1/}

1/ Az adatok forrása a Külkereskedelmi és a Könnyűipari Minisztérium előbb említett közös feljegyzése.

Az anyagellátási zavarok akadályozzák a vállalatok kapacitásának optimális kihasználását, a dolgozók folyamatos foglalkoztatását. Néha rendkívül élesen jelentkeznek ezek a bajok. 1956. februárjában pl. elsősorban szénhiány, továbbá egyes importanyagok hiánya miatt összesen 31 üzemben volt teljes, ill. részleges leállítás. Összesen 5000 üzemóra esett ki e leállások következtében. Így pl. február nagyobb részében 5 nagy kikészítőgyár /Pamutkikészítőgyár, Kistext, Kőbányai Textilművek, Goldberger, Textilfestőgyár/ szénhiány miatt nem volt üzemben.^{1/}

Az anyaghiány, a szállítmányok késedelmeskedése idegességet, kapkodást idéz elő a gyárak vezetésében.^{2/} Az anyagellátás biztosítása, amelyet normális körülmények között a gyár egy osztálya simán elintézhethetne, leköti az igazgató, a főmérnök, a műszaki káderek energiájának, idejének tetemes részét.

Az anyagellátás bajai így végső soron fékezik a könnyűipar menyiségi teljesítményét, a termelékenység emelkedését. Akadályokat gördítenek az elé, hogy a könnyűipar mindenkor idejében teljesítse kötelezettségeit a belső fogyasztás és a külkereskedelem iránt.

1/ Az adatok forrása: a Központi Statisztikai Hivatal jelentése.

2/ A textiliparban pl. a vállalatok rendszeresen csereberélik egymás közt a festékeket. Még az is előfordult, hogy éjjel ugrasztották ki az egyik gyár emberét az ágyból, mert egy másik gyár éppen festéket kért kölcsön. Tavaly az egyik gyapjuszövetgyár számára repülőgépen kellett festéket hozatni, mert kifogytak.

2./ Az anyaghiány, a túl alacsony készletek kiélezi a rohammunka, a periodikusan hullámzó termelését jelenségét. Nagyobb készletek többé-kevésbé felfognák azokat a lökéseket, amelyeket pl. a félkésztermékeket gyártó üzemek termék-kibocsájtásának ingadozásai okoznak a feldolgozó-üzemknél. Hullámzás valószínűleg akkor is lenne - de kisebbek lennének a hullámhegyek, s enyhébbek a hullámvölgyek. Ha a hónap, a negyedév elején kevesebb anyag, félkész-termék érkezik - ezt azonnal pótolni lehetne a készletekből. Miután azonban ezek szűkösek - az ilyen fennakadás mindjárt visszaveti a feldolgozó üzemet is. ^Egyébként ez a probléma nemcsak a vállalatok közötti kapcsolatnál jelentkezik, hanem a vállalaton belül, az egyes részlegek viszonyában is. Számos vertikális textilgyárunkban túl kicsi a fonal-, a nyersszövet-készlet, s így egy-egy üzemrész akadozása tüstént nehézségeket okoz a többinek is.

3./ A kellő készletek hiánya súlyos anyagpazarláshoz vezet. A vállalatok gyakran rákényszerülnek arra, hogy meghatározott cikkek előállításához olcsóbb helyett drágább anyagot használjanak, mert az olcsóbb éppen nincsen kéznél.

A pamut átvételénél, kisebb változtatásokkal, 1951 óta az a gyakorlat, hogy - amennyiben a külkereskedelem az anyagot nem tudja a megrendelt minőségben szállítani, hanem csupán annál jobbat tud adni - akkor is csak a rendelésnek megfelelő alacsonyabb árat számíthatja fel az iparnak. Ezt a módszert nevezik a gyapot "leminősítésének". A leminősítés összege megközelítő képet ad arról a veszteségről, amelyet az okoz, hogy az ipar kénytelen a szükségesnél jobb anyagot felhasználni.

XXX.táblázat.^{1/}

É v	A leminősítés összege millió Ft-ban	Az összes felhasz- nált gyapot-mennyi- ség értékének %-ában
1951.	41,5	6
1953.	6,2	1
1954.	18,1	3
1955.	40,7	5
1956.I.negyedév	5,2	3

Már iparágakban is megtalálhatjuk ezt a hibát. A gyapjuipar egyik jelentős vállalatánál, a Kistarcsai Fésűsfonógyárban számításokat végeztek: milyen károkat okozott az, hogy kellő anyagkészlet híján és a nyersanyagok rendszertelen beérkezése következtében kénytelenek voltak a szükségesnél jobb gyapjut felhasználni.

1/ A Könnyűipari Minisztérium tervfőosztályának adata.

Egyedül 1955-ben összesen 160.500 forint többlet-ráfordítást okozott ez. Hasonló vizsgálatot folytatott 1954-ben egy tekintélyes gyapjuipari szakemberekből álló bizottság. E bizottság számításai szerint ugyan-ezek a jelenségek kb. 4.5 forint többlet-önköltséget okozott 1953-ban a gyapjuiparnak.^{1/}

4./ Az anyaghiány miatt sok esetben romlik a minőség. Az előbb arról volt szó: a vállalat kénytelen olcsóbb helyett drágább anyagot felhasználni. De gyakran megtörténik a fordítottja is: a vállalat kénytelen a szükségesnél gyengébb anyagot feldolgozni, mert nem áll rendelkezésére a jobbik fajta. Ez persze rontja a késztermék minőségét.

Már az előbb említettem, hogy az akadozó, rendszertelen anyagellátás miatt sok helyen újra és újra át kell állítani a termelést. Ez is árt a minőségnek. Az előbb is a Lőrinci Fonó példáját hoztam fel ezzel kapcsolatban. Ebben a gyárban szeptemberben 9 szorimentet kellett átszerelni, összesen 36.000 orsóval. Ekkor 6.2 % volt az osztályonkivüli fonalak részaránya. Viszont októberben, amikor - az anyagellátás zavarai következtében - 21 szoriment átszere-

---

1/ Szávai István, Tobisch Ferenc és Burkus Egon jelentése: "Gyapjuipari önköltségcsökkentési lehetőségek az anyagkölségeken keresztül."

lése vált szükségessé, összesen 84.000 orsóval, az osztályonkívüli fonalak részaránya egyszeriben felugrott a duplájára, 12 %-ra.^{1/}

5./ A kellő anyagkészlet hiánya nehézségeket okoz behozatali szerveinknek. Ezek ugyanis nem tudják kivárni a vásárlás legkedvezőbb alkalmait, a legelőnyösebb ajánlatokat, hanem kénytelenek mindig sürgősen beszerezni az anyagokat. Ez hátrányos mindenekelőtt az árak tekintetében. De részben emiatt nem tudják eléggé kielégíteni a megrendelő iparvállalatok konkrét minőségi, választékbeli igényeit sem.

6./ Végül ezekhez a kézzelfogható gazdasági károkhoz sorakozik egy "megfoghatatlan" gazdasági kár. Az ugyanis, hogy a feldolgozó vállalat nem tud szigorú követelményekkel fellépni a részére szállító vállalattal szemben, legyen az akár gyár, akár készletező vagy import vállalat. Ez teljesen rokon probléma azzal, amit az előző fejezetben a könnyüipar és a belkereskedelem viszonyáról írtam: ott is áruhiány esetén a kereskedelem kénytelen szemethunyni a gyár mulasztásai felett, mert örül, ha egyáltalán árut kap. Az éhes ember nem válogat. Az anyagra

---

1/ Az adat forrása a Külkereskedelmi és a Könnyüipari Minisztérium már idézett közös feljegyzése.

"éhes" vállalat sem sokat okoskodik a részére szállított anyagok minősége, választéka körül. A felhasználó által gyakorolt "nyomás" hiánya az egyik legfontosabb ösztönzőtől fosztja meg a termelést. Ez az anyagellátási bajok egyik legsúlyosabb következménye.

Az anyaghiány és a túlzott centralizáció összefüggései.

A rendszeres anyaghiány elkerülhetetlenül ahhoz vezet, hogy a gazdasági életben erősödnek a centralizált, adminisztratív irányítás formái.

Ez még kapitalista viszonyok között is így van, holott a tőkés gazdaság lételeme, lényege a különálló tőkés vagy tőkés-csoportok tulajdonában lévő vállalatok függetlensége, önállósága. De rendkívüli helyzetekben - mindenekelőtt az erőteljes militarizálás idején s a hadigazdaságban - amikor krónikussá válik a hiány bizonyos anyagokból, termékekből, itt is megjelennek a gazdálkodás különböző centralizált formái: központi, állami anyagelosztás, különböző hiánycikkek központi árszabályozása stb. Természetesen a kapitalista állam ilyenirányú beavatkozásait a gazdasági életbe elsősorban az uralkodó nagy monopolista csoportok érdekei szerint végzi. Elsősorban ezek jutnak hozzá a hiányanyagokhoz, ők kapják a legzsírosabb hadirendeléseket, az ő érdekeiket tartják szem előtt az árak megállapításánál és így tovább.

A militartizálás és a hadigazdaság szükségletei hívták életre a kapitalista Magyarországon az anyaggazdálkodás központi állami szervét, az Anyag- és Árhivatalt. Ez - bizonyos árszabályozó funkciók ellátása mellett - a legfontosabb nyersanyagok, félkész- és késztermékek kontingentálásával foglalkozott. Emellett egyes anyagok - különösen importanyagok- elosztásában szerepet kaptak a tőkés érdekképviselői szervei a GYOSZ egyes iparági szakosztályai is.

Áttérve a szocialista termelésre: a tervgazdaság lényegéhez tartozik a gazdálkodás központi irányítása. A mi viszonyaink között az anyagihiány szükségképpen erősíti, nagymértékben felfokozza a centralizációs törekvéseket.

A mi kutatásunk területén, a könnyűiparban a krónikus, s nem egyszer súlyos anyagihiány az irányító szerveknél azt a törekvést váltotta ki, hogy igyekezzenek az anyagihiány-okozta összes problémákat központi adminisztratív intézkedésekkel leküzdeni. Ez a törekvés konkrétan a következő formákban nyilvánul meg:

- A vállalatot nem is egy, hanem többféle előírással akarják rászorítani az anyagtakarékosságra. Egyrészt vannak anyagnormák. Másrészt: a vállalat kap anyagi-műszaki ellátási tervet. Ezen felül egyes

iparágakban még az u.n. műszaki-gazdasági mutatók között is szerepelnek a fajlagos anyagfelhasználás különböző mutatói. A gyapjuiparban pl. előírják az u.n. anyagkihozatali mutatót, amely megszabja, hogy meghatározott mennyiségű anyagból mennyi kész terméket kell kihoznia. Egyébként ez a háromféle előírás legfeljebb véletlenül van összhangban.^{1/}

- Központi rendelkezésekkel szabályozzák azt, hogyan, mikor, milyen feltételek mellett rendeljenek a vállalatok anyagot. Több területen a megrendelések jelentős részét a felhasználó vállalat nem közvetlenül

---

1/ Az összhang hiányának magyarázata a következő. A tényleges realitást nagyjában-egészében az anyagellátási terv jelenti. Már a 214. oldalon említettem, hogy ez nem feltétlenül felel meg az anyagnormának; ha ugyanis a vállalat az előző időszakban a normánál kedvezőbb anyagfelhasználást ért el, az eredményt "tervesítik" s ezután már csak az elért színvonalnak megfelelően kap anyagot.

Ami az "anyagkihozatali mutatót" illeti: ez - akárcsak a legtöbb műszaki-gazdasági mutató - a központilag megszabott szám gépies "lebontásának" eredményeképp alakul ki. Az Országos Tervhivatal az anyagellátás és a termelés összehangolásánál felhasznál a számításokhoz egy kulcsot: X tonna gyapjuból átlagban Y négyzetméter gyapjuszövet készül. Ez a kulcs, mint tapasztalati átlagszám hasznos segítséget adhat az országos tervezéshez, s megfelelő tájékoztatást jelenthet a Könyvüipari Minisztérium és a gyapjuipari igazgatóság számára. Nálunk azonban a gyakorlat az, hogy az ilyen számokat tüstént felbontják s teljesítésére utasítják a vállalatot. Hiába volt elég reális az országos átlagot jelölő szám - lenn a vállalatnál ennek a számnak a gépiesen egységes merev felbontása már eltérhet a konkrét lehetőségektől. Hiszen világos, hogy egy vállalat anyagkihozatali mutatójának alakulása messzemenően függ attól, hogy konkrétan milyen választékot, milyen fajta szöveteket gyárt. Ez viszont sokkal inkább tükröződik az anyagnormákban, ill. a tényleges anyagellátási tervben.

adja fel a szállítónak /a termelő gyárnak, vagy a külkereskedelmi vállalatnak/, hanem az ipari igazgatóság összesíti, módosítja - s ő továbbítja.

- Több iparágban csak az ipari igazgatóság folytathat érdembeli tárgyalásokat az importáló külkereskedelmi vállalattal.

- Az összes alapanyagok, s alapvető félkésztermékek felett az ipari igazgatóság rendelkezik, s ő osztja el az utolsó grammig. /Csupán a segédanyagokat szerezhetik be viszonylag kötetlenül a vállalatok./

- Az anyagelosztás tervezése a legszorosabban összekapcsolódik a részletes negyedévi termelési program központi kidolgozásával. A könnyűipari igazgatóságok nem utolsósorban éppen azért tartják szükségesnek a program központi meghatározását, mert szerintük csak ennek alapján - tehát a gyártandó konkrét termék részletes ismeretében - tudják pontosan elosztani az anyagot.

- Az egyes vállalatok termelésének jelentős része további feldolgozásra kerül a minisztérium más vállalatainál: a fonal egyrésze más gyárak szövődéjében, a kész szövet egyrésze a ruhaiparban, a bőr a cipőiparban stb. /Ebben az értelemben a termelés jóval nagyobb része termelőeszköz, mint ahogy azt általában hiszik a könnyűiparról./ S miután mindezekben

a félkész-termékekben, továbbfeldolgozásra kerülő gyártmányokban igen gyakran van hiány - a központi szervek a program utasításaival igyekeznek azt biztosítani, hogy éppen az a fajta bőr készüljön el, amire a cipőiparnak a legnagyobb szüksége van, azt a fonalat gyártsák a fonódák, amely a leginkább kell a szövődéknek stb. Ez a könnyűipari vezetők egy másik érve a központilag kidolgozott részletes program mellett: csak így tudják garantálni, hogy a kevés nyersanyagból valóban a legszükségesebb félkész-termékek készüljenek el.

- Egyébként hasonló megfontolásokkal indokolják a kész fogyasztási cikkek programjának központi meghatározását is: így lehet a leghatásosabban biztosítani, hogy a szükösen rendelkezésre álló anyagokból, félkésztermékekből valóban azok a fogyasztási cikkek készüljenek el, amelyekre a belső fogyasztásnak és a külkereskedelmi szervezeteknek a leginkább szükségük van.

Láthatjuk mindebből, milyen szoros összefüggés van egyfelől az anyaghiány, másfelől a termelés irányításának rendkívül magasfoku centralizációja között. A könnyűipar vezetése ebben a kérdésben is a végső konzekvenciáig viszi keresztül a helyzetben, a jelenlegi gazdasági mechanizmusban eleve benne rejlő

központosítási törekvéseket. Nagyon logikusnak tűnik: ha már egyszer központilag, s tisztán igazgatási módszerekkel kívánunk gondoskodni a hiányanyagok elosztásáról, akkor ezt úgy tehetjük meg a legprecízebben, ha egyuttal központilag szabjuk meg a belőlük készülő gyártmányok minőségét és választékát is. Továbbá: a legszigorubban központosított anyagelosztás, félkésztermékelosztás logikus kiegészítőjének látszik a központilag kidolgozott részletes gyártási program azért is, mert hiszen - e nézet képviselői szerint - a központ láthatja a legjobban: mit érdemes leginkább gyártani a rendelkezésre álló kevés anyagból.

A gyakorlat azonban rácsáfol erre a nagyon logikusnak látszó gondolatmenetre. Rácsáfol - nem utolsósorban éppen az anyaghiány miatt, ami pedig ennek a gondolatmenetnek a kiindulópontja. Az anyagellátás zavarai, zökkenői ugyanis újra és újra halomra döntik a precizen, aprólékosan megtervezett programokat, anyagellátási és értékesítési terveket.

Olyan probléma ez, amelyet már az I. részben, ~~amelyről~~, az évi és a negyedévi tervek stabilitásáról szólva érintettem, de itt most röviden újra vissza kell térni rá. Rendszeresen megtörténik, hogy a külkereskedelem nem pontosan azt a nyersanyag-

minőséget hozza be, mint amire az ipar számított; vagy ami még gyakoribb: más ütemezésben, késve szállítja. A készletek - mint láttuk - számos anyagból rendkívül alacsonyok; így az utánpótlás zökkenőit nem lehet mindig a tartalékokból pótolni. A negyedévi tervben előírt részletes program teljesítése ezért nagyon gyakran akadályokba ütközik: hol az igazgatóság utasítja a programtól való eltérésre a vállalatot, hol a gyár kénytelen önkényesen megszegni. A vállalat ilyen körülmények között talán képes lenne betartani egy nagyjában, kevésbé "mély bontásban" megadott termelési tervet: pl. azt, hogy gyártson X pár férficipőt, vagy X négyzetméter fésűsszövetet. De képtelen pontosan betartani azt a tervet, amely az utolsó párig, az utolsó négyzetméterig részletesen előírja konkrét gyártási feladatát.

Sajátos, ellentmondásos helyzet alakult tehát ki. Egyrészt: az anyagihiány egyike azoknak a tényezőknek, amelyek a felsőbb szerveket a nagyon aprólékos tervezésre készítették. Másrészt: egyebek között éppen az anyagihiány teszi lehetetlenné ezeknek a terveknek a pontos betartását.

Vizsgáljuk meg ezt a helyzetet példaképp egy iparágban: a bőriparban.

A bőripar egyik sajátos vonása, hogy itt minden egyes nyersbőr-darab egyéni tulajdonságokkal

rendelkezik, egyéni elbírálást igényel. Minden egyes bőrnél külön-külön el kell dönteni: mit érdemes leginkább gyártani belőle, pl. drágább boxot, vagy esetleg kegyésbé értékes zsiros felsőbőrt, sőt talpat.

A bőripar gazdaságos munkáját - elméletben - kétféle módon lehetne biztosítani. Az egyik módszer: a bőrgyár számára pontosan megszabják, hogy konkrétan milyen készgyártmányokat kell szállítania, milyen minőségben, milyen választékban. Viszont teljesen szabad kezet kap abban, hogy kiválassza azokat a nyersbőröket, amelyek e meghatározott készbőrök gyártására legalkalmasabbak. Tehát módja van arra, hogy idejében maga szerezzé be ezeket a bőröket; vagy pedig kellő nyersbőr-készletek vannak, s ő a raktárból válogathat stb.

A másik módszer: nem válogathat a nyersbőrök közt; amit kap, azt fel kell dolgoznia. Viszont teljesen rábizzák, hogy mit készít belőle; csak abban teszik érdekeltté, hogy a lehető leggazdaságosabban dolgozza fel, /vagyis a drágább bőr készítésére alkalmas nyersbőrből valóban jobb terméket készítse stb./ A gyár termelése raktárba kerülne, s ezután itt válogathatna a cipőipar.

Mindkét változat valóban gazdaságos lehet. Sajnos azonban a gyakorlatban sem az egyik, sem a má-

sik nem érvényesül. A bőrgyár mind a két oldalon meg van kötve. Az egyik oldalon: nincs módja válogatni a nyersbőrök között. A készlet kevés. Megrendelése a bőr- és cipőipari igazgatósághoz futnak be; az tárgyal a Tannimpex-el, tárgyalás közben nem egyszer módosítva a vállalat megrendelését. S azután a Tannimpex lebonyolítja az importot, amely a valóságban ismét csak másképp alakul, mint az ipari igazgatósággal kötött megállapodás papirosán. Főleg a szállítmányok érkezésének ütemezése körül vannak nagy eltolódások. Végülis a gyár kész helyzet elé van állítva: kap ugyan nyersbőrt - de az jelentős részben más, mint amire ő gondolt.

A másik oldalon: mindezek ellenére teljes részletességgel előírják számára, hogy pontosan milyen készbőröket kell majd leszállítania a folyó negyedévben. Már szállítási szerződéssel lekötötte - konkrét minőségi feltételeket vállalva - a gyártandó készbőrt, miközben még nem ismeri a feldolgozásra kerülő nyersbőröket.

Ez a kétoldalu kötöttség rendkívül nehéz helyzetbe hozza a bőrgyárat. Sok esetben nem tudják betartani az előírt programot. Sokszor pedig kénytelenek a rendelkezésre álló bőrből mást gyártani, mint amit az illető bőrdarab egyéni sajátosságai megkövetelnének.

Nem készítenek belőle olyan értékes terméket, mint amire a nyersanyag alkalmas lenne - mert a program éppen más bőrfajtát követel tőlük /mondjuk nem boxot, hanem kevésbé értékes zsiros felsőbőrt stb./

Vagypedig megfordítva: mindenképpen az igényesebb gyártmányt kell kihozniok a rosszabb nyersanyagból - ez esetben viszont a készbőr rosszul sikerül, s csak III. vagy IV. osztályu lesz.^{1/}

1/ Röviden megemlítem: egészen sajátos a helyzet a gyapjuiparban. Itt az elv a következő: az igazgatóság takarékoskodni akar, s ezért szeretné megakadályozni, hogy bármit is feleslegesen rendeljen a gyár. Ezt csak akkor lehet ellenőrizni, ha a rendelésnek van "tárgyi alapja". Tehát kialakult az a gyakorlat, hogy a vállalat az alapanyagot a következő negyedévi program késztermék-termeléséhez rendeli meg. Csakhogy ennek következtében abszurd helyzet alakul ki. Pl. a IV. negyedévi terv anyagmegrendeléseinek feladásakor megrendelik azt a gyapjut, amelyből az októberben kibocsátandó szövet készül. Igen ám, de ezt a készszövetet már augusztusban fenni kezdték! Viszont amikor az augusztusban fonásra került anyagot valamilyen május-juniusban megrendelték, nem tudták pontosan, hogy milyen készterméket fognak tőlük októberre követelni. Akkor úgy adták fel ezt a rendelést, "mintha" ebből az anyagból még a III. negyedévben válna készszövet. A III. negyedévi programmal "alapozták meg" a megrendelést, miközben persze tudták, hogy ebből a III. negyedévben még nem lesz készáru.

Azt felelhetnének erre, hogy az anyagmegrendelések ilyesfajta "tárgyi megalapozása" egyszerűen értelmetlenség, amit meg kell szüntetni.

Valóban, ezen persze lehet változtatni. De mégis fel kell tenni azt a kérdést: melyek azok a tényezők, amelyek az ilyesfajta "megoldások" felé kergetik a könnyüipari vezetőket? Egyrészt: az anyaghiány, amely arra kényszerít, hogy nagyon szűken rendeljenek anyagot a vállalatok. Másrészt: az a gazdasági mechanizmus, amely nem épít a vállalatok, a gyári vezetők önállóságára, hanem százféle módon megköti a kezüket.

A bőripar példája világosan mutatja: a krónikus anyagihiány az elégtelen készletek okozta bajokat mennyire kiélezi a túlzott centralizáció merev tervezési és anyaggazdálkodási módszerei.

Mi a megoldás útja?

Először: sokkal határozottabban törekedni kell az anyagihiány enyhítésére. Ez magától értetődő, mégis hangsúlyozni kell. Addig ugyanis, amíg ilyen az anyagellátás, elkerülhetetlenül zavarok, veszteségek keletkeznek a termelésben - bármilyen legyen is a gazdálkodás mechanizmusa.^{1/}

Láttuk: noha a nagyon centralizált gazdálkodás sem tudja legyűrni ezeket a nehézségeket, az anyagihiány mégis csak szüli a túlzott centralizációt. Éppen ezért, - ha gyökerestül ki akarjuk irtani a központosság túlhajtásait, ha valóban nagyobb önállóságot akarunk adni a vállalatoknak - fel kell számolnunk a krónikus és széleskörű anyagihiányt. Ha ezt elmulasztjuk, akarva-akaratlanul kiujdul majd a

---

1/ Az igazság kedvéért meg kell azt is mondani; jobb anyagellátás, bővebb készletek, tartalékok mellett sokkal jobban tudna működni a mai nagymértékben centralizált gazdasági mechanizmus is. Nagyobb tartalékok inkább képesek kiegyenlíteni a központi tervezés kisebb hibáit és pontatlanságait. Nagy anyagkészletek esetén tehát sokkal könnyebb lenne teljesíteni a központ által aprólékos részletes-séggel kidolgozott programot stb.

De persze, ha ilyen gyökeresen megjavulna a készlet-helyzet, eleve sokkal kevésbé éreznék a nagyfokú centralizáció szükségét a központi szervek.

tulközpontosítás betegsége.^{1/}

Másodszor: bizonyosfoku anyagihiány problémáin, meggyőződésem szerint, elég jól, a mainál jobban urrá tud lenni egy olyan gazdasági mechanizmus, amely a vállalatok nagyobb önállóságán alapul. /A-
zért mondom: "bizonyos foku" - mert nagyon erős anyagihiány mindenképpen komoly károkat okoz./ Ez ugyanis lehetővé tenné, hogy a gyárak és a kereskedelmi vállalatok minden helyzetben gyorsan és rugalmasan megkeressék az anyagellátási lehetőségek és a fogyasztási szükségletek összeegyeztetésének optimális variánsát. Miután a tényezők itt folytonosan változnak, ezt jobban tudja maga a termelő és a keres-

---

1/ Jellegzetesen mutatja ezt a központi anyagmérlegek példája. Az 1954. évi racionalizálás előtt az anyagokat három csoportba sorolták: voltak OT-mérleges cikkek /ezeket a Tervhivatal mérlegei alapján osztották el/, "tárcamérleges cikkek", /ezeket az illetékes minisztérium mérlegei alapján osztották el/ és a központi gazdálkodásba be nem vont cikkek. A racionalizálás során a második kategóriát megszüntették, s ezek az anyagok kikerültek a központi anyaggazdálkodás hatálya alól. Számos ilyen anyagból azonban továbbra is hiány mutatkozott. A következmény: különböző helyekről hangzik el a kívánság, hogy vezessék be újra a tárcamérleges elosztást. Hasonlóképpen néhány cikket kivontak az OT-mérlegek rendszeréből. Egyrészükből azonban továbbra is hiány van, s ezekkel kapcsolatban ugyancsak hallatszik olyan követelés; hogy állítsák vissza az OT-mérleges elosztást.

A hiány tehát megszüli a központi kontingentálás követelését.

kedelem közös megállapodással közvetlenül eldönteni, mint a felsőbb hatóság, amelynek száz és száz ilyen kérdéssel kell egyszerre, párhuzamosan foglalkoznia, s amely természetesen távolabb él a termeléstől és az eladástól, a fogyasztótól. Tehát legyen a vállalatoknak szabadabb kezük a beszerzés és az értékesítés terén is !

Persze ez nem mond ellent annak, hogy időnként elkerülhetetlen az anyagok bizonyos központi kontingentálása. Ennek azonban lehetnek sokkal egyszerűbb és rugalmasabb formái is.

Harmadszor: nem egyszerűen nagyobb vállalati önállóságra van szükség, hanem a gazdálkodás olyan formáira is, amelyek a vállalatokat érdekeltté teszi az anyagtakarékosságban. Érdekeltté teszi őket abban is, hogy valóban azt termeljék a rendelkezésre álló anyagokból, ami a legszükségesebb a társadalomnak. Véleményem szerint ezt elősegítené, ha a vállalatok vezetői és kollektívái részesednének a nyereségben - s ha a nyereség alapjául egy olyan árrendszer szolgálna, amely figyelembevénné a kereslet és a kínálat mindenkori viszonyát is. Az indoklást itt csak kissé leegyszerűsítve fűzöm hozzá: ebben az esetben a vállalat érdekelt lenne abban, hogy fokozottan takarékoskodjék azokkal az anyagokkal, amelyekben hiány van, mert az drágább; s lehetőleg olyan cikket gyártsa, amelyek iránt nagyobb a kereslet, mert azon valószínűleg több a nyereség.

3./ A termelés és a fogyasztás helyes arányairól.

Nagyon gyakran hallani azt a véleményt: gazdasági bajaink egyik fő forrása az, hogy nincsenek elegendő készleteink.^{1/} A kereskedelemben időnként egyes fogyasztási cikkek túl szűk készleteire panaszkodnak. A gyárakban a kellő anyag- és félkésztermék-tartalékok hiányát teszik szóvá. Ujra és újra kifogások hallatszanak a késedelmes, akadozó anyagellátás miatt stb.

Véleményem szerint itt végső soron egy összefüggő egységes problémakörről van szó: a termelés és a fogyasztás viszonyáról, arányairól; /fogyasztás alatt értve a termelő és a személyes fogyasztást egyaránt. Ennyiben szoros összefüggés van az előző két fejezet - egyrészt a kereskedelemmel való kapcsolat, másrészt az anyagellátás - témája között.

A kapitalizmusra jellemző a periódikusan ismétlődő relatív túltermelés; a termelés annyira felül-

---

1/ A tervgazdaságról szóló tankönyvek közül egyik sem mulasztja el annak hangoztatását, hogy a tervszerű gazdálkodás egyik nélkülözhetetlen követelménye: kellő tartalékok, készletek. De a legtöbb ezzel foglalkozó mű nem megy túl ennek általános hangoztatásán. Nem fejtik ki részletesen: mit is értenek tulajdonképpen tartalékok alatt, milyen módon kell ezeket biztosítani, milyen legyen az arányuk, mi a helyzet jelenleg a tartalékokkal a tervgazdálkodást folytató országokban, stb. Ugy gondolom: a tartalékok kérdésének elméleti tisztázatlansága is hozzájárult az ezzel kapcsolatban jelentkező bajokhoz.

mulja minden területen a tényleges fogyasztást, hogy csak a válságban tud helyreállni a szükséges arányosság. A szocializmus fölénye a kapitalizmus felett egyebek között abban is kifejeződik, hogy ezt a káros túltermelést, az anyagi javaknak s a munkaerőnek ezzel együttjáró hallatlan pazarlását, a pusztító ciklikus válságokat kiküszöbölte.

De az már nem a szocialista gazdaság természetéből, hanem jórészt hibáinkból ered, hogy a pusztító, válságokhoz vezető túltermelés kiküszöbölésén túlmenve elég gyakran, elég széles területen olyan helyzetet teremtettünk, amelyet inkább /a túltermelés ellenként/ "alultermelésnek" jellemezhetnénk. Nem arra gondolok, hogy kevesebbet termelünk annál, amennyi a társadalom abszolút szükséglete; ez természetes - a szükségletek állandó növekedése minden társadalomban a termelés előrehajtó ereje. Relatív hiányra gondolok. Egyfelől: hiány bizonyos termelési eszközökből, elsősorban nyersanyagokból és félkésztermékekből - mégpedig a feldolgozó üzem kapacitásához és tervezett feladatához képest. Másfelől: időnként hiány fogyasztási cikkekből a fizetőképes kereslethez képest.

Marx A tőkeII. kötetében foglalkozik azzal: mi lesz a tartalékok szerepe, "ha az újratermelés tőkés formáját kiküszöbölték már," Utal pl. arra, hogy egyik évben több, a másikban kevesebb állótőke kopik el

véglegesen. Pótlásuk érdekében "a termelési eszközök össztermelésének tehát az egyik esetben növekednie, a másokban csökkennie kellene. Ezen csak állandó viszonylagos túltermeléssel lehet segíteni. Egyrészt bizonyos mennyiséggel több állótőkét kell termelni, mint amennyi közvetlenül szükséges, másrészt és főleg olyan készletet kell létesíteni nyersanyagból, stb., amely meghaladja a közvetlen évi szükségletet /ez különösen a létfenntartási cikkekre érvényes/.

Az ilyenfajta túltermelés azt jelenti, hogy a társadalom ellenőrzése alá vetette saját ujratermelésének tárgyi eszközeit.^{1/} Nagyon jellegzetesnek tartom az általam külön kiemelt szavakat: Marx nem egyszerűen készletekről, tartalékokról beszél, hanem állandó viszonylagos túltermelésről - mint ami feltétele annak, hogy a társadalom valóban urrá legyen a termelésen!

Mi az oka annak, hogy ez a követelmény nem érvényesül kellőképpen népgazdaságunkban?

Részben gyors fejlődésünk kellemetlen, de szükségszerű kísérőjelensége ez. De azért semmiképpen sem tekinthetjük kizárólag a "növekedés nehézségének". A termelőerők gyors fejlődésével együttjáró bajokat

---

1/ Marx: A tőke II. kötet 476.477. oldal. Szikra. 1953.

elmélyítették, kiélezték különböző hibáink.^{1/}

Röviden felsorolom, melyek véleményem szerint a hiányjelenségek fő okai:

1./ Az iparositás gyors tempója önmagában is némi hiányt teremt ipari nyersanyagokban, s beruházási javakban. Nálunk azonban - amint azt a MDP III. kongresszusa, s az 1953. júniusi Központi Vezetőségi határozat megállapította - tulzott volt az iparositás üteme. Ez kétségkívül egyik fő oka annak, hogy nyersanyag-készleteink az ipar csaknem minden területén viszonylag /a termelés növekvő méreteihez képest/ fogytak: s hogy egyre gyakrabban lépett fel anyaghiány.

2./ Mezőgazdaságunk nem tart lépést az ország szükségleteinek növekedésével. A mezőgazdaság el-

---

1/ Különösen hangsúlyozni akarom a most következő fejtegetésekkel kapcsolatban azoknak a tényezőknél a szerepét, amelyeket szubjektív hibáink idéztek elő, s nem az objektív adottságok. Találkozhatunk ugyanis olyan nézettel, amely szerint a szocialista tervgazdaságban, különösen a szocializmusba való átmenet idején, elkerülhetetlen az ilyen súlyos anyaghiány, a gyakori áruhiány. Véleményem szerint ez a nézet teljesen hibás. Ha ezt helyesnek ismernénk el, tulajdonképpen magunkévá tennénk egyes polgári közigazdászoknak azt az állítását, amely szerint a szocialista tervgazdaság szükségszerűen "Mangelwirtschaft", hiánygazdaság.

Bizonyosbrészeslegesen hiány talán többé-kevésbé elkerülhetetlen a gyorsütemű szocialista iparositás folyamán. De ha ez a jelenség ennyire általánossá válik - ez már nagyrészt hibáink következménye.

maradása az egyik fő oka annak, hogy időnként hiány van élelmiszerekben és mezőgazdasági eredetű ipari nyersanyagokban. A könnyűipari nyersanyagellátás problémái jelentős mértékben ezzel magyarázhatók.

3./ Anyagellátási problémáink a legszorosabban összekapcsolódnak külkereskedelmi gondjainkkal. Eleve nehézségeket okoz, hogy iparunk nyersanyagellátása jelentős részben importra épül. Ráadásul az elmúlt években, mint ismeretes, eladósodtunk. Itt is hangsúlyozni kell a szubjektív tényező szerepét: az eladósodás nem volt szükségszerű, hanem különböző gazdaságpolitikai hibákban leli magyarázatát.

A külkereskedelemmel kapcsolatban csak az egyik összefüggést szokták kiemelni: azt ugyanis, hogy ilyen nehéz helyzetben nem igen lehet a készleteket a kellő színvonalra feltölteni. Pedig van egy másik összefüggés is: a készlethiány, az akadozó anyagellátás súlyos devizapazarláshoz, elsősorban az importanyagok könnyelmű, fecsérlő felhasználásához vezet. /Erről részletesen volt szó a 256-266. oldalon./ Emellett az anyagellátási zavarok ismételten akadályozzák az exportrendelések teljesítését. A rossz anyagellátás, a készlethiány tehát visszahat külkereskedelmi helyzetünkre. "Büvös kör" ez, amelyből a készlethiány állandósításával biztosan nem lehet kitérni.

4./ Már eddig is hangsúlyoztam, hogy itt nem egyszerűen készlet-kérdésről van szó, /noha nagyon sokan az egész problémakört leszűkítik csupán a készletek kérdésére. Tegyük fel, hogy egy adott időpontban minden területen megfelelő készleteket gyűjtenénk. Ez nagyon könnyen, esetleg egy-két hónap alatt ismét kifogyhatna, ha a termelés újra elmaradna a fogyasztás mögött. Ezért olyan találó Marx kifejezése: állandó viszonylagos túltermelésre van szükség.

Ez nagyon sokoldalú követelményt jelent: meghatározott arányokat követel a népgazdaság minden területén, a termelés egymásba kapcsolódó láncolatának minden láncszeménél. Ezt az elvet figyelembe kell venni az ipar szerkezetének nagy arányainál: pl. az anyagtermelő ipar termeljen valamivel többet, mint amennyit a feldolgozóipar feldolgoz; stb. S ugyanez az elv érvényesüljön az egyes kisebb arányoknál is: a bőripar adjon valamivel több bőrt, mint amennyit a cipőipar éppen felhasznál, a fonódák több fonalat, mint amennyi a szövődéknek szükséges, és így tovább. Csak ez biztosíthatja, hogy a termelés és a fogyasztás növekedésével együtt a szükséges mértékben növekedjenek a készletek is.

Sőt, ha közelebbről megvizsgáljuk ezt a kérdést, nem is csak a készletekről van itt szó. A zavartalan újratermelés, a termelési ágak helyes arányai nemcsak azt követelik meg, hogy mindenkor kellő nyersanyag-, félkésztermék- és késztermék-tartalékok álljanak rendelkezésre.

kezésre, hanem ezzel együtt kellő kapacitás-tartalék is. A cipőipar zavartalan termeléséhez nemcsak az kell, hogy legyenek készbőr tartalékaink, hanem az is, hogy a bőripar szükség esetén el tudjon vállalni utánrendeléseket, a cipőipar váratlan szükségleteinek kielégítését. Ennek viszont az a feltétele, hogy a bőripar teljesítőképesége ne legyen maximálisan leterhelve, vagyis legyen kapacitás-tartaléka. A kapátalista ipar nem utolsósorban azért tud olyan rugalmasan "rákapcsolni" váratlan szükségletek kielégítésére, új cikkek gyártására, mert van /sőt túl nagy mértékben rendelkezik/ ilyen kapacitástöbblete. A mi iparunk sokszor emlegetett "merevségét" pedig - tervezési, gazdaságvezetési módszereink már tárgyalt fogyatékoságai mellett - az magyarázza, hogy számos területen nem rendelkezünk ilyen kapacitás-tartalékkal.^{1/}

És most már pontosabban megfogalmazhatjuk az előbbi követelményt. Nem egyszerűen arra van szükség, hogy a bőripar többet termeljen, mint amennyit a cipőipar feldolgoz, a fonódák többet, mint amennyit a szövődék felhasználnak stb. Azt kell elérnünk, hogy a bőripar, a fonódák teljesítőképességének növekedése előtte

---

1/ Ezt a fogyatékoságot tetézi, a bajt konzergálja, hogy a hibából - eredményt csinálunk, s óriási előnynek szoktuk tartani a kapacitások "maximális kihasználását." A 189. oldalon rámutattam: valóban nagy előny az, hogy mi a gépek, a berendezések kapacitását sokkal jobban ki tudjuk használni, mint a kapitalizmus. De ennek eltulzása már nem előny, hanem hiba, amely sok gazdasági kárt okoz. Nem "maximális", hanem optimális kihasználásra van szükség.

járjon a cipőipar, a szövődék stb. anyagszükséglete növekedésének. Ezzel párhuzamosan a cipőtermelés, a szövettermelés méreteinek növekedésével együtt a szükséges mértékben gyarapodjanak a bőr-, a fonalkészletek is. Ezt a két összefüggő követelményt együttvéve értem a termelés és a termelő- fogyasztás helyes arányain.

A mi iparunkban ezek az arányok számos területen nincsenek biztosítva; inkább a fordítottja a jellemző. A gépipar gyorsabban nőtt, mint a vas- és acéltermelés; az egész ipar gyorsabban növekedett, mint az energiaellátást biztosító szén- és villamosenergia termelés, és így tovább. Ez részben persze összefügg iparunk örökölt arányaival, továbbá azzal, hogy a feldolgozóipar termelése aránylag könnyebben volt növelhető. /Pl. több műszak beállításával stb./ De tagadhatatlan, hogy a kellő arányok kialakításának elmulasztásában hibás beruházási politikánk is, amely koránstsem törekedett elég tudatosan és következetesen az előbb ismertetett elvek minél teljesebb megvalósítására. Annak kedvéért, hogy minél előbb, minél nagyobb mértékben növekedjék a késztermékek gyártása, aránytalanul gyorsabban növeltük a készgyártmányok termelését, mint a termelés megelőző állomásait: az anyagokat, energiát, félkésztermékeket, alkatrészeket előállító kapacitásokat. Ebben rejlik, véleményem szerint, a krónikus anyagihiány egyik legfontosabb oka.

5./ Az előbb hangsúlyoztam, hogy itt nem csak készletproblémáról van szó, hanem általában a termelés és a fogyasztás /pontosabban a fejtegetés eddigi részében: a termelő-fogyasztás/ arányairól. De az egész kérdés csoporton belül persze különleges jelentőségük van a készleteknek. Az elégtelen, sokszor akadozó anyagellátás egyik fontos oka az, hogy egyoldalú a felhalmozási alap felhasználása. Az arányos fejlődés megkövetelné, hogy a felhalmozás megfelelő arányban szolgálja a termelési álló alapok /gépek, épületek stb./ és forgó alapok /nyersanyag és félkésztermék-készletek, a befejezetlen termelés állománya, stb./ növelését. A mi gyakorlatunkban azonban a felhalmozás egyoldalúan az álló alapok növelése felé tolódott el és rendkívül háttérbe szorult a forgó alapok ezzel arányos növelése. Nem véletlen, hogy a mindennapi szóhasználatban egyszerűen azonosítják a felhalmozás és a beruházás fogalmát; mintha a termelési készletek növelése nem is lenne "igazi" akkumuláció. Valahogy "nincs szivünk" a nemzeti jövedelem felhalmozásra jutó hányadát jelentős részben erre fordítani. A népgazdasági tervek készítésénél kialakult az a szemlélet: a készletek növelésére fordítandó tételek valamiféle "rejtett tartalékok", amelyeket szükség esetén /pl. devizamegtakarítás, vagy a beruházások növelése érdekében/ egyszerűen el lehet hagyni.

A Könnyűipari Minisztérium 1951. óta minden év végén a terv készítésekor bizonygatja, hogy növelni kell a készleteket. Ezek után vagy a már jóváhagyott tervszám eleve nem biztosítja ezt, vagy - ha az évi tervben még szerepel is a készletek növelése - a végrehajtás során többé-kevésbé elsikkad. /Emlékeztetek itt a 253. oldalon közölt XXVIII. táblázatra./

A felhalmozási alap ilyen megoszlása természetesen nem szükségszerű; ennek a gyakorlatnak a megváltoztatása nézetem szerint feltétlenül indokolt.

6. / Kevesebb termékből lenne hiány, ha a termelés megoszlása, összetétele jobban megfelelné a szükségleteknek. Miközben ugyanis egyes termékekből tulságosan kevés van, azalatt másokból feleslegesen sokat gyártunk. Miközben egyes cikkek készlete rendkívül alacsony, másoké nagyon felduzzad.

Meg kell mondani, hogy ez a tényező sokkal kevésbé jelentős, mint az előbb felsoroltak, de azért ezt sem lehet elhanyagolni. Különösen élesen jelentkezik most ez a probléma a fogyasztási cikkek vonalán. A ruházkodás számára termelő iparágak nyersanyagaiban hiány van - s közben /amint azt a 237. oldalon közölt XXVI. táblázat adatai mutatják/ számos ruházati cikkből felesleg keletkezett. De felesleges készletek

gyültek össze a könnyűiparban használatos egyes segédanyagokban, munkaeszközökben, gépalkatrészekben is.^{1/}

A Nemzeti Bank, a pénzügyi szervek időnként "razziákat" folytatnak az elfekvő készletek feltárására. Ez azonban nem pótolhatja azt a hiányt, hogy a vállalati vezetők nincsenek kellőképpen anyagilag érdekeltté téve a forgóeszközök megtakarításában. Emellett a folyamatos anyag-utánpótlás biztonságának híjján igyekeznek mindenáron készletet gyűjtögetni.

Noha a termelés programját aprólékos részletességgel központilag szabják meg, a készletek összetétele többé-kevésbé spontán alakul ki. Amit éppen nem használnak fel, az kerül a készletbe; nem igen van tudatos elképzelés, terv a készletek összetételének kialakítására.

7./ A fogyasztási cikkekben fellépő hiány szorosan összefügg a vásárlóerő és az árak kérdésével.

1./ Érdekes példákat hoz fel ezzel kapcsolatban Gergely-Wessely már idézett cikke: "Fontos anyag-tartalékunk, az elfekvő készletek."

A cikk többek között megírja, hogy egyes tüfajtából 15-20 évi készlet van a kötszövőiparban, nagymennyiségű felesleges kellékáru, halina fekszik el a Bőr- és Cipőkellékellátó Vállalatnál, sokezer felesleges kaptafa a Szigetvári Cipőgyárban stb.

Meg kell különböztetnünk általános és részleges áruhiányt. Voltak a tervgazdálkodás éveiben olyan időszakok, amikor általános aránytalanság keletkezett a vásárlóerő és az árualap között, s ezért az áruhiány elég széles körben, éles formákban kezdett megmutatkozni. Ez volt a helyzet az 1951. decemberi rendszabály előtt, s ilyen helyzet kezdett kialakulni 1954-ben. Az előbbinél a vásárlóerő visszafogása révén állt helyre az egyensúly; az utóbbinál elsősorban az árualap 1954-55-ben bekövetkezett erőteljes emelése révén szűnt meg az aránytalanság.

Vannak olyan nézetek, amelyek az ilyen aránytalanságot egyenesen üdvösnek tartják. Ezeket a nézeteket gyakran Sztálin egy megállapításával támasztották alá: "...nálunk, a Szovjetunióban, a tömegek fogyasztása /vásárlóképessége/ állandóan növekszik és tulszárnyalja a termelés növekedését, serkentve a termelést..." Ugyanebben a művében Sztálin a gazdasági fejlődés pozitív elemeként emeli ki: "... a belső piac növekedése tul fogja szárnyaadni az ipar növekedését és sarkalni fogja az ipart, hogy szakadatlanul bővitse termelését."^{1/}

Véleményem szerint ez a nézet ismét jellegzetes esete annak, amikor egy hibából megpróbálunk - erényt csinálni. A kereslet és a kínálat ilyesféle

---

1/ A Központi Bizottság beszámolója a Szovjetunió Kommunista /bolsevik/ Pártja XVI.kongresszusának, Sztálin Összes Művei 12. kötet, /Szikra 1950./ 345. oldal, illetve 312. oldal.

aránytalanságának, az árualap elmaradásának legfeljebb a tervek összeállítóira van "ösztönző ereje"; az áruhiánnyal együttjáró kinos kísérelések /sorbanállítás, a vevők zugolódása stb./ arra készítetik őket, hogy igyekezzenek minél előbb gazdasági intézkedésekkel helyreállítani az egyensúlyt. De a termelő vállalatokat semmiképpen sem sarkalja ez jobb munkára. Ellenkezőleg, láttuk, hogy ez inkább restségre, kényelmességre, a vevők igényeinek semmibevevására "ösztönöz".

Az időnként szélesebb körben fellépő hiány mellett lehetségesek részleges hiányok. Itt ismét kétféle jelenséget különböztethetünk meg /amelyek között persze vannak átmenetek/. Az egyik: az abszolút hiány - amikor bizonyos fogyasztási cikkeket egyáltalán nem, vagy a kereslethez képest elenyésző mennyiségben gyárt az ipar. /Emlékeztetek pl. az 1953. június előtti "hiánycikkek": iparunk egész sor háztartási, műszaki, közszükségleti cikk gyártását teljesen elhanyagolta/.

A másik: relatív hiány - amely bizonyos fogyasztói ár mellett lép fel. Egy kissé leegyszerűsítve azt mondhatnánk: ilyen esetben az illető fogyasztási cikk iránt, amelyben hiány van, általában megszűnne a túlzott kereslet, ha magasabb lenne az ára. S megfordítva: megszűnne a túlzott kínálat, megcsappanna a készlet, ha az illető termék olcsóbb lenne. A rela-

tív hiány vagy felesleg tehát jelentős részben azzal függ össze, hogy - noha fogyasztói áraink valamennyire törekszenek ugyan a kereslet és a kínálat viszonyának figyelembevételére, aktiv alakítására - de ezt nem elég sikeresen teszik. Főképp az okoz problémát, hogy a fogyasztói árak nem tudnak eléggé reagálni a kereslet-kínálat viszonyának az ármegállapítás után bekövetkező változásaira.^{1/}

Ennek a tanulmánynak természetesen nem feladata részletesen foglalkozni a fogyasztói árak kialakításának módszereivel. Itt csak utalni akartam erre, hogy lássuk: a fogyasztási cikkeknel jelentkező tul-

---

1/ Nálunk is sor kerül időnként pl. az "eladhatatlan" áruk, a "bóvli" kiárusítására leszállított áron. De legtöbb esetben az ilyen áruknak előbb éveken át heverniök kell a raktárakban, feleslegesen lekötve a raktárak kapacitását, a népgazdaság forgóeszközeit - amíg rászánjuk magunkat az árcsökkentésre. Pl. a Szombathelyi és a Szegedi Cipógyár még 1953-54-ben gyártott sertésbőr felsőrészes női u.n. normal-fleseible cipőket. Több évig kb. 500.000 pár hevert a raktárakban. Csak most kezd el fogyni, miután árát 126 Ft-ról 68 Ft-ra szállították le. Ha előbb kerül sor árleszállításra, talán kisebb arányú csökkentés is megindította volna a keresletet; s így kevesebb lett volna az állam vesztesége.

termelés vagy hiány nemcsak termelési probléma, hanem egyuttal ár-kérdés is.^{1/}

+ + +

Az előbb idézett marxi tétel állandó relatív tultermelésről beszél. Vajon milyen legyen ennek a tultermelésnek az aránya?

Először is tegyünk egy-két összehasonlítást a kapitalizmussal.

Előbb vegyünk egy üzemi példát. A tőkés Magyar Gyapjmosónál rendszeresen 6-12 hónapos nyersanyagkészlet volt. Az anyagmegrendelések általában nem a folyó termelés szükségleteinek kielégítését szolgálták, hanem a készletek feltöltését. Ezzel

---

1/ Félreértések elkerülése végett: nem arra gondolok, mintha azt kellene rendszeresítenünk, hogy a kereslet és a kínálat közötti kívánatos egyensúlyt csak az árak jelzései után állítsuk helyre. Nem bizhatjuk tervgazdaságunkat arra, hogy alapjában véve az ár-automatizmus révén alakuljon ki a kereslet és a kínálat összhangja; ezt az összhangot alapjában véve tervszerűen kell kialakítanunk, tervszerűen meg kell előznünk a nagyobb felesleg vagy hiány keletkezését. Arra kell tehát törekednünk, hogy szilárd legyen a fogyasztási cikkek piaca, szilárdak legyenek az árak. De ha e törekvés ellenére időről-időre egyik vagy másik cikknél nincs meg a szükséges egyensúly - "korrigáló tényezőként", az egyensúly helyreállításának eszközeként szükség van az árak segítségére.

szemben 1956. júniusában-júliusában átlagban 5-15 napos készlettel rendelkezik a gyár.

A felszabadulás előtti kapitalista magyar ipar készleteiről országos, átfogó adatokat nem sikerült szerezni. Bizonyos képet adhat nekünk erről a kérdéstről az alábbi táblázat, amelyben néhány tőkés ország gyapotkészleteit hasonlítjuk össze a mi készleteinkkel. Szándékosan olyan országokat választottam ki, amelyek - akár csak a mi hazánk - importálják a gyapotot. A készletek nagysága tehát nem függ össze a mezőgazdasági tultermeléssel, mint pl. az USA gyapotkészleteinek felduzzadása.

XXXI.sz.táblázat.^{1/} A táblázat adatai azt jelzik: hány napi termelést fedeznek az illető ország készletei.

Ország	1952	1953	1954
Anglia	264	178	160
Franciaország.	70	80	78
Olaszország.	154	130	120
Nyugat-Németország	63	60	70
Belgium.	103	79	93
A tőkés világ fő gyapot- importáló országai			
összesen:	104.3	103.6	107.9
Magyarország	31	36	40

1/ A kapitalista országokról szóló adatok forrása: "Bulletin Innosztranoj Kommerceszki Informacij" /BIKI/ 1956.március 27-i száma. A BIKI az adatot a "Cotton Quarterly Statistical Bulletin" 1955.októberi számából vette át. Az eredeti táblázat, amelyből az adatokat számítottuk, az egyes évek augusztus 1-i készlethelyzetét ismerteti, továbbá az ezután következő, augusztustól-augusztusig tartó gazdasági év pamutfelhasználási a-

Ezek után arra a kérdésre: milyen legyen nálunk a szükséges "relatív" tultermelés aránya, első megközelítésben a következőt felelhetjük: kisebb, mint mondjuk 1952-ben Angliában, de jóval nagyobb mint nálunk jelenleg.

A relatív tultermelés optimális arányának, a készletek optimális nagyságának megállapításához feltehetőleg nincsenek egyszersmindenkorra érvényes receptek. Ez nyilvánvalóan függ az illető terület adottságaitól, az utánpótlás forrásainak állandóságától vagy bizonytalanságától, gazdaságossági megfontolásoktól, stb. Ugy gondolom, hogy e kérdés gyakorlati részleteit kutató közgazdászoknak messzemenően alkalmazniok kell matematikai módszereket ezeknek az arányoknak a megállapítására.

Lesznek, akik ezzel az egész okfejtéssel szemben felhozzák azt az ellenérvet, hogy a relatív tulter-

---

datait. Az itt közölt táblázat tehát azt mutatja: az 1952. augusztus 1-i készlet az 1952/53. évi tényleges felhasználásból hány napi szükségletet fedezett.

Az összesített kapitalista adat a felsorolt országokon kívül India és Japán számait is magában foglalja. A magyar adatok forrása a Könnyűipari Minisztérium Tervfőosztályának jelentése. Itt az adatok nem az augusztus 1-i, hanem a január 1-i készletre vonatkoznak. De a negyedévi jelentések azt mutatják, hogy év közben nem következik be lényeges eltolódás a készletek nagyságában. A tőkés és a magyar adatok tehát nagyságrendileg nyugodtan összehasonlíthatók.

elés követelményének kielégítése túlnagy áldozatokat kíván. Szerintük nagy veszteséget okozna az, ha állandóan lennének felhasználatlan kapacitások üzemünkben, ha a termeléshez a minál több forgóalapot, nagyobb készleteket kötnénk le.

Az persze tagadhatatlan, hogy ennek a követelménynek a kielégítése kíván bizonyos anyagi áldozatokat. Első lépésre azt jelenti, hogy ugyanannak a termelési volumennek biztosításához több álló- és forgóalapot kell lekötöni. Meggyőződésem azonban, hogy a nagyobb ráfordítás bőven megtérülne a fokozott eredményekben. Két fő érvet szeretnék felhozni emellett:

Az egyik érv: ma azért az eredményért, hogy meghatározott termelési volument viszonylag kevesebb álló- és forgóalapot lekötésével érünk el, nagyon súlyos árat kell fizetnünk. Ez az ár: a termelés zavarai, a pazarlás, mindazok a ártó jelenségek, amelyekről egy előbbi alfejezetben, a 256.-262. oldalon írtam.

A másik érv: az anyag és áruhiány felszámolásával megszüntetnénk az egyik főbb kényszerítő tényezőt, amely ma centralizáció túlhajtása felé sodorja egész gazdasági vezetésünket. Sőt, ezenkívül az anyag-, félkészgyártmány- és készterméktartalékok, valamint a kapacitás-tartalékok megrendelésével egy új, rendkívül fontos hajtóerő jelentkezik a termelésünkben: a felhasználó, a megrendelő, a fogyasztó nyomása" a termelésben. Tulajdonképpen szó volt már erről

yrészt az ipar és a kereskedelem viszonyának, másrészt
anyagot, félkészterméket szállító és feldolgozó vállal-
t viszonyának elemzésénél /a 231., illetve a 261. ol-
lon/. Ez tulajdonképpen ugyanannak az egységes, összefüg-
problémának kétféle megnyilvánulása. A probléma a kö-
tkező: a felhasználók, a megrendelők, a fogyasztók ver-
nyezzenek-e a termelők kegyeiért? Vagypedig megfordítva:
termelők számára okozzon bizonyos gondot az, vajon sike-
l-e megrendelőt, fogyasztót találni termékeire, megren-
lésekkel lekötni kapacitásuk minél nagyobb részét?^{1/}
ükségszerűen az első jelenség lép fel, ha kevés a kész-
t, s a vállalatok kapacitásának megterhelése tulságosan
szitett. Ezzel szemben automatikusan fellép a második
lenség, ha vannak jelentős készletek, a gyárak rendel-
znek némi kapacitás-tartalékkal - s emellett a vállalala-
k vezetői, kollektívái érdekeltek abban, hogy kapacitá-
kat lehetőség szerint minél jobban kihasználják.

Az első jelenség - a vevők kiszolgáltatottsága
ékezi a termelés tökéletesítését, restségre, elkényyel-
edésre, a megrendelő, a fogyasztó igényeinek semmibevé-
ére szoktatja a termelőket. Viszont a megfordított hely-

Találóaan jellemezte ezt Péter György, amikor arról irt,
hogy mindenképpen van konkurrencia gazdálkodásunkban.
A kérdés csak az, hogy mi előnyösebb: a "vevők konkur-
renciája" vagy az "eladók konkurrenciája"? /A gazdasá-
gosság és a jövedelmezőség a tervgazdálkodásban, Köz-
gazdasági Szemle 1956. június./

zet arra kényszeríti a termelő vállalatokat, hogy igye-
kezzenek megrendelőik, fogyasztóik kedvében járni, kie-
légtetni azok minőségi, választékbeli igényeit; minél ol-
csóbban, minél tökéletesebb, korszerűbb gyártmányokat ké-
szíteni. Ez az útja annak, hogy nekik jusson a megrende-
lés, s ne versenytársaiknak. A termelővállalatoknak ez
a küzdelme, szocialista versenye a megrendelőért olyan
"nyomást", gazdasági kényszert gyakorol a vállalatra, a-
mely - legalábbis - részben - feleslegessé teszi, hogy
ugyanazeket a követelményeket igazgatási módszerekkel,
részletekbe menő központi utasításokkal írjuk elő a vál-
lalat számára. Ennek a "nyomásnak" a hatása nagyon ösz-
szetett, komplex - egyszerre, párhuzamosan szorítja rá
a vállalatot a legkülönbözőbb követelmények teljesítésé-
re. Akármelyiket hanyagolná el a gyár - a minőséget, a
vevő választékbeli igényeit, a határidő pontos betartását,
stb. - hátrányba kerül a versenyben s azt kockáztatja,
hogy a megrendelést nem ő, hanem más vállalat kapja meg.

Ez egyébként megmagyarázza azt is, miért volt
szükség ebben a tanulmányban, amely a túlzott centrali-
záció jelenségeivel foglalkozik, ilyen részletesen tárgyal-
ni a termelés és a fogyasztás közti arányok, az anyag- és
áruhiány, a készlethelyzet különböző problémáit. Azért
volt ez szükséges, mert ez a kérdéscsoport a legszorosabb

összefüggésben van a túlzott centralizációval. Röviden így foglalhatjuk össze ennek az összefüggésnek a lényegét:

A tartalékok hiánya szüli, erősíti a túlzott centralizációt. A tartalékok megteremtése viszont új, hatalmas hajtóerőt hoz létre: a termelő vállalatok szocialista versenyét a vevőért. Ez a hajtóerő képes pótolni, mégpedig hatásosabb eredményekkel pótolni a folyó termelést jelenleg szabályozó központi utasítások és az ezekhez kapcsolódó anyagi ösztönzők jelentős részét.

4./ Gazdasági mechanizmusunk "modellje".

A tanulmány első két részében áttekintettük a központi utasításoknak és az ösztönzőnek azt a rendszerét, amely a vállalatok folyó termelését szabályozza. Most pedig, a IV. rész eddigi három fejezetében azt vizsgáltuk: milyen a könnyűipari vállalat kapcsolata más vállalatokkal. A következő lépés az lenne, hogy ezeket együttesen vizsgáljuk, áttekintsük a vállalatokra gyakorolt különböző hatások, befolyások arányát, "súlyát", viszonyát.

Kiséreljük meg tehát - egy kissé elvontan, csak a fő vonásokat jelezve - felvázolni mai gazdasági mechanizmusunk "modelljét".

Kiindulópontunk legyen a vállalat, a gazdálkodás alapegysége, "sejtje". A vállalatot két "sikból" érik hatások:

Az egyik "sik" horizontális. A termelő vállalat forgalmi kapcsolatban áll más vállalatokkal. Egyrészt kap öltük anyagot, energiát, gépet, szerszámot, különböző szolgáltatásokat. Másrészt ad nekik; átadja saját termékeit. A vállalat, amellyel az általunk elemzett vállalat érintkezésbe lép, sokféle lehet: ipari, külkereskedelmi, belkereskedelmi, begyűjtési, mezőgazdasági, közlekedési vállalat. Mindenesetre a mi vállalatunk vagy mint "vevő", vagy mint "eladó" áll vele szemben. Vagy ő fizet valamilyen termékért, szolgáltatásért, vagy neki fizetnek. Miután itt egyenrangú, egyenlő jogú vállalatok állnak egymás mellett - ezért ne-

vezem ezt "horizontális" kapcsolatnak; a vállalatot "vizeszintes" irányból ért befolyásoknak, hatásoknak.

A másik "sik" vertikális. A vállalatra befolyást gyakorolnak a gazdaság irányító szervei, a gazdasági vezetés központja. /Elsősorban természetesen a közvetlen felettes szerv, az ipari igazgatóság, a minisztérium, de más vezető intézmények is./ Itt már nem egyenjogu kapcsolatról, hanem alá- és fölérendeltségi viszonyról, vezetőről és vezetetről van szó. Ezért nevezem ezt "vertikális" kapcsolatnak.

A kép eddig még tulságosan absztrakt. Ez akkor válik konkrétebbé, élettelibbé, ha megnézzük e két "sik" viszonyát, egymással való kapcsolatát.

A mi gazdasági mechanizmusunkra az jellemző, hogy a "horizontális" kapcsolatok, a vállalatok közötti forgalmi kapcsolat rendkívül csekély hatást, befolyást gyakorol a vállalat tevékenységére. Annak eldöntésében, hogy mit /milyen terméket, milyen választékban, milyen minőségben/ termeljen a vállalat, csak kis szerepe van a mi vállalatunk és a megrendelő közvetlen megállapodásának. Ezt a központ dönti el a részletes programmal, a gyár és a megrendelő csak a "árnyalatokban" állapodik meg. Annak eldöntésében, hogy minek adja át termékét a vállalat, egyáltalán nincs szerepe a vállalatok közti önkéntes megegyezésnek; ezt eldönti az értékesítési terv. Milyen áron adja át a terméket - ebben a

központi árhatóság határoz.

S a másik oldalon: mennyi anyagot szerezhethet be - ezt /legalábbis a döntő alapanyagok tekintetében/ ismét a központi szervek döntenek el. Milyen áron - e fölött ugyan csak a központi árhatóságok határoznak. Kitől vegye meg az anyagot - ezt nem befolyásolja az anyagot gyártó vállalatok versenye a megrendelőért; ezt ugyancsak központilag szabják meg.

A szocializmusban folyó árutermeléssel foglalkozó irodalomban elterjedt az a nézet, hogy nálunk a termelési eszközök lényegében nem áruk, a fogyasztási cikkek viszont áruk. Ugy gondolom, hogy a határvonalnak ez a meghúzása nem tükrözi a valóságot. Az igazság az, a határvonal a mi viszonyaink között ott kezdődik, ahol az állami vállalatok közötti kapcsolatok megszűnnek, hanem egyfelől egy állami vállalat /mondjuk a Cipőbolt/ és másfelől magánszemélyek vagy szervezetek vétel-eladási kapcsolatairól. A boltban eladott cipő valóban áru, mert a termék útja a fogyasztóhoz nem központilag szabályozott; itt - bizonyos korlátok között - a piac törvényszerűségei érvényesülnek.^{1/}

Ugyanakkor a termék útját az állami vállalatok között messzemenően központilag szabályozzák. És ez a központi szabályozás semmivel sem kevésbé érvényesül annál, mint az utnál, amelyet a termék mondjuk a gyapjutszövetgyártótól

---

^{1/} Említettem már: noha a fogyasztói árakat központilag szabják meg - ezeknél többé-kevésbé igyekeznek figyelembevenni a kereslet és a kínálat összefüggéseit.

115

ÉTÉX nagykereskedelmi vállalatig megtesz, mint annál
utnál, amelyet a gyapjufonal a fonalat előállító egyik
vállalattól a feldolgozó másik vállalatig megjár. Sőt, a
nyüiparban a késztermékek programjának és értékesíté-
k központosítása még magasabb foku, mint pl. a segéd-
anyagok beszerzése, amely viszonylag kötetlenebb, "keres-
elmibb" jellegű.

Ezért az a véleményem, hogy a jelen viszonyok
közt a kész fogyasztási cikk a termelő és a kereskedel-
vállalat közötti útján csak igen kevésbé tekinthető á-
rú; semmivel sem inkább áru, mint a készítéséhez fel-
használt anyag. Nagyon kevésbé tekinthető árunak, mert
hiszen itt valamennyire is "piaci", "üzleti", "keres-
kedelmi" jellegű kapcsolatnak. Teljes mértékben /vagy csak-
teljes mértékben/ központi utasítás alapján történik
termelés és az elosztás. A kereslet nem gyakorol közvet-
befolyást a termelés mennyiségére, összetételére, vá-
ltozatára, az értékesítés irányára - mindez a hatás csak
tervezési, a tervmutatószámok, az állami utasítások közve-
lővel jut el a vállalathoz. A keresletet semmiféle
szempontból nem veszik figyelembe a termelői árak meg-
határozásakor. S mindez egyformán jellemző a termelési
szervezőkre és a fogyasztási cikkekre - tehát nincs ér-

telme itt meghuzni a határvonalat.^{1/}

Térjünk ezekután rá a másik "sikra", a vertikális kapcsolatokra, a központ és a vállalat viszonyára.

Már a vállalatok közti "horizontális" kapcsolatok jellemzéséből is világosan kitűnt: ezek a vertikális kapcsolatok az uralkodóak. A vállalatra ható közpon-
ti befolyás mellett teljesen eltörpül az a hatás, amelyet a más vállalatokkal való közvetlen érintkezés fejt ki.

Ez azonban még mindig kevés a "modell" konkretizálásához. Meg kell nézni részletesebben: milyenféle kapcsolatok vannak központ és vállalat között. Milyen

---

1/ Nem értek egyet azzal a nézettel, amely azért nem tekinti árunak a termelőeszközöket, mert forgalmuk állami vállalatok között bonyolódna le, s ezért tulajdonképpen "nem cserélnék gazdát". Ettől még lehetnének áruk, hiszen itt olyan vállalatokról van szó, amelyek - ha közös is a tulajdonosuk: az állam - mégis viszonylag elkülönült, jogilag és gazdaságilag többé-kevésbé önálló egységek.

Nem emiatt, hanem a fentebb említett okok miatt /nyoma sincs a "piaci", "kereskedelmi" jellegű kapcsolatoknak stb./ állítom, hogy ezek a termékek, legyenek akár termelési eszközök, akár fogyasztási cikkek, igen kevésbé tekinthetők árunak.

Vannak, akik ezt a mai állapotot nem helyeslik, s szeretnék, ha ezeknek a termékeknek inkább lenne áru-jellegük - s ezért azt állítják: igenis a termelőeszközök is áruk a mi viszonyaink között. A dolgok persze nem változnak meg elnevezésük megváltoztatásával. Ahhoz, hogy a termelési eszközöknek /s velük együtt a fogyasztási cikkeknek/ az állami vállalatok közötti forgalomban inkább legyenek áru-vonásaik, a gazdasági mechanizmus lényeges átalakítására van szükség.

"áttáteleken" keresztül, milyen "emelők" segítségével befolyásolja a központ a vállalat tevékenységét.

Vegyük őket sorba; nyolc ilyen "áttételt", "emelőt" akarok itt kiemelni.

1./ A folyó termelés operatív központi irányítása.

Központilag megmondják a vállalatnak: menyit termeljen a folyó negyedévben, pontosan mit /választék, minőség/, mennyi lehet ebben az időszakban az önköltsége. Ezt tervmutatószámok, tervutasítások formájában közlik vele; főként ezeket az utasításokat támasztják alá az anyagi és erkölcsi ösztönzők is.^{1/}

Ennek az operatív központi irányításnak megvan a maga külön apparátusa. Elsősorban a minisztérium, az ipari igazgatóságok, a vállalatok tervosztályai; továbbá - ahol ilyenek léteznek - az ugynevezett "termelési osztályok". A minisztériumok, az igazgatóságok tulajdonképpen valamilyen "országos diszpécser-központ" szerepét játsszák ezzel kapcsolatban.

1/ Tulajdonképpen ez az "emelő - a folyó termelés operatív központi irányítása" - állt e tanulmány első két részének középpontjában /10.-183. oldal./ De a tanulmány első, "Az utasítások rendszeréről" szóló része kissé szűkebb volt ennél, mert nem tért ki az önköltséggel kapcsolatos utasítások, tervek részletes elemzésére. Viszont a második, "Az ösztönzők rendszeréről" résznek egy kissé szélesebben kellett nyulnia a kérdéshez, mert elkerülhetetlenül érinteni kellett más, nem csupán a folyó termeléssel összefüggő ösztönzők kérdéseit is.

Mindenesetre azt hiszem: ez a két rész nagyjában-egészében képet adhatott a termelés napi operatív központi irányításának összefüggő rendszeréről.

2./ A beruházási rendszer. A beruházások elosztásának, tervezésének, jóváhagyásának, ellenőrzésének, finanszírozásának rendszere. Ez egyike a legjelentősebb emelőknek a központi irányítás kezében a népgazdaság, az ipar helyes arányainak kialakítására. Összetett és sokágu apparátus foglalkozik ezzel.

3./ A pénzügyi és hitelrendszer. A központi pénzügyi szervek, a hitelszervezet számos eszköz segítségével ellenőrizni tudja a vállalat működését, sőt - bizonyos feltételek között - befolyást, ösztönzést is gyakorolhat tevékenységére. Ilyen eszközök: a vállalat elszámolásainak kezelése, a vállalatnak nyújtott hitelek, a vállalat által befizetendő nyereség és forgalmiadó szabályozása és számontartása, stb.

Ezek a lehetőségek. Ami a mai gyakorlatot illeti: a vállalat tevékenységének ellenőrzésében ma is van szerepe a pénzügyi - és hitelrendszernek. De a vállalat termelésének befolyásolása, közvetett irányítása nagyon kevésbé történik ezen keresztül; a hitelnek, az adónak stb. nagyon csekély az ilyesfajta szerepe.

4./ Az árrendszer, pontosabban a jelenlegi körülmények között: a termelő vállalatok teljesítményének mérésére szolgáló termelői árak rendszere. Jelenleg minden árat központilag hagynak jóvá. Ennek is külön apparátusa van: az ipari igazgatóságok és a minisztériumok főkönyvelőségén külön árcsoport vagy osztály foglalkozik ezzel.

A jelenlegi körülmények között a tudatos állami árpolitika nagyon csekély hatást gyakorol a vállalat termelésére.^{1/}

5./ Az anyagi-műszaki ellátás rendszere. Jelenleg központilag osztják el a legfontosabb anyagok zömét. Ezzel egyrészt maga a terv-, illetve termelési osztály, másrészt az anyaggazdálkodás külön apparátusa foglalkozik. /Ellátási iroda stb./

/ A kérdésnek két oldala van. Az egyik: mennyire befolyásolják a termelői árak a vállalatot, mint felhasználót. Mennyire befolyásolják pl. annak eldöntésében: milyen anyagot használjon fel, mennyire takarékoskodják az anyaggal stb. Jelenleg ilyen hatást nagyon kevéssé fejtenek ki az árak; más tényezőknek /központi anyagelosztás stb./ sokkal nagyobb a szerepük.

A kérdés másik oldala: milyen hatással vannak az árak a vállalatra, mint termelőre? Mennyiben befolyásolják a vállalatot a minőség, a választék kialakításában, új cikkek gyártásában, a kereslet rugalmas kielégítésében? Erre a válasz hasonló: szintén nagyon csekély ez a befolyás. Valamennyire ösztönöznek az árak a minőség javítására; de láttuk a 80.-88. oldalon, hogy erre is rendkívül egyoldaluan. Egyébként nem igen van befolyásuk. Márcsak azért sem, mert a vállalat vezetői nincsenek érdekelve a nyereség növelésében - tehát többé-kevésbé közömbösek saját termékeik termelői ára iránt.

Itt csak jelezni tudom ezeket a problémákat - nem ennek a tanulmánynak a feladata részletesen megvilágítani ezeket.

Egyébként a Közgazdaságtudományi Intézet már említett, árakkal foglalkozó kutatása feldolgozta ennek a problémakörnek több fontos vonatkozását. /Lásd: Jávorka-Wilcsek-Schmidt: "Az ipari termelői árak egyes kérdései" c. tanulmányt/ De ez még csak kezdetnek tekinthető. Annak tisztázása: mi a szerepe jelenleg az árrendszernek a termelés befolyásolásában - még további kutatásokat igényel.

Láttuk, hogy ennek rendkívül erős hatása van a vállalatok tevékenységére; ez az egyik legszorosabb, legoperatívabb kapcsolat a vállalat és a központ között.

6./ A külkereskedelem állami szabályozása. A legutóbbi időkhöz az iparvállalat semmiféle export- vagy importügyletet nem bonyolíthatott le közvetlenül, csak a külkereskedelmi vállalatokon keresztül. /Legújabbban néhány gépipari vállalat már megkapta az önálló külkereskedelem jogát. A könnyűiparban ilyen vállalat nincsen./

A külkereskedelmi vállalatok tevékenységét ugyancsak szigorúan központosítva, külön apparátussal irányítják. Közvetve ez az apparátus nagy befolyást gyakorol az ipari vállalatok tevékenységére is.

7./ A béralap- és létszám-gazdálkodás rendszere. Ennek is megvan a maga külön apparátusa: elsősorban a munkaügyi osztályok. Központi utasítások, mégpedig részben nagyon szigorú, anyagi és erkölcsi konzekvenciákkal komolyan alátámasztott utasítások, tervek szabályozzák a vállalat bér- és létszám-gazdálkodását. Hatásuk igen erős a vállalat tevékenységére. Jelentős részben központilag állapítják meg: milyen bérezési formák legyenek, s azt is: hol melyik formát kell alkalmazni. Teljes mértékben központilag szabják meg a bértarifákat; központilag állapítják meg a normák

8./ A vezetők központi kinevezésének, a káderek központi elosztásának rendszere. Ennek az "emelőnek" a jel-

lege első látásra nagyon eltér az előbb felsorolt, tisztán gazdasági természetű emelőktől. Nézetem szerint mégis teljes joggal sorolható ide. Egy vállalat sorsa jelentős mértékben attól függ: ki vezeti. A központi gazdasági szervek, a minisztériumok, amikor teljes hatáskörrel maguk nevezik ki s váltják le a vállalatok vezetőit, ezen keresztül is alapvető befolyást gyakorolnak a vállalat tevékenységére. Nálunk a központosítva megszervezett káderpolitika elsőrendű fontos gazdasági tényezővé vált. Egyébként ennek is külön apparátusa van: a személyzeti osztályok.

Természetesen ez a felsorolt nyolc "emelő" szorosán kapcsolódik egymáshoz.^{1/} Kapcsolatuk kifejezésre jut a tervekben is; a vállalat évi terve például tartalmaz külön termelési, munkaügyi, anyagi-műszaki ellátási, beruházási és felújítási, pénzügyi stb. tervfejezetet. Mégis megvan a jogosultsága ennek a különválasztásnak, mert itt bizonyos fokig különálló apparátusokról van szó. Vegyük pl. a 7. emelőt: a béralap- és létszámgazdálkodás rendszerét. Az apparátus: a Minisztertanács Titkárságának bér- és munkaügyi főosztálya, az egyes minisztériumok munkaügyi főosztályai, az ipari igazgatóságok munkaügyi osztályai, a vállalat munkaügyi osztálya. Persze minden ilyen főosztály,

---

1/ Jelenlegi gazdasági mechanizmusunk tudományos igényű teljes leírásához szükség lenne azoknak az "emelőknél" a részletes elemzésére is, amelyeket itt csak felsorolás-szerűen említettem: a 2., 3., 4., 6., 7., 8. emelő. Itt még sok tisztáznivaló van: mi a tényleges /s nem elképzelt, óhajtott/ szerepük ezeknek mai gazdasági életünkben?

osztály alá van rendelve az illető egység felelő vezetőjének; pl. az ipari igazgatóság munkaügyi osztálya az igazgatóság vezetőjének stb. De ugyanakkor irányítást kap a felsőbb szerv, a minisztérium munkaügyi főosztályától is, és bizonyos fókáig közvetlenül irányítja a vállalat munkaügyi osztályát.^{1/}

A központ kezében lévő emelők elemzése után most már foglaljuk össze: melyek ennek a gazdasági mechanizmusnak a legjellegzetesebb vonásai a vállalatok irányítása szempontjából?^{2/}

1/ Ezt hívják az iparvezetés "funkcionális rendszerének." Erre még később, a 339. oldalon visszatérek. Nem szükségszerű - hanem gazdasági mechanizmusunk mai formáival függ össze - hogy ilyen nagy apparátus legyen a feladatok ellátásához. Az állam központi szervei felhasználhatnák az árpolitika, a bérpolitika, stb. rendkívül fontos "emelőit" kisebb apparátus igénybevétele mellett is!

2/ A fogalomzavar elkerülése végett megemlítem: ez alatt a kifejezés alatt - "gazdasági mechanizmus" - gazdaságvezetési módszereink összességét, a gazdasági élet egész szervezeti formáját, a gazdálkodás egész "gépezetét értem." Tehát nemcsak a központi irányítás előbb felsorolt "emelőit" /árrendszer, pénzügyi- és hitelrendszer stb./, a gazdálkodás gépezetét a maga összességében.

Ez a szóhasználat véleményem szerint célravezető. Szükség van ugyanis egy olyan fogalomra, amellyel gazdasági intézményeink, vezetési módszereink, szervezeti formáink összességét jelöljük meg; amellyel kifejezzük, hogy itt egy egységes gépezetről van szó. Ugyanakkor azonban ki akarjuk fejezni azt is, hogy - a gazdasági mechanizmusról szólva - nem általában a termelési viszonyokra gondolunk /osztály-értelemben/, hanem egy meghatározott termelési mód sajátos szervezeti formájára. Ebben az értelemben a szocialista termelési viszonyok alapján többféle gazdasági mechanizmus működhet; mint ahogy a kapitalista termelési mód alapján is sokféle gazdasági mechanizmus létezhet. /Más volt pl. a XIX. századbeli szabadverseny-kapitalizmus és a hitleri német erősen centralizált monopolista államkapitalizmus "gazdasági mechanizmusa" - bár mindkettő tőkés termelési viszonyokra épült./

- A vállalatra elsősorban és mindenekelőtt az első emelő - "a folyó termelés operatív központi irányítása" - van hatással. Ennek van uralkodó, domináló szerepe; ez az a "vezértengely", amely a központot és a vállalatot összeköti. Rendkívül nagy hatása van még a vállalatra az anyagi-műszaki ellátás /5/, továbbá a béralap- és létszámgazdálkodás központositott rendszerének /7/. Ezek kapcsolódhatnak a központi irányításához.

- Az olyan emelők, amelyekkel a központ közvetve befolyásolhatná a termelést /pl. a harmadik: a pénzügyi- és hitelrendszer és a negyedik: az árrendszer/ ma nagyon kevéssé gyakorolnak ilyen befolyást.

- A központ elsősorban az utasítások módszerével irányítja a vállalatot. Az anyagi ösztönzők általában csak az utasítások alátámasztását szolgálják. Nincsenek /alig vannak/ "automatizmusok" az anyagi érdekelttség rendszerében.

- A folyó termelés központi operatív irányítása nyilván részletes, aprólékos, hogy a vállalatok közötti közvetlen kapcsolat szinte semmiféle önálló hatást nem gyakorol az egyes vállalat tevékenységére.

+ + +

Felmerül ezekután a kérdés: melyek ebben a leegyszerűsített képben azok a vonások, amelyek szükségszerűen következnek a szocializmusból, a termelőeszközök társadal-

mi tulajdonából? És melyek azok a vonások, amelyek a mi specifikus körülményeinkből, a mi sajátos gazdasági mechanizmusunkból fakadnak?

A szocialista termelési viszonyokból szükségszerűen következik a központi irányítás óriási szerepe. Már utaltam arra, hogy egy mai kapitalista nagyüzemre is hatnak a "vertikális" irányból jövő hatások: az állam különböző módszerekkel beavatkozik a vállalat tevékenységébe. Mégis, ebben a tekintetben nemcsak mennyiségi, hanem minőségi különbség van a termelőeszközök tőkés magántulajdonán alapuló kapitalizmus és a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocializmus között:

Először: az állam, a központi gazdasági szervek osztályjellegében;

Másodszor: a központi szervek részéről történelmi irányítás, beavatkozás, befolyásolás átfogó voltában. A szocialista rendszerben objektíve lehetséges és szükséges, hogy átfogóan megtervezzük a népgazdaság fő arányait s ezeket a terveket kötelező erővel valóban végre is hajtsuk.

Ezzel az objektív szükségességgel számolni kell; ez hozzátartozik a szocializmus lényegéhez; ebben áll a szocialista tervgazdaság egyik legfontosabb előnye. Semmilyen iféle olyan változtatást nem szabad végrehajtani gazdaságvezetési módszereinkben, amely ezt az előnyt veszélyezteti!

Ugyanakkor van az itt leírt gazdasági mechanizmusnak egy sor olyan vonása, amely már nem szükségszerűen következik a szocialista viszonyokból.

- Nem szükségszerű, hogy a "horizontális kapcsolatok" befolyása ennyire csekély legyen a vállalat tevékenységére, hogy ilyen nagyfokúak legyenek az adminisztratív beavatkozások a vétel és az eladás viszonyaiban. Nem szükségszerű, hogy a társadalom igényei minden esetben, minden részletben a központi tervek és utasítások közvetítésével jelentkezzenek a vállalatnál.

- Nem szükségszerű, hogy a központi irányításban ennyire domináljon az "országos diszpécser-központ" funkciója, ennyire a részletkérdések napi operatív központi eldöntésén legyen a hangsúly, mint ma.

- Nem szükségszerű, hogy olyan kevésbé használja fel az állam a központi irányítás "közvetett emeléseit" a termelés szabályozására, mint jelenleg.

V. A TULZOTT CENTRALIZÁCIÓ, MINT TÁRSADALMI-POLITIKAI
PROBLÉMÁJA.

Eddig a tulzott centralizációról, mint közgaz-
dasági kérdésről beszéltem, a gazdasági életre gyakorolt
hatását igyekeztem vizsgálni. Az igazság azonban az, hogy
itt olyan jelenséggel van dolgunk, amely szorosan összefügg
a politikai vezetés, s végső soron egész társadalmi éle-
tünk különböző problémáival.

Noha ez a tanulmány, s ezen túlmenően, az Inté-
zetben folytatott kutatómunka nyilvánvalóan a kérdés köz-
gazdasági oldalát kívánja elsősorban vizsgálni, röviden
ki kell térni egy-két szélesebb társadalmi, politikai ösz-
szefüggésre is.

Itt természetesen már nemcsak speciális könnyü-
ipari, hanem általánosabb problémákról van szó. Néhány o-
lyan gondolatot is felvetek, amelyet még magam is vázla-
tosnak, nyersnek érzek. Mégis úgy hiszem, szükség van er-
re, hogy megtalálhassuk a tanulmányban vizsgált jelenségek
egyes mélyebb gyökereit.

A történelmi gyökerek kutatásánál vissza kell
pillantanunk azokra a körülményekre, amelyek között az i-
par szocialista átalakítását végrehajtottuk. Rövid néhány

127

év alatt az államosítások három-négy hullámának eredményeképp birtokba vettük a magyar ipar valamennyi nagy- és közép üzemét. Ezzel együtt óriási munka indult meg: létre kellett hozni az ipar újfajta, szocialista vezetését. Elkezdődött a tervgazdaságnak, a gazdasági élet központi irányításának kiépítése. Ezek az újszerű feladatok, amelyek megoldásában kezdetben csak eléggé tapasztalatlan káderekre, jelentős részben a munkapad mellől vagy mozgalmi funkcióból akkor kiemelt üzemi vezetőkre támaszkodhattunk, ebben az időben elkerülhetetlenül nagyfoku centralizációtká követeltek meg.

Az 1949. és 1953. közötti években feszült volt a nemzetközi helyzet. Györs ütemben kellett növelni az ország védelmi erejét, ami ismét csak a gazdasági vezetés erős központosításának irányába hatott.

Emellett azonban közrejátszottak itt olyan tényezők is, amelyek nem voltak elkerülhetetlenek, hanem jó-részt különböző hibákkal függtek össze.

Az egyik hiba: akárcsak a társadalmi élet más területein, itt is a gépiesen vettük át a szovjet tapasztalatokat. A Szovjetunióban valósult meg először a szocialista gazdaság - s ezért a tervgazdálkodás mechanizmusának szovjet tapasztalatai rendkívül fontosak minden szocialista ut-ra lépő ország számára. De nem szabad megfeledkeznünk ar-

128

ról, hogy a Szovjetunióban - egy sor történelmi körülmény hatására, amelyet nem feladatunk itt elemezni - a vezetés rendkívül nagyfokú centralizációja alakult ki. Mi azonban elmulasztottuk gondosan elemezni: mi a központosításnak az a mértéke, amely szükséges minden tervgazdálkodó országban, s ugyanakkor mi az a szovjet gazdaság centralizációjában, amit csupán a szovjetország sajátos történelmi körülményei hoztak létre. Ehelyett a szovjet gazdasági vezetés minden módszerét egyszersmindenkorra érvényes, minden országban és minden helyzetben alkalmazandó kötelező receptnek tekintettük. Nem is szólva arról, hogy nem egy kérdésben minden valószínűség szerint, jócskán tul is mentünk a centralizációnak azon a fokán, amelyet a szovjet ipar vezetésében megvalósítottak.

Emellett a gazdaságvezetés túlzott centralizációjának kialakulása összefüggött a párt- és állami vezetésünkben elkövetett hibákkal is; azokkal a bajokkal, amelyeket az 1953. júniusi párthatározat, majd különösen az SzKP XX. kongresszusának fényében világosodtak meg előttünk. A kollektív vezetés helyett eluralkodó személyi vezetés, a személyi kultusz, a szocialista demokratizmus meggyengítése, az adminisztratív módszerek túltengése rányomta bélyegét a gazdasági irányítás formáira is. Ezeknek a hibáknak a megjelenése és erősödése magyarázza meg azt, hogy egy olyan időszakban, amelyben a helyi káderek már sokat fejlődtek a

képesek lettek volna sokkal önállóbb munkára, nem csökkent, hanem tovább fokozódott a felettük való gyámkodás.

Végül a gazdaságvezetés centralizációjának el-tulzásához hozzájárult az 1950-53-as évek iparosítási ütemének tulzott volta is. Sokféle, sokoldalú összefüggés van e két jelenség között. Csak néhányat jelzek ezek közül:

- A rendkívül szoros tervekkel csak nagyon nehezen birkóztak a vállalatok; újra és újra elmaradás mutatkozott a legkülönbözőbb területeken. A központi szervek azzal igyekeztek urrá lenni ezeken a nehézségeken, hogy mind sürűbben avatkoztak be a vállalatok munkájába, mind több központi embert küldtek ki az üzembe "segítségül".

- Már említettem, hogy a túlfeszített iparosítás mennyiben járult hozzá az anyagellátás romlásához, a készletek megcsappanásához. Márpedig ez - mint láttuk - logikusan visz a centralizáció fokozása felé. /Lásd 262-274. oldalakat./

- A nagy beruházási program, sok építkezés egyuttal nagyarányú munkabér-kiadást jelentett, amellyel szemben nem jelentkezett azonnal elfogyasztható élelmiszer, közszükségleti cikk. Ez állandóan a vásárlóerő-árualap egyensúlyának felborulásával fenyegetett. Ilyen körülmények között a központi szervek a legerélyesebb adminisztratív intézkedésekkel igyekeztek gátat szabni a béralap növekedésének.

- A túlfeszített iparosítás, mint ismeretes, együtt járt az életszinivonal átmeneti csökkenésével. Ebben a helyzetben rendkívül megerősödött a nyomás a normák, bérek lazítására. Ennek ellensúlyozására is erősödött a bér-gazdálkodás centralizációja.

- A rohamos iparosítás nagyon erős munkaerőhiányt teremtett. A létszám fölös megduzzadásának meggátlására vezették be a szigorúan központosított létszám-gazdálkodást.

Nem véletlen tehát, hanem teljes mértékben törvényszerű, hogy az 1953. utáni években, amikor napirendre került ezeknek a gazdaságpolitikai és politikai hibáknak a feltárása és kijavítása - ezzel együtt a figyelem előterébe került a gazdasági vezetés demokratizálása, s túlzott centralizációjának felszámolása is.

+ + +

A továbbiakban szeretnék rámutatni a túlzott centralizáció néhány elvi, elméleti gyökerére. Megkíséreltem néhány szempontból megvilágítani: hogyan függött össze az elmúlt években a szocialista demokrácia visszaszorítása és a gazdaságvezetés hibás módszereinek kialakulása. Az itt következő fejtegetések nem képeznek összefüggő, egységes gondolatmenetet; csupán öt témát fogok kiragadni abból a tág problémakörből.

1./ Az utasítások tultengésének elvi gyökereiről
és társadalmi hatásáról.

Ismeretes Sztálinnak az a megállapítása, amely szerint "a mi terveink nem tervjósítások, nem terv-talál-
gatások, hanem terv-utasítások."^{1/}

Sztálin ezeket a szavakat bizonyos összefüggés-
ben mondta el; a beszéd elhangzásakor a hangsúly azon volt,
hogy szembeállította a Szovjetunió ténylegesen megvalósuló,
köztelező erejű terveit a tőkés országok akkortájt induló
tervgazdasági próbálkozásaival.

Később azonban ezzel a megállapítással is az tör-
tént, amit Sztálin számos más kiragadott mondatával: dog-
mává vált. Szinte nem is volt olyan tervgazdaságról szóló
tankönyv, broszúra, amelynek ne lett volna egyik alaptétele
ez az idézet; milliószor szerepelt ez a néhány szó a legkü-
lönözőbb cikkekben, beszédekben. Holott ez a mondat egyna-
gában szimplifikáló, egyoldalú - s éppen egyoldalúsága mi-
att félrevezető.

Ez a tétel "ideológiát" adott annak a vezetési
praxisnak, amely mindent az utasításra kíván alapozni, a
gazdasági élet egész irányítását a kötelező utasítások át-
törő és aprólékos rendszerére építi. Ez "elméleti megfogal-
mazása" az utasítások tulbecsülésének, szerepük tulzott
elnövelésének - s a gazdaságvezetés egyéb módszerei, egyéb
melői iránt tanusított mélységes lebecsülésnek. Ez a mon-

^{1/} A Központi Bizottság beszámolója az SzK/b/P XV. kong-
resszusán; Sztálin Összes Művei 10.kötet /Szikra 1952./ 350.o.

dat, pontosabban a reája épülő dogmatikus közgazdasági elemfuttatások tükröztek egy hibás állapotot - s ugyanakkor az elmélet, a propaganda erejével segítették konzerválni ezt a helyzetet, elmélyíteni a hibát.

Vajon a szocialista tervezésnek valóban az utasítás-e a lényege - mint ahogy azt sokan, nem utolsósorban az idézett tételre támaszkodva tartják? A szocialista tervezés lényege: a népgazdaság fő arányainak egységes központi terv alapján történő kialakítása - az egész társadalom, a szocialista fejlődés érdekeinek megfelelően.

Az utasítás - az egyik nélkülözhetetlen eszköz e feladat teljesítésére. De emellett lehetséges és szükséges más eszközök igénybevétele is.

Az utasításoknak megvan a maguk kétségtelenül fontos, objektive szükséges szerepük a tervgazdaságban. Ez következik a termelőeszközök társadalmi tulajdonából. Mindenekelőtt: a népgazdasági terv, amelyet a párt és az állam vezető szervei megtárgyaltak és elfogadtak, kötelező utasítást jelent a kormány számára, amelynek feltétlenül meg kell szerveznie a végrehajtását.

De a kormánynak magának is igénybe kell vennie az utasítások eszközét. A legfontosabb módszer a népgazdaság tervezett fő arányainak kialakítására: a felhalmozási alap, s mindenekelőtt a beruházások zömének központi elosztása. A fő beruházási összegek felosztásának arányai az egyes népgazdasági ágak, iparágak között - ez kötelező

utasítás. Az egész népgazdaságot átfogó szocialista tervezésnek nem utolsósorban éppen abban áll az előnye, hogy képes ezt az elosztást tervszerűen, kötelező erővel elvégezni.

Ez az utasítások igénybevételének talán legfontosabb területe. De persze sok más területen is feltétlenül szükség van utasításokra. Olyan nézet, amely ezt tagadná, végső soron a tervgazdaság tagadásához vezetne.

Csakhogy egy dolog az utasítások rendkívül fontos, de körülhatárolt, meghatározott szerepét elismerni és ismét más dolog ezek túlbecsülése, univerzális és egyedül üdvözítő eszközként való kikiáltása.

Az utasítások mai túlburjánzása célszerűtlen gazdasági szempontból. Erről már több helyen volt szó a tanulmány eddigi részében. De ezek mellé a gazdasági érvek mellé fel kell sorakoztatni egy-két politikai, társadalmi szempontot is.

Az utasítások túltengésének egyik következménye: a káderek bürokratizmusra való nevelése.

A szocialista rendnek a dolgozók aktivitásán, kezdeményezőkézségén kell alapulnia. Elő kell segítenie az emberek egyéniségének kibontakozását; önálló alkotásra, felelősségvállalásra, bátor gondolkodásra kell nevelni a kádereket. Az utasítások túltengése azonban fékezi a káderek ilyenirányú fejlődését. Ha nem túl sok, de an-

nál fontosabb utasítás lenne csupán, ez hasznos nevelő hatást fejtene ki: fegyelemre, az állami érdek tiszteletére szoktatná az embereket. De az utasítások légiója elkerülhetetlenül ahhoz vezet, hogy nagyon háttérbeszorul az egyes ember önálló cselekvése, kezdeményezése. Azzal a veszéllyel jár, hogy a káderek a fejlődés aktív formálóiából - utasítások passzív végrehajtóivá válnak. Az utasítás - parancs, amely felett nem szokás vitázni. Nyilvánvaló, hogy az utasítások mértéktelen elszaporodása csökkenti a helyi vezetők kritikai készségét.

Ebben a helyzetben kialakult egy sajátos társadalmi típus: az a vezető, aki nem igen mert önállóan, központi jóváhagyás, felsőbb utasítás nélkül dönteni. Nem azért, mintha eredendően valamiféle gyáva ember lenne, hanem mert rászokott arra, hogy mindent utasításra tesz.

Mindez együttjárt azzal, hogy kezdett elterjedni a káderek megítélésének rendkívül egyoldalú mércéje: az számított "jó vezetőnek", aki minden utasítást fenntartás ellenvetés nélkül teljesített; aki a parancsot végrehajtotta - minden áron. Jól tudom, hogy a fegyelmezett-ség, az állami törvények tisztelete az egyik legfontosabb követelmény, amelyet gazdasági vezetőinkkel szemben támasztanunk kell. De csak az egyik követelmény; amellet azt is igényelnünk kell a káderektől, hogy tehetségesek, képzetek legyenek, képesek önálló gondolkodásra, gyors

elhatározásra, kezdeményezésre. Azt is el kell várnunk tőlük, hogy merjenek bírálni; mondják meg, ha valamilyen utasítást hibásnak találják. Meg kell vallani őszintén, hogy ezek az utóbbi követelmények sokszor elsikkadtak a káderpolitikában. S ez nem egyszerűen a személyzeti osztályvezetők hibája, hanem maga a gazdasági mechanizmus formálja ki a káderek megítélésének ezt az egyoldalúságát.

A bürokratizmust sokszor egyes emberek szubjektív hibájának tekintik. Bürokrata az, akiben sok a hajlandóság az ügyek papiroson való intézésére, az aktatologatásra, a lélektelen munkára; akiben nincs elég szenvedély, munkakedv, lelkesedés. Mi az igazság? Persze az emberek különfélék; vannak vezetők, akikben több a hajlam az ilyenfajta munkastilusra, s olyanok, akiknek természetétől ez teljesen idegen. A baj az, hogy a túlzott centralizmus, az utasítások tultengése, a helyi vezetők önállóságának felesleges megnyirbálása ezeket a bürokratikus vonásokat erősíti az emberekben. Óhatatlanul kialakít egyes gazdasági vezetőknél olyasféle nézetet: "Tulajdonképpen nem is az a fő dolog, hogy minden a legnagyobb rendben legyen a vállalatnál, hanem az hogy felettes szerv meg legyen elégedve; teljesítsem a leginkább megkövetelt mutatószámokat; s ne sokat akadékoskodjak a terv körül."

Eszemágában sincs azt állítani, hogy most már gazdasági vezetőinket általában ezek a vonások jellemeznék. Nem, szerencsére százával, ezrével vannak ma is tehetséges, önálló cselekvésre kész, alkotókedvű, bíráló gondolkodású gazdasági vezetők. Ismétlem: csak azt állítom, hogy az a gazdasági mechanizmus, amely az utasítások tulzott és egyoldalú alkalmazására épül, ilyen vonások relatív hatalmát, tekintetében erre neveljük őket. Sok vezető van, akin ez nem fogott, másokra erősen hatott. De - ne feledkjük el - senki sem immunis ezzel a hatással szemben.

Az utasítások tultengésének másik társadalmi következménye: a parancsolgatás munkastilusának elterjedése.

Semmilyen modern termelés nem lehet meg szervezetség és fegyelem nélkül az üzemben. A termelési egységek vezetőinek - legyen az mestern, igazgató, vagy igazgató - utasítási joggal kell rendelkezniök. S nyilvánvaló, hogy a tervgazdaságban, amely össze akarja hangolni a vállalatok ezreinek munkáját, utasítási joggal kell rendelkezniök a felsőbb szerveknek is.

Ennyiben van bizonyos hasonlatosság a hadsereggel. De mégis: a termelés nem háboru, a gazdasági élet vezetői és dolgozói nem katonák. A termelésben óriási szerepe van a parancs nélkül végrehajtott egyéni kezdeményezésnek. A szocialista termelésben különösen nagyjelentőségű

a meggyőzés, amely megérteti az emberekkel az utasítás fontosságát, lelkesít annak végrehajtására.

Amíg a központi szervek kevés utasítást adnak, addig módjuk van ezeket megmagyarázni azoknak, akiknek majd végre kell azt hajtaniok: az igazgatóknak, a gazdasági vezetőknek. De ha az utasítások gombamódra szaporodnak, akkor egyszerűen lehetetlenné válik minden utasítás magyarázása. Gyakran lehet hallani: "Nem érek rá arra, hogy megagítáljalak - csináld!..." Minél több az utasítás, annál inkább kezdenek a felsőbb szervek "diktálni", annál inkább terjed el a parancsolgatás munkastilusa. S az ilyen betegség ragadós; ahogy az igazgatót meggyőzés nélkül utasítgatják - úgy tesz ő is a beosztottjaival.

Lehetetlen nem meglátni az összefüggést tehát a között, hogy a tulzott centralizáció elkerülhetetlenül viszik az utasítások tulburjanzásához - s a között, hogy a tulzott centralizáció "csucspontján", az 1951-1952-es években kezdett elszaporodni egész közéletünkben a parancsolgatás, a kiskirálykodás, az önkényeskedés.

Természetesen senki sem gondol arra, hogy ezután mindig minden utasítás helyességéről mindenkit hosszasan meg kell majd győzni. Csak arra gondolok: ha kevesebb lesz az utasítás, ha a döntő kérdésekre irányul, akkor komolyan megjavulhat az arány az utasítás és a meggyőzés között. S ezzel együtt könnyebb lesz visszaszorítani a parancsolgatás, az önkényeskedés munkastilusát, amely oly idegen a szocialista demokratizmus szellemétől.

A harmadik probléma a tultengő utasítások következményeinek vizsgálatánál: az adminisztratív rendszabályok, a büntetések társadalmi hatása.

Ezt a kérdést már érintettem az ösztönzőkről szóló részben, de itt újra vissza kell térnem ehhez.

Minden ember sokszor hibázik; a gazdasági vezető, akinek rendkívül bonyolult munkája van, különösen gyakran követhet el hibát. Ez sajnálatos - de teljesen természetes, magátólértetődő. Természetes - de ebből nem az következik, hogy minden további nélkül tudomásul kell venni. Ha azt akarjuk, hogy a gazdasági vezetők kevesebb hibát kövessenek el, akkor biztosítanunk kell, hogy a hibáik ne maradjanak következmények, szankciók nélkül. A kérdés az: milyen legyen a szankció?

Tegyük fel, hogy valamilyen gazdasági követelmény teljesítésére /pl. a minőség javítására/ a gazdasági vezetőt személyes anyagi érdekeltsége, esetleg valamilyen gazdasági "kényszer", /pl. a megrendelőért vígott szocialista verseny készletti. Ebben az esetben az a gazdasági vezető, aki ezt a követelményt megszegi, /pl. rontja a minőséget/, önműködően maga látja kárát: alacsonyabb árat kap a termékért, elveszti a vevőt, kötbért kell fizetnie, csökken a nyereségrészesedése stb. Minden adminisztratív beavatkozás nélkül "pénzbüntetésben" részesül; egyszerűen azért, mert ez következik a gazdálkodás módszereiből.

Más a helyzet, ha egy-egy ilyen követelmény teljesítésére csupán utasítással akarjuk a gazdasági vezetőt rábírni. Ha az utasítást megsérti - meg kell büntetni, /ha csak nem akarjuk megtűrni az utasítások semmibevevését, ami viszont bomlasztaná az ilyen gazdálkodás normális menetét/. A többi már ugyyszólván matematika: ha több az utasítás, gyakoribb egy-egy utasítás megszegése is - tehát több a büntetés.

Nem vagyunk sem anarchisták, sem nyárspolgárok. Tudjuk jól, hogy a szocialista állam nem riadhat vissza adminisztratív rendszabályok alkalmazásától, ahol ez elkerülhetetlenül szükséges. De az a meggyőződésem: úgy kell berendeznünk társadalmunkat, hogy lehetőség szerint minél szűkebb területen, minél ritkábban kelljen ilyen eszközökhöz nyulni. Lehetőleg ne kelljen ehhez folyamodni ott, ahol nem tudatos vétségéről, vagy büntettről van szó, hanem jószándéku emberek hibáiról. Ne legyen félnivalójuk azoknak, akik őszintén munkálkodni kívánnak a szocializmus építésén - ez az egyik fontos feltétele annak, hogy még jobban kibontakozzék az emberek, a műszaki értelmiség, a munkások kezdeményezőkézsége.

2./ Félelem minden spontaneitástól.

Az utasítások szerepének túlbecsülését kiegészíti egy másik elvi hiba, káros szemlélet: a félelem mindennemű spontaneitástól.

A Politikai Gazdaságtan Tankönyve a következőket írja erről a kérdésről: "A spontaneitás és az automatizmus nem egyeztethető össze a szocialista társadalom fejlődésével."^{1/}

Ha ezalatt azt értjük, hogy a szocialista termelést nem a spontaneitás, hanem a népgazdaság tervszerű tudatos, központi irányítása jellemzi, akkor ez nyilvánvalóan teljesen igaz. Ha ezt értjük ezalatt, hogy a társadalom fejlődését, a szocialista társadalom felépítését nem lehet az ösztönös haladásra bízni, hanem azt tudatosan kell megteremtenünk - ez is teljesen igaz.

De az előbbi idézet, s az ehhez hasonló vélemények, tételek nem csak ezeket a helyes gondolatokat fejezik ki. Ezek azt az elterjedt szemléletet sugározzák, hogy mindennemű spontán folyamat összeegyeztethetetlen a szocializmussal, káros a szocialista fejlődés szempontjából.

Márpedig ez - véleményem szerint - nem igaz. Vannak káros spontán folyamatok is: a társadalmi tulajdon fecsérlése, fegyelmezetlenség, spekulációs törekvések stb. Dehát nem minden spontán folyamat káros! Aki ezt ta-

---

^{1/} Politikai Gazdaságtan - Tankönyv - Második magyar kiadás, Szikra, 1956. 456. oldal.

gadja, aki minden spontán megnyilvánulást összeegyeztet-
hetetlennek tart a szocializmussal, az hallgatólagosan
abból a feltételezésből indul ki: az emberek semmi o-
lyat nem tesznek ösztönösen, ami megfelel a szocializmus
érdekeinek.

A szocialista rendnek égetően szüksége van a
dolgozók spontán kezdeményezéseire! Szüksége van olyan
javaslatokra, amelyeket nem valamilyen felsőbb szerv "ké-
szített elő", hanem a dolgozó egyéni elhatározásából szü-
letett. Szüksége van alulról jövő bírálatra, amely néha
nagyonis nyers, ösztönös formában tör elő- de ez egy
jottányit sem von le értékéből. A szocialista társadalom
egész gazdasági rendszerét az embereknek arra a spontán,
ösztönös törekvésére építi, hogy szüntelenül jobbra tör-
nek, jobb életet, nagyobb jómódot akarnak biztosítani ma-
guknak.

Nem volna értelme belemenni valamilyen talmu-
dista szórszálhasogatásba a "spontaneitás fogalmáról".
Nyilvánvaló, hogy az ösztönös és a tudatos, a spontán és
a központilag irányított elemek - ezek nem egymást mere-
ven kizáró ellentétek, hanem kölcsönösen áthatják egymást.
Az ösztönös alulról jövő bírálatban, a "nem szervezett",
hanem valóban önkéntes értekezlet felvételében per-
sze tükröződik a párt, az állam tudatos nevelő munkájának

hatása. A munkások spontán törekvése a magasabb bér után szorosan összekapcsolódik a tudatos állami bérpolitikával. A lényeg az, hogy ennek a két, összetartozó oldalnak lássuk meg mindkét oldalát; tehát ne féljünk attól, ami ebben spontán.

Ez a félelem ugyanis az egyik szülője annak a törekvésnek, amely mindent utasítással kíván szabályozni. Világos: ha mindennemű spontaneitás csak rossz lehet, akkor igyekeznünk kell mindenre utasítást adni, hogy a dolgok mégiscsak rendben menjenek. Ez az egyetlen logikus következtetés - a hibás kiindulópontból.

Egyébként ez a görcsös igyekezet mindennemű spontaneitás leküzdésére visszafelé sül el. E tanulmány előző részeiből kiderült: noha maximális mértékben igyekeztünk növelni az utasítások hatókörét, mégis fennmaradt számos spontán folyamat. Sőt nem egy káros, vak, ösztönös jelenség éppen a túlzott centralizáció következtében lépett fel.

Itt csak röviden emlékeztetek arra, miért el-
bizonyosfoku spontaneitás:

- A terv végrehajtása közben szükségszerűen fellépnek új, előre nem látható körülmények. Ez újra és újra felborítja terveink egyes részletét. S éppen mert a központilag megszabott terv nagyon részletes - minden

kis váratlan változás érinti, felborítja a terv számait.
/Erről irtam a 21-33. ^(a 40.-43.) oldalon/.

- A központilag megadott mutatószámok közül csak azoknak van feltétlen mozgósító erejük, amelyekhez a döntő anyagi és erkölcsi ösztönzés kapcsolódik. A többi mutatószám, a többi előírás teljesülése bizonytalanabb, véletlenszerűbb. /Erről volt szó a 192.-195. oldalon./

- Az egyes tervmutatószámok /pl. a teljes termelési érték, vagy az önköltségcsökkentés mutatószámai/ nemcsak a kívánt irányba ösztönöznek, hanem van nemkívánt, "vad" - tehát spontán - hatásuk is. Ez a hatás egyáltalán nem felel meg a központi szervek által kitűzött, megtervezett céloknak. /Lásd a 56.-73. ^(a III.) oldalt./

- A tervezés és az ösztönzés jelenlegi egész rendszere több káros, spontán tendenciát szül: törekvést a terv lazítására; a túlteljesítés visszatartását; a jövő előkészítésének elhanyagolását; a termelés periodikus hullámzását stb. /Ezeket a 191.-229. oldalakon irtam le./

Most nem is beszélek azokról a véletlen jelenségekről, amelyeknek egyedüli oka az egyes személyek fegyélmezetlensége, helytelen ítélete, hanyagsága stb. Most csupán a gazdasági mechanizmus által szükségszerűen előidézett spontaneitásról szóltam.

Ebből egy fontos következtetés adódik. Reménytelen illuzió azt hinni: lehetséges olyan társadalom, amelyben nincsen szerepe a spontaneitásnak! A központi uta-

sítások legsűrűbb hálózata mellett is van s lesz spontaneitás. Sőt, talán azt mondhatnánk: egy bizonyos határon túl minél több az utasítás, annál több a káros spontán folyamat. Nem érdemes tehát görcsös igyekezettel arra törekedni, hogy mindennemű spontaneitásnak eleve elejét vegyük. Ehelyett inkább tűzzük magunk elé a következő reális célokat:

- A központi irányítást irányítsuk valóban a döntő feladatokra! A központi szervek ne akarjanak minden részletet "kézben tartani", hanem csak az alapvető arányokat, a fő irányvonalak kialakítását - de az viszont jobban, szilárdabban, mint most. /Eddig ugyanis nem egyszer éppen az alapvető arányok körül értek bennünket meglepetések./

- Az emberek ösztönös, spontán cselekedeteinek - különösen a gazdasági folyamatoknál - legáltalánosabb mozgatórugója a közvetlen anyagi érdek. Biztosítsuk, hogy az emberek közvetlen anyagi érdekei és a szocialista társadalmi érdekek minél inkább egybeessenek, s akkor a központi utasítás nélkül, ösztönösen végrehajtott egyéni cselekedetek zöme sem sérti majd a szocializmus érdekét. Az egyéni és a közérdek helyes összeegyeztetése teremti meg a legfontosabb feltételét annak, hogy a centralizáció tulzásait leépítsük, s többet bizhassunk az emberek spontán kezdeményezéseire.

- Jobb gazdasági mechanizmussal, különböző gazdasági eszközökkel biztosítsuk, hogy egyes utasításokkal nem szabályozott, félig-meddig spontán folyamatok is hasznos, a szocialista fejlődésnek megfelelő irányba terelődjenek! Növeljük a központi befolyást, a tudatos elem hatását ezekre a folyamatokra!

- Lépünk fel a káros, helytelen irányú spontán folyamatok ellen! Elsősorban úgy, hogy igyekezzünk megszüntetni ezek objektív, a gazdasági viszonyokban, az intézményekben, a szervezeti formákban rejlő gyökereit. De persze időnként elkerülhetetlenné válhatnak adminisztratív módszerek is.

- S végül: gondoskodjunk kellő tartalékokról. Ez esetben csökkennek azok a zavarok, amelyeket az idéz elő, hogy esetleg mégsem teljesen a kívánt irányba haladnak a gazdasági folyamatok.

+ + +

Itt, a spontaneitásról szólva szeretnék röviden kitérni az u.n. "piaci ösztönösség" kérdésére. A tanulmány több részében utaltam arra: nagy fontosságot tulajdonítok annak, hogy a jövedelmezőség központi szerepet kapjon a vállalatok munkájának megítélésénél, a

vezetők és a vállalati kollektiva anyagi ösztönzésénél. Érintettem azt a kérdést: a termelői árak rendszerét célszerű oly módon megváltoztatni, hogy azoknak kialakításában nagyobb szerepet kapjon a vállalatok megegyezése, s többé-kevésbé tükrözzék a kereslet és kínálat viszonyát. S végül beszéltem arról is, hogy fontos hajtóerőnek tekintem a vállalatok versenyét a megrendelőért, a vevők "nyomását" a termelőkre.

Olyan gondolatok ezek, amelyek többé-kevésbé azonosak Péter György, ill. W. Brus már említett cikkeinek egyes eszméivel.

Kétségtelen, hogy ez a koncepció bizonyos szerepet akar adni a termelés befolyásolásában, irányításában, a "piacnak", a kereslet és a kínálat viszonyának, a megrendelők, a vevők közvetlen kívánságainak. Éppen ezt tekinti az egyik reális gazdasági erőnek, amely képes bizonyos területen pótolni, helyettesíteni a központi előírások garmadáját.

Nincs ok annak elhallgatására sem, hogy ott, ahol a piacnak van bizonyos szerepe a termelés irányításában, ott érvényesül némi spontaneitás is a termelés alakulásában. /Mellesleg: láttuk, hogy a mai, szigoruan centralizált gazdaságban is van spontaneitás!/
/

De ugyanakkor a leghatározottabban vissza kell utasítani az olyan kritikát, amely azt állítja, hogy ez a koncepció tulajdonképpen "szabad teret engedne a piaci ösztönösségnek", "szabadjára engedné a piac vak erőit", "korlátlanul érvényesítené a jövedelmezőség elvét, a kereslet-kinálat játékát" és így tovább. Egy ilyen koncepciónak valóban az égvilágon semmi köze nem lenne a szocializmushoz, a tervgazdasághoz. Csakhogy ezt nem is javasolta senki, - úgyhogy ezzel nem érdemes vitába szállni.

Azok, akik az előbb ismertetett elveket vallják, a jövedelmezőség, az árak, a verseny kérdésében, mindig hangsúlyozzák: ez csak a dolog egyik oldala. Ehhez elválaszthatatlanul hozzátartozik, hogy az állam központi szervei továbbra is irányítsák a népgazdaságot. Csakhogy másképp, mint eddig. Az elgondolás most már ne az legyen, hogy központilag próbálják szabályozni a gazdálkodás minden részlet-folyamatát, hanem elsősorban a termelőerők, a társadalmi munka elosztásának fő arányait, a fejlesztés fő irányvonalait igyekezzék az állam tudatosan és tervszerűen kialakítani. Ennek fő eszköze a felhalmozási alap zömének, s mindenekelőtt a fő beruházásoknak a tervszerű elosztása. Emellett sokkal inkább kézbe kell venni, fel kell használni a termelés központi irányításának "közvetett" emelőit. A már említett beruházási politikán kívül

ilyenek elsősorban a pénzügyi- és hitelpolitika, az árpo-
litika, a bérpolitika és a külkereskedelem állami szabá-
lyozása.

Mi köze van ennek a "korlátlan piaci ösztönös-
séghez? Itt tervgazdaságról, központilag irányított gaz-
dálkodásról van szó - igaz, más /véleményem szerint jobb,
rugalmasabb, a kezdeményezésre inkább serkentő/ formájá-
ról.

A vitának rossz formája az, ha eltorzítjuk, a
végletekig eltulozva, egyes elemeit egyoldaluan kiragad-
va kiforgatjuk a vita-ellenfél álláspontját - s azután
azt "cáfoljuk".

Vitatkozni persze nagyon is érdemes, de első-
sorban azon: vajon a javasolt rendszabályok célszerűb-
bek-e az eddigieknél? Valószínűleg annak is megvannak a
maga előnyei és árnyoldalai, akárcsak a mai gazdasági
mechanizmusnak. A vitának akörül kell folynia, hogy me-
lyiknek van több előnye és kevesebb hátránya - s nem a-
körül, hogy ez szocialista tervszerűséget, amaz viszont
"vak piaci ösztönösséget" jelent.^{1/}

1/ Ez a tanulmány főképp azzal igyekszik hozzájárulni eh-
hez a vitához, hogy elemzi a jelenlegi mechanizmus
árnyoldalait. De természetesen csak hasznos lehet a
kijavítására javasolt rendszabályok negatív vonásai-
nak, tényleges /s nem képzelt/ veszélyeinek alapos
megvilágítása is.

3./ Az apparátus felduzzadása.

A tulzott centralizáció egyik legjelentősebb társadalmi következménye: a gazdasági vezetés irányító apparátusának, adminisztrációjának felduzzadása. Ez rányomja bélyegét a társadalom szerkezetére, a dolgozó népesség összetételére. Feleslegesen sok embert von ki ez az apparátus a termelés szférájából - sok értékes műszaki kádert, akinek inkább a termelés közvetlen irányítását, vagy konstrukciós munkát stb. kellene végeznie; sok olyan dolgozót, akit adminisztráció helyett célszerűbb lenne fizikai termelő munkával foglalkoztatni.

A méretek jellemzése végett tegyük egy-két összehasonlítást a kapitalizmussal. Az alábbi adatok csupán a vállalati alkalmazottak arányát vetik össze a fizikai munkások számával; tehát nem foglalják magukba a központi szervek alkalmazottait.

XXXII. táblázat.^{1/}

Év:	100 munkásra eső alkalmazottak száma a könnyűiparban
1938.	14.7
1954.	27.4

1/ Az adatokat a Könnyűipari Minisztérium tervfőosztálya adta.

A táblázatban mutatkozó különbség igen nagy. Ez már olyan magas improduktív létszám, amelyet nem engedhet meg magának a szocialista gazdaság, ha valóban takarékosan akar termelni.

Vajon magukból a szocialista termelési viszonyokból következik az apparátus ilyen nagymértékű felduzzadása? Meggyőződésem, hogy nem. Ezt egyebek között alátámasztja a szocializmust építő Jugoszláv Népköztársaság példája is, ahol sikerrel vették fel a harcot a túlzott centralizációval szemben - s ennek eredményeképp lényegesen csökkent az adminisztráció. Tegyük összehasonlítást három jugoszláv és magyar könnyűipari ág adatai között: hogyan alakult a vállalatoknál a munkások és alkalmazottak aránya? /Hangsúlyozom, ismét csak a vállalatokról van szó a központi apparátus összehasonlítása még nagyobb különbséget mutatna; de erről nincsenek átfogó adatok./

XXXIII. táblázat.^{1/}

Iparág	Ország	100 munkásra eső alkalmazottak száma		
		1952	1953	1954
Papíripar	Magyarország	33.3	30.1	26.0
	Jugoszlávia	18.0	16.9	14.4
Bőr- és cipőipar	Magyarország	25.4	24.8	25.8
	Jugoszlávia	17.1	14.5	13.4
Textilipar	Magyarország	24.6	25.2	25.0
	Jugoszlávia	11.3	10.4	9.5

Az adatokból kiderül: tetemes különbség van a két ország adminisztrációs apparátusának arányai között. A különbség már 1952-ben is igen nagy volt. Az ezt követő években 1954-ig - nálunk gyakorlatilag stagnált ez az arány, /az egész könnyűiparra nem a papíripar, hanem a textilipar-, a bőr- és a cipőipar jellemző/. Ott viszont 1952 óta is erőteljesen csökkent.

Ez az összehasonlítás is azt mutatja: az apparátus növekedése nem általában a szocializmusból, hanem

1/ E táblázat magyar adatait a Könnyűipari Minisztérium tervfőosztálya adta.

A jugoszláv adatok forrása a hivatalos statisztika: Statiszticki Godisnjak, 1954. és 1955. évkönyve. A jugoszláv statisztika összefoglalóban közli a textilipar adatát. A párhuzamosság kedvéért összesítettük és textilipar címszó alatt foglaltuk össze a magyar paputipar, len-kenderipar, rost- és gyapotipar, gyapjuipar; selyemipar, rövidáruipar és kötszövőipar adatait.

annak egyfajta gazdaságvezetési módszeréből, a túlzott centralizációból következik. Abból viszont vastörvényszerűséggel.^{1/}

A kiindulópont a központi apparátus növekedése. Minden utasítás kidolgozásához emberek kellene. Apparátus kell, amely ellenőrzi az utasítás végrehajtását, jelentést ír a teljesítésről, összegezi a jelentéseket stb. Nem azért kell ez, mert a miniszter, vagy a főosztályvezető szereti a papirost, hanem mert ezt megköveteli az egyoldaluan utasításokon alapuló vezetés.

A műszaki fejlesztés példáján szeretném szemléltetni, hogy a mi viszonyaink között szükségszerű a nagy központi apparátus kiépülése.

A termelőeszközök társadalmi tulajdona, a népgazdaság tervszerű központi irányítása számos előnyt nyújt a műszaki fejlesztéshez. Nincsenek többé gyártási titkok az egyes vállalatoknál. Fokozott lehetőségek

---

1/ Ezt annál is inkább hangsúlyozni kell, mert van olyan nézet, amely az apparátus felduzzadásában látja a bürokrácia és más bajok okát. S ebből könnyen le is vonják a következtetést: csökkenteni kell a létszámot, s akkor a problémák megoldódnak.

Valójában ez nem ok, hanem okozat: következménye a gazdasági mechanizmus meghatározott formáinak. Persze, amint ez lenni szokott, maga is visszahat az okra: ha már létezik a felduzzadt apparátus, akkor ez szinte önműködően visz az újabb és újabb központosítási törekvések felé.

nyílnak az élenjáró tapasztalatok szervezett elterjesztéséhez.

A baj az, hogy az anyagi, gazdasági ösztönzés jelenlegi módszerei nem sarkalnak kellőképpen ezeknek az előnyöknek a kihasználására. A könnyűiparban a legutóbbi időkhöz semmiféle anyagi ösztönző nem kapcsolódott közvetlenül a műszaki fejlesztés feladatainak megoldásához. Hiányzik a szocialista vállalatok versenye a megrendelőért, a vevőért, ami a gyártmányok és a termelési folyamatok szüntelen műszaki fejlesztésének egyik leghatékonyabb hajtóereje lehetne.

Ilyen körülmények között elkerülhetetlen, hogy a központi szervek ne igyekezzenek részletes utasításokkal rábírní a vállalatokat a műszaki fejlesztésre. A vállalatok aprólékosan kidolgozott műszaki fejlesztési terveit központilag hagyják jóvá, sőt a tervek számos intézkedését eleve központilag írják elő. A vállalatok nem törekszenek arra, hogy új gyártmánnyal jelenjenek meg, mert sok szempontból előnyösebb nekik a régi. /Erre még a 375.-376. oldalon visszatérek./ Tehát az új gyártmányok tervével kell őket utasítani erre. Korántsem tapasztalható, hogy mohón rávetnék magukat az új technikai találmányokra, azon melegeben átvinnék a másik vállalatnál kidolgozott új eljárást. Nem teszik, mert különösebb előnyük nem származik belőle; az így elért magasabb színvonalat hamar "tervesítik". Így tehát gyakran el kell rendelni az új technológia bevezetését. Nyilvánvaló,

hogy az ilyen sokféle központi utasításhoz, rendelkezéshez emberek kelljenek, akik ezeket kidolgozzák, a végrehajtást ellenőrzik stb. Tehát ki kellett építeni a műszaki fejlesztés nagy apparátusát. Műszaki osztály van minden igazgatóságon, műszaki főosztály van a minisztériumban, a Tervhivatalnak is van műszaki főosztálya, sőt a Tervhivatal minden iparági főosztályán is vannak a műszaki fejlesztésnek előadói.

Nem arról van szó, mintha a műszaki fejlesztéssel kapcsolatban nem lennének olyan feladatok, amelyeket valóban célszerű központilag elvégezni. Ilyen feladatok például : a fejlesztés fő irányvonalainak kijelölése; a technikai haladás érdekében szükséges egész iparágakat, vagy több iparágat együttesen érintő intézkedések kidolgozása; a műszaki fejlesztés szempontjainak figyelembevétele a népgazdasági tervek készítésénél. A műszaki propaganda; a tapasztalatcsere; az élenjáró munkamódszerek, új találmányok, új eljárások elterjesztése is igényel bizonyos központosítást.

Csakhogy ezeknek a funkcióknak a jelentős részét el lehetne látni társadalmi munkával is. Az országos műszaki fejlesztési tervek kidolgozását amugyis lehetetlen másképp elvégezni, mint úgy, hogy összehívják a legjobb üzemi, tervezőirodai, kutatóintézeti szakembereket s a vita alapján alakul ki terv. Az ilyen vi-

ták anyagának feldolgozásához, rögzítéséhez elegendő egy kis apparátus; a fő kérdés: a mérnökök, a tudósok, az ujitók alkotó közreműködése. Ami a műszaki propagandát, a tapasztalatcserét illeti: ebben sokkal nagyobb szerepet kaphatnának a műszaki értelmiség szervezetei, a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége.

Egyébként ma a műszaki fejlesztéssel foglalkozó állami apparátus erejének nagyrészt nem ezek a funkciók kötik le, amelyeket valóban centralizáltan lehet a legjobban elvégezni. Sokkal inkább az, hogy olyan feladatok elvégzésére ösztökéljék a vállalatokat, amelyeket azok - kellő érdekeltség esetén - minden parancs nélkül önként is vállalnának.

A műszaki fejlesztés csak egy példa erre: mi vezet a központi apparátus felduzzadásához. Hasonlóképpen a gazdálkodás mindegyik nagy feladatához - a munkaerőgazdálkodáshoz, az anyaggazdálkodáshoz, a beruházásokhoz stb. - külön-külön nagy apparátus épült ki a központi szerveknél.

S ezek csak a központi szervek. A dolog ott folytatódik, hogy minden ilyen részleg, "funkcionális szerv" kiépíti a maga szervezetét a vállalatoknál is.^{1/} Ez természetes, hiszen enélkül képtelen lenne működni. A központi szervek felduzzadásával együtt tehát végbemelegy a vállalati alkalmazottak számának növekedése is.

1/ Lásd még erről a kérdésről a 306. oldalt.

A végeredményt jelezték az előbb közölt számok.

Természetesen azoknak a dolgozóknak egyrésze, akiket a közölt táblázatok a "vállalati alkalmazottak" közé sorol, olyan munkát végez, amely minden körülmények között szükséges és hasznos. Gondoljunk csak arra, hogy ez a statisztika itt tartja nyilván a termelést operatíven irányító műszakiakat, /az üzemvezetőket, a főmérnököket, stb./ a nélkülözhetetlen számvitelt és adminisztrációt lebonyolító kádereket stb. Ugyanakkor azonban sok itt az olyan dolgozó, akinek munkája végsősoron mellőzhető lenne.

Végsősoron - s nem most. Teljesen primitív ugyanis az az elképzelés, hogy az adminisztráció azért foglalkoztat túl sok munkatársat, mert az emberek keveset dolgoznak, vagy mert értelmetlen, s nyilvánvalóan felesleges munkakörök vannak, amelyeket pusztán egy tollvonással meg lehet szüntetni. Persze, akadhat ilyen is. De nem ez a jellemző! A jellemző az, hogy ezek az emberek olyan munkát végeznek, amelyre ma szükség van, amelynek egyszerű elhagyása a jelenlegi viszonyok között igenis zavarokat okozna. A gazdaságvezetés módszereit kell megváltoztatni, hogy munkájuk valóban feleslegessé váljék.

4./ A helyi vezetők iránti bizalomról.

Azok a politikai hibák, amelyeket e fejezet bevezetőjében említettem - a szocialista demokratizmus meggyengülése, a személyi kultusz stb. - az 1949. és 1953. közötti években kialakították a bizalmatlanság légkörét. Elterjedt az a közhangulat, amelyben egyre gyakrabban kölcsönös gyanakvással méregették egymást az emberek. Az osztályharc szüntelen éleződésének elmélete alapján hajlamosak voltunk mindenkinben, aki hibát követ el - tudatos ellenséget látni. Különösen az értelmiséggel szemben érződött erősen ez a káros bizalmatlanság.

Ez volt az egyik forrása, táptalaja a túlzott centralizációnak. Minél kevésbé bizik a vezetés a beosztott káderekben, annál inkább igyekszik helyettük dönteni. Minél inkább gyanakszik arra, hogy a hibák mögött többnyire tudatos kártevés húzódik meg - annál inkább erősíti az ellenőrzés apparátusát.

Sokan azonban leegyszerűsítik ezt a kérdést, s a bizalmatlanságot kizárólag a túlzott centralizáció egyik okának, forrásának tekintik. Valójában egyúttal következménye is annak; ez a mechanizmus olyan kapcsolatokat teremt az emberek között, amelyben a bizalmatlanság újra és újra feltámad.

Ebben a tanulmányban igyekeztem bebizonyítani, hogyan vezetnek a mai gazdaságvezetési módszerek egy sor káros tendenciához. Ilyen körülmények között ért-

hető, hogy a felsőbb szerv vezetője bizonyos fokig bizalmatlan az alsóbb vezetővel szemben, mert úgy érzi: ha ő nem avatkozik bele, akkor a helyi vezetők egy sor fontos követelményt elhanyagolnak, rosszul oldanak meg. Ha ő nem ad külön utasítást a minőség javítására, akkor elhanyagolják a minőséget; ha ő nem írja elő a választékot, akkor igyekszenek majd kibujni a választék bővítése alól stb. S joggal érzi így - mindaddig, amíg más tényezők nem hajtják az alsófoku vezetőt, a vállalatot a követelmények teljesítésére, külön utasítás és adminisztratív ellenőrzés nélkül is.

A felsőbb szerv - megint csak joggal - úgy érzi: a vállalatok megpróbálják eltitkolni előtte rejtett tartalékaikat, lehetőség szerint minél lazább, kényelmesebb tervre törekszenek. Nem lehet tehát megbizni az ítéletükben; ha túl szorosnak találják a tervet - az csak "sirás".

A jelenlegi gazdaságvezetési formák tehát maguk is szülik a bizalmatlanságot, amelyet a felsőbb szervek vezetői éreznek az alsóbb szervek, a vállalatok vezetői iránt. S megfordítva: ugyanez kialakít a helyi vezetőkben is bizalmatlanságot a felsőbb szervek iránt. A vállalati emberek hajlamosak arra, hogy minden minisztériumi vezetőben bürokratát lássanak. Olyan embert, aki felületesen intézkedik a vállalat ügyeiben, aki lassan,

csupán hosszas huza-vona után intézkedik, aki "diktál" nem hajlandó meghallgatni a vállalatok véleményét és így tovább. Az ilyen kritikákban - a személytől függően - lehet igazság. Dehát milyen körülmények viszik ebbe az irányba a minisztériumi munkastilust? A minisztériumi vezető egyszerűen képtelen arra, hogy minden részletkérdésben csak nagyon alapos tanulmányozás után, a helyi vezetők sokoldalú meghallgatása alapján, mindig gyorsan és operatívan intézkedjék - hiszen milliányi ilyen ügy van! Ugyanakkor a gazdaságvezetés mai módszerre mégis csak arra kényszeríti, hogy ő döntsön ezek felett, s ne a helyi vezetők.

Minél nagyobbfoku a centralizáció, annál inkább okolják minden hibáért, minden bajért a központot, a felső vezetést. Ez a tulzott centralizáció egyik nagy politikai hátránya. S ebben a helyzetben hasztalan hivatkozunk arra: "nem kell mindent felülről várni" - a dolgok természetéből adódik, hogy mégiscsak mindent onnan várnak.

Nem elég tehát csak azt kívánni ebben a helyzetben: bizzatok jobban az igazgatóban, az alsóbb vezetőkből. A helyes, a reális követelés: bizzunk jobban bennük - de ugyanakkor teremtsük meg e bizalom anyagi, gazdasági, szervezeti feltételeit; tegyük olyanná a gazdasági mechanizmust, hogy az túl aprólékos központi beavatkozások nélkül is helyes irányba, a szocialista fejlődés érdekeinek megfelelő irányba tereli a helyi vezetők cselekedeteit.

5./ A vállalatok munkásellenőrzése.

A központosított ellenőrzés túlméretezése szorosan összefügg azzal, hogy nem fejlesztettük ki eléggé az alulról jövő ellenőrzést. Voltak persze ennek bizonyos keretei: a különböző tervismertető értekezletek, a termelési értekezletek stb. Ezeken addig is nagyon sok helyds kritika, javaslat hangzott el, amelyek elősegítették iparunk munkáját. Mégsem hoztak elég eredményt, mert az üzem munkásainak nem volt intézményesen biztosított joguk ahhoz, hogy beleszóljanak saját vállalatuk ügyeibe. Az igazgató, ha úgy tartotta helyesnek, megszívlelte a kritikát, a javaslatokat; de a vállalat kollektívájának a termelés, a vállalatfejlesztés egyetlen kérdésében sem volt döntési joga. S ráadásul az igazgató, aki elvben messzemenő jogokkal rendelkezett, s akivel legalább közvetlenül, szemtől-szembe érintkezhettek a munkások - a gyakorlatban ugyancsak nagyon kis hatáskörrel bírt. Ha komolyabb kérdéssel fordultak hozzá, gyakran volt az a visszatérő válasz: ezt meg kell beszélni az igazgatósággal; a minisztériummal, ehhez engedélyt kell kérni; majd továbbítom a javaslatot ... és így tovább.

Ilyen körülmények között az üzem kollektívája sok tekintetben formálisnak látta saját szerepét a

termelés ellenőrzésében; nem érezte magát eléggé a vállalat gazdájának. S éppen, mert a központi szervek nem építették eléggé ebben a tekintetben a munkásokra - már csak azért is mind jobban az apparátusra, az egyre jobban felduzzadó adminisztratív gépezetre kellett támaszkodniuk.

Nagyon elgondolkoztatóak ezzel kapcsolatban a jugoszláv munkástanácsok tapasztalatai. A jugoszláv társadalmi üzemekben a vállalat kollektívája által választott munkástanács, s annak szűkebb végrehajtó*xi* testülege, az igazgató-bizottság a vállalat tényleges irányító szerve. Messzemenően ellenőrzi az igazgató tevékenységét, s fenntartja magának a döntés jogát a vállalat számos alapvető kérdésében. Ezen keresztül a vállalati kollektíva valóban döntő befolyást gyakorol a vállalat termelésére, fejlesztésére.

A jugoszláv munkástanácsok tapasztalatait nem ismerjük még eléggé. Természetesen nincs is szükség arra, hogy gépiesen vegyük át ezt a tapasztalatot. De érdemes lesz közelebbről tanulmányozni, s megkeresni a mi viszonyaink közt legalkalmasabb módszereket, formákat ahhoz, hogy a dolgozók beleszólhassanak a vállalat ügyeibe. Intézményesen biztosítani kell a vállalati kollektív befolyását a termelés ügyeinek eldöntésére; jogokat kell adni ebben a tekintetben a vállalatok dolgozóinak.

Az üzemi demokrácia ilyenirányu kiterjesztése erősíteni fogja rendszerünk demokratikus vonásait; még inkább munkás-demokráciává teszi majd. Emellett az alulról jövő, társadalmi ellenőrzés képes lesz jelentős részben pótolni a felülről jövő adminisztratív ellenőrzési módszereket, s ez hatékonyabb is, olcsóbb is. Ez tehát a túlzott centralizáció leküzdésének fontos eszköze.

VI./ A HELYI KEZDEMÉNYEZÉS, A VÁLLALATI ÖNÁLLÓSÁG
KIFEJLESZTÉSÉNEK UTJA.

1./ A tulzott centralizáció - összefüggő, egységes
mechanizmus.

A tanulmány eddigi részeiben áttekintettük a tulzott centralizáció különböző jelenségeit. Ezek a jelenségek nem véletlenül léteznek egymás mellett, nem függetlenek egymástól, hanem összefüggő, egységes egészet alkotnak.

Nem szükséges itt ezeket a jelenségeket részletesen újra elismételni. Láttuk, hogy a gazdasági vezetésben az utasításoké az uralkodó szerep; az ösztönzés főképp ezek alátámasztására szolgál; a gazdálkodás egyéb emelői is csupán másodlagos kiegészítői a folyó termelést közvetlenül irányító operatív utasításoknak. Láttuk, hogy függ össze a tulzott centralizmus az anyag- és áruhiány jelenségeivel. S végül igyekeztem röviden jelezni, milyen kapcsolatx van a gazdasági és a politikai vezetés módszerei, a gazdasági irányítás tulzott centralizációja és a demokratizmus gyengítése között.

Joggal mondhatjuk tehát, hogy a tulzott centralizáció: összefüggő, egységes mechanizmus, amelynek megvan a maga belső logikája, számos sajátos belső tendenciája, "törvényszerűsége."

Ha azt állítjuk, hogy itt zárt, logikus képződményről van szó, ez korántsem jelenti azt, hogy har-

monikusnak, ellentmondásnélkülinek tartjuk. Ellenkezőleg, ez a gazdasági mechanizmus eleve mély ellentmondásokat rejt magában:

- Ellentmondás van a között, hogy ennek a mechanizmusnak alapvető törekvése, belső tendenciája: mindent utasításokkal szabályozni - s ugyanakkor vannak a gazdálkodásnak olyan elemei, olyan folyamatai, amelyeket lehetetlen vagy rendkívül nehéz utasítással szabályozni.

- Ellentmondás van a között, hogy ennek a mechanizmusnak alapvető törekvése, belső tendenciája mindent a központban eldönteni, - s ugyanakkor a központból lehetetlen minden részletkérdést helyesen meglátni. S minél fejlettebbé, hatalmasabbá válnak a termelőerők, annál bonyolultabbak lesznek, tehát annál kevésbé lehetséges a részleteket a központból szabályozni.

Éppen ezek miatt az ellentmondások miatt szüntelenül erőfeszítések történnek e mechanizmus megváltoztatásáért, harmonikusabbá tételéért. Kétféle áramlat érvényesül:

Az egyik áramlat azáltal kívánja leküzdeni ennek a mechanizmusnak a belső ellentmondásait, hogy még

teljesebbé akarja tenni a centralizációt, még inkább fokozni szeretné az utasítások szerepét, hatókörét. A maga módján konzekvens áramlat ez: ha már centralizálunk, tegyük következetesen, s hagyjuk minél kevesebb részt.

Gyakran találkozhatunk a gazdasági életben azzal a kifejezéssel: "finomítani" kell a tervezést, "komplettabbá" kell tenni a mutatószámrendszert. S tagadhatatlan, ezen a mechanizmuson belül a különböző mutatószámok, utasítások által hagyobb kibúvókat a legkönnyebben - újabb utasításokkal torlaszolhatjuk el. Ha pl. a cikkenkénti termelési tervet csupán átfogó cikkesoportokban adja meg a központi szerv, s ezt kihasználva a vállalat önkényesen a "forintos" gyártmányokat tolja előtérbe - a logikus védekezés a sokkal részletesebb, központilag megszabott program. A Könnyűipari Minisztérium tervezőmunkáját nem utolsósorban az különbözteti meg a többi társától, hogy - ebben az értelemben - "finomabb", "komplettabb".

Ne higgyük, hogy itt talán egyes emberek valamiféle centralizálási mániájáról van szó. A mai gazdasági mechanizmus belső logikája szükségképen visz ebbe az irányba!

Nagyon jellemző, hogy olyan gazdasági vezetők, akik a maguk bőrén érzik a túlzott centralizáció bénító hatását, s panaszkodnak is emiatt, ugyanakkor még részletesebb utasításokat, előírásokat, kötöttségeket követelnek - mások számára, a velük kapcsolatban lévő többi gazdasági szerv számára. Néhány belkereskedelmi vezető funkcionárius pl. rámutatott arra, hogyan nehezíti a túlhajtott központosítás a belkereskedelem vonalán a vállalatok rugalmas működését, a szükségletek kielégítését. De ugyanezek a maguk szempontjából vívmányként könyvelték el, hogy a Könnyűipari Minisztérium és annak igazgatóságai most már egy évre előre sokkal részletesebb specifikációban közlik, mit termelnek a belkereskedelem számára; továbbá, hogy most már kisebb a termelésnek az a hányada, amelyet nem specifikálnak egy évre előre stb. Mindez a "finomítás" megkönnyíti a Belkereskedelmi Minisztérium tervező munkáját - de ugyanakkor sokkal inkább megköti a Könnyűipari Minisztérium, az igazgatóságok, s végső soron a vállalatok kezét. S ha megfordítva: a könnyűipari vezetők azt kezdik követelni, hogy a kereskedelem adja meg részletesebb specifikációban, nagyobb kötelező erővel az egész évi rendelést - ez megkönnyíti a könnyűipar tervezőmunkáját, viszont fokozza a vállalatok megkötöttségét a belkereskedelemben.

- A másik áramlat úgy akar küzdeni az említett ellentmondásokkal szemben, hogy fellép a centralizáció túlzásai, az utasítások túltengése ellen, s küzd a helyi szervek nagyobb önállóságáért.

Ne higgyük azt, hogy ez valami új "divat". Amióta csak állami iparunk centralizált vezetése kiépült, találkozhatunk ezzel az igénnyel, ezzel a követeléssel. Kétségtelen azonban, hogy 1953. óta különösen nagy erőre kapott ez az igény.

2./ Az 1954. évi racionalizálás.

Az első nagyarányul átfogó intézkedést e kérdés megoldása érdekében az 1954. évi racionalizálás jelentette. Ez kiterjedt, sokrétű akció volt. A kormány több szakértő bizottságot küldött ki a rendeletek előkészítésére, szakemberek tucatjai működtek közre, készítettek javaslatokat. Ezek alapján több fontos minisztertanácsi határozat született a tervezés, az anyaggazdálkodás, a létszám és béralapgazdálkodás, a beruházási tevékenység, a könyvvitel és a statisztikai munka stb. egyszerűsítésére.^{1/}

A racionalizálás célja eleve több volt, mint az állami munka pusztá egyszerűsítése, s ezzel együtt a létszám csökkentése. A Minisztertanács határozata a tervezés egyszerűsítéséről, amely a racionalizálás keretében született, kifejezetten leszögezte: "Fel kell számolni a tervezésben és a tervjövahagyás rendszerében is megmutatkozó túlzott centralizációt, bürokratizmust, maxiamlizmust."^{2/}

1/ Az egyszerűsítésre vonatkozó határozatokat egy gyűjteménybe foglalták össze. Csupán ez a gyűjtemény 248 oldal terjedelmű!

2/ Lásd az előbb említett határozat-gyűjteményt: "Az államigazgatási és vállalati egyszerűsítések-re vonatkozó rendelkezések gyűjteménye" 67. oldal.

Egy ideig találkozhattunk olyan vélemény-nyel, amely szerint a racionalizálás alapjában megoldotta feladatát. A Közgazdasági Szemle egy erről szóló cikke pl. megállapította: "... elhatárolták az egyes tervező szervek feladatait, megszüntették a tervezésben és a terv jóváhagyásában a túlzott centralizációt, hogy ezzel a különböző tervező szervezeteknek több lehetőségük legyen az önálló kezdeményezésre."^{1/}

Véleményem szerint erre az elégedettségre nem volt semmi ok. A racionalizálás, amely nagy energiákat kötött le, sok nyugtalanságot okozott az állami és gazdasági gépezetben, alapjában véve nem hozta meg a kívánt eredményeket.

Vegyük sorra, milyen változások történtek a racionalizálás eredményeképpen?

a./ A racionalizálás leginkább kézzel fogható eredménye az alkalmazottak arányának némi csökkenése. A Könnyűipari Minisztérium vállalatainál a 100 munkásra eső alkalmazottak száma az 1954. évi 27.4-ről 1955-re 24.8-ra csökkent. De ha visszalapo-

---

1/ Kovács Sándor: Gazdasági igazgatásunk egyszerűsítéséről - Közgazdasági Szemle, 1955. december, 1494. oldal.

zunk a 333. és 335. oldalakon közölt XXXII. és XXXIII. számú táblázatokra, láthatjuk: ez az arány még mindig rendkívül magas.

b./ A racionalizálás keretében elhagytak néhány, eddig az igazgatóság által jóváhagyott tervmutatót. Ez kétségtelenül valamelyest megkönnyítette a tervmunkát egyes területeken.^{1/}

c./ A racionalizálás során megszüntettek néhány rendszeres jelentést, csökkentették a tervlapok, úrlapok számát. Ez némi tehermentesítést jelent az adminisztratív munkában, a gépirásban, a jelentésmásolásban stb. Dehát jórészt olyan kimutatásokról és számításokról van szó, amelyeket a vállalatnak továbbra is el kell készítenie a maga számára, legfeljebb most egy másolattal kevesebbet tesznek az írógépbe. A racionalizálás mélyebb, alapvető célja - a felesleges, túlzott központosítás - szempontjából a fő kérdés nem az, hogy ezek a tervek, számítások, kimutatások hány példányban készülnek, hanem

---

1/ Néhol ezt is formálisan hajtották végre. Egy megbeszélésen az egyik gyár tervosztályvezetője felvetette: az évi tervben nem kapták meg a fonóda km-ben és a szövőde vetésszámban előírt teljesítményének tervszámát, holott éppen ezek jellemzőnek legjobban a két részleg munkáját. A felettes szerv jelenlévő képviselője azt felelte erre: megkaphatták volna, hiszen az igazgatóságon ezt is kiszámítják. "Írásban azért nem adtuk ki a tervdokumentációval együtt, mert nem akartuk, hogy ellenőrzés esetén azt állapíthassa meg a felsőbb szerv: bővítettük a jóváhagyott tervmutatók körét."

az, hogy ki dönt felettük. S ezen a racionalizálás általában nem változtatott.

d./ Valóban fontos az a változás, amely 1954/55-ben az évi tervek készítésénél bekövetkezett: az ugyanis, hogy a vállalatnak nem kell részletesen "visszaterveznie" az évi tervet. /Ezt az intézkedést a 14.-31. oldalon igyekeztem részletesen értékelni./ Bizonyos, hogy ez jelentős könnyítés a vállalat számára a jelenlegi viszonyok között. De az is bizonyos, hogy nem jelent egy lépést sem előre a túlzott centralizáció felszámolása, a vállalatok nagyobb önállósága felé.

Dehát mindez nem a kérdés lényege. Ez a tanulmány mindvégig általában az 1955. évi, tehát a racionalizálás utáni helyzetet írta le. Bármelyik kérdést vettük is elő - láthattuk, hogy ebben az időszakban teljes erővel tovább érvényesült a túlzott centralizáció. Ezért mondhatjuk joggal, hogy a racionalizálási akció - kis, nem jelentős részleteredményektől eltekintve - nem teljesítette a hozzáfűzött várakozást.

A kudarc oka az volt, hogy a racionalizálás csupán "tüneti kezelést" alkalmazott. Az elképzelések között szerepeltek ugyan általános utalások arra, hogy

magán a gazdasági mechanizmuson is bizonyos fokig változtatni kell. Az előbb idézett minisztertanácsi határozat maga is megállapította: "A népgazdasági tervezés egyes területein a túlzottan részletekbe menő tervezés helyett a tervek megalapozásának más módszereit kell kidolgozni /pl. terven kívüli ösztönző tényezők alkalmazása, a szállítási szerződések felhasználása a terv túlzott részletessége helyett a választék szélesebbkörű megállapítására.../"^{1/} Erre azonban egyáltalán nem került sor - a tervezést önmagában, a gazdaság egész mechanizmusából kiragadva próbálták "egyszerűsíteni" - s ez szükségképpen csak nagyon sovány eredményeket hozhatott. Változatlanul megmaradt ennek a gazdasági mechanizmusnak a lényege: az utasítások szinte egyeduralkodó szerepe.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha nem sokkal a racionalizálás után ismét jelentkezhetett a másik áramlat, amely a tervezés "finomítása" - magyarul: a további központosítás útján kívánja megoldani a problémákat. A tervezés egyszerűsítésére hozott, többször idézett határozat még azt állapította meg: "A tervezés egyszerűsített rendszerének meghatározása

---

1/ Az idézett határozatgyűjtemény 67. oldalán.

nemcsak 1955-re, hanem többéves időszakra érvényes. Az Országos Tervhivatal és a minisztériumok törekedjenek a tervezési módszerek állandóságának biztosítására és mindenképpen kerüljék el az egyszerűsített rendszer jövőbeni elbürokratizálását.^{1/} Hiába, ez nem valósult meg. Néhány példával szeretném ezt alátámasztani.

Mint említettem, a racionalizálás egyik törekvése az volt, hogy csökkentse a jóváhagyott tervmutatók körét. Nézzük meg, mennyi volt a bőripari vállalatok számára a negyedévi operatív tervekben jóváhagyott tervmutatók száma 1955-ben, a racionalizálást követő esztendőben - és 1956-ban.

XXXIV. táblázat.^{2/}

Tervfejezet	Jóváhagyott mutatók száma	
	1955	1956.
Termelési érték	4	5
Termelés mennyiségben	46	47
Szortiment /I., II. osztályu áruk aránya, stb./	14	14
Árueelosztás	17	25
Műszaki mutatók	2	2
Alapanyag felhasználás	9	19
Munkaügyi terv	18	22
Önköltségi terv	7	5
Összesen:	117	139

A változás persze nem túl nagy. Minden esetre jellemző az irányzat: a jóváhagyott mutatók köre ismét

1/ Az idézett határozatgyűjtemény 103. oldalán.

2/ A Bőr- és Cipőipari Igazgatóság Tervfőosztályának kimutatása.

bővült.

Emellett számos vállalatnál, több iparigazgatóságon a tervezés metodikája is újra bonyolultabbá vált, több számítási anyagot kell készíteni, több ki-
mutatásra van szükség.

Igy pl. a Pamutipari Igazgatóság tervezőmunkájában az 1956. évi cikkenkénti termelési terv elkészítésénél a következő változtatások történtek az 1955. évihez képest: a./ Előző évben csak egy évre visszamenőleg kellett a bázisadatot megadni, most két évre. b./ Előző évben a bázisadatot csak mennyiségben kellett megadni, most mennyiségben és értékben. c./ Előző évben a bázisadatot csak teljes keresztmetszetben kellett megadni, most a teljes keresztmetszet mellett a befejezett termelést is meg kell adni. d./ Most meg kellett adni az egynapi termelés volumenét és ennek negyedévi láncindexét - előző évben ez nem volt kötelező. e./ Előző évben az elosztást csak mennyiségben kellett megadni, az idén értékben is. Mindezek következtében előző évben elég volt egy-két összesítő iv, idén minden kiemelt cikkre külön ürlap kellett. Ráadásul a megkövetelt bázisadatok egyrészt nincsen összegyűjtött statisztikamert az erre vonatkozó adatszolgáltatást a racionalizálás keretében leállították.

A gyapjúipari vállalatok tervosztály-vezetői amiatt panaszkodtak, hogy 1956.I.1-én az üzemi és válla-

lati általános költségek tervezésének új rendszere lépett életbe. A tervezéshez 9 új nyomtatványt kell használni. Ebből csak hármat kell beadni az igazgatóságnak, de ennek érdekében el kell készíteni, ki kell tölteni a többit is. A nyomtatványok között vannak lepedő-nagyságúak is. Az általános költségek közül a bérköltségek eddig is "meg voltak fogva" a béralapgazdálkodáson keresztül; az értékcsökkenési leírás fix szám; a fontosabb anyagok normalizálva vannak. Ami ezen kívül marad, az kb. 2-3 %-a lehet az önköltségnek. Tulajdonképpen ennek a tervezése igényli most ezt a nagy bürokráciát. Figyelemre méltó, hogy - miután háttérbe szorított feladatból "súlyponti kérdéssé" vált az önköltség csökkentése, - tüstént elkezdődött az önköltség tervezésének "finitása", agyonrészletezése, túlközpontosítása.

Az előbbieken hangsúlyoztam: a tervmutatószámok, űrlapok, adatok száma - másodrendű jelentőségű a túlzott centralizáció leépítése szempontjából. Mégis jellemző a fejlődés tendenciájára, hogy ebben a tekintetben ismét a több mutatószám, több űrlap, stb. felé haladtunk 1955 végén, 1956. elején.

3./ Néhány helytelen véleményről.

Az 1954. nyarán, őszén végrehajtott racionalizálás és a XX. kongresszus, 1956. eleje között eltelt időszakban jelentősebb gyakorlati intézkedés a tervezés, gazdasági vezetés egyszerűsítése, a túlzott centralizáció leépítése érdekében nem történt. /Amint láttuk, inkább visszafelé történtek, szerencsére nem túl lényeges lépések./

Viszont széles körben bontakozott ki a vita a gazdasági vezetők, a közgazdászok körében ezekről a kérdésekről. Ez a vita, amely kisebb részben a sajtó, a folyóiratok hasábjain, jórészt pedig különböző értekezleteken, személyes beszélgetésekben folyt, hozzájárult az eszmei tisztázódáshoz.

A vitákban felbukkantak helytelen nézetek is. Ez természetes, amikor új utak kereséséről van szó. A továbbiakban szeretnék néhány ilyen - véleményem szerint helytelen - felfogással foglalkozni. Köztük olyanokkal is, amelyek nem nyertek írásbeli megfogalmazást, de eléggé elterjedtek a gazdasági vezetők körében ahhoz, hogy érdemes vitába szállni velük.

a./ "Csak bizzák rá a vállalatra!" - ez a jelszava az egyik nagyon elterjedt felfogásnak. E szerint, ha bármilyen kérdésben a több önállóságot, nagyobb jogkört adunk a vállalatnak, az csak hasznos, üdvös lehet - még akkor is, ha egyébként a gazdálkodás szervezeti formáin semmit sem változtatunk.

Ugy gondolom, e tanulmány egyetlen olvasója sem vádolhat azzal, hogy ne lennék hiva a vállalatok nagyobb önállóságának. Mégis meggyőződésem, hogy egy-egy részterületen elszigetelve adott nagyobb hatáskör esetleg kockázatos, sőt kifejezetten kár is lehet - ha egyébként lényegében fennmarad a túlzott centralizáció gazdasági mechanizmusa. Lássunk egy-két példát:

Gyakran hallatszik olyan követelés, hogy szüntessék meg a béralapgazdálkodás minden kötöttségét. Véleményem szerint a jelenlegi viszonyok között ennek a követelésnek a teljesítése - elszigetelten, sok egyéb feltétel megteremtése nélkül - esetleg tömeges indokolatlan béremeléshez vezethet. A könnyűipar legtöbb ágában igen alacsony az önköltség bérhányada. Ezért az önköltségcsökkentés jelenlegi erőteljes premizálása ellenére is könnyen kialakulhat az a szemlélet: nem sokat számít, ha felemeljük a béreket - ez alig érződik az önköltségen. S miután a könnyűipari bérek nem magasak, feltétlenül erős az alulról jövő nyomás ebben az irányban.

Valóban, az önköltség szempontjából talán nem túl sokat jelentene ez; különösen ha ezzel párhuzamosan fokozottan takarékoskodnak az anyaggal. Viszont felboríthatja az iparágak közötti bérarányokat, megzavarhatja a vásárlóerő és az árualap egyensúlyát. Éppen ezért kockázatos.

Vagy pl. sokszor találkozhatunk azzal a kívánsággal: bizzák rá teljesen a vállalatra a program kialakítását, majd ez megegyezik a kereskedelemmel. De e javaslat nem egy híve eközben nyugodt lélekkel meghagyná továbbra is alapvető premizált mutatónak a termelési értéket, a beralapot és az önköltségcsökkentési tervet. De hát mihez vezetne ez, különösen olyan helyzetben, amikor mondjuk áruhiány van, s a kereskedelem eléggé ki van szolgáltatva a gyárnak? Ahhoz, hogy a gyár igyekeznék a termelést a "forintosabb" cikkek felé eltolni, nem gyártaná a munkaigényesebb, több vesződéssel járó cikkeket, esetleg rontaná a minőséget, a választék szűkítésére törekednék stb.

Lehetne még folytatni a példákat. Tudomásul kell venni, hogy a vállalatok nagyobb önállósága egyik- vagy másik kérdésben - nem csodaszer. Nem tagadom, hogy vannak olyan kérdések, amelyekben a központosítás ma is nyilvánvalóan felesleges, s minden további nélkül megszüntethető. Emlékeztetek pl. a 25. 27. oldalon említett központi mintatervezésre és modellezésre. Semmi ok nincs arra, hogy ne adjuk meg máris a jogot a vállalatnak ahhoz, hogy - ha kívánják - maguk is készítsenek önállóan mintákat, illetve modelleket.

De éppen a döntő kérdésekben nem ilyen egyszerű a helyzet. Ezeknél a nagyobb vállalati önállóság

akkor javítja, s nem rontja az eredményeket, ha elhagyott központi utasítás helyébe más erő lép: az anyagi érdekeltség hatása, a fogyasztó által gyakorolt gazdasági "nyomás", a központi irányítás közvetett gazdasági eszközei /pl. hitelrendszer/ stb. Egyszóval: ha vannak reális gazdasági erők, amelyek a vállalat törekvéseit helyes mederbe terelik, anélkül, hogy a központi szerveknek az utasítás eszközével kellene beavatkozniok. Amíg ilyen reális gazdasági erők nincsenek, addig az utasításról való lemondás anarchikus jelenségeket, károkat is okozhat.^{1/}

Nem lehet egy egységes, működő gépezetben kicserélni egy fogaskereket valamiféle egész más típusu fogaskerekre. A fogaskerék hiába új - idegen test lesz a gépezetben és csak jobban nehezíti a működését.

Tudomásul kell tehát venni, hogy itt egy elmentmondásos helyzetben vagyunk. Minél kevésbé részletezett, minél "globálisabb" a vállalat számára jóváha-

---

1/ Az itt tárgyalt hibás felfogás egyik variánsának tarthatjuk azt az elterjedt nézetet, amely szerint elegendő a túlzott centralizáció leépítés érdekében mai tervmutatószám- és prémiumrendszerünket megváltoztatni, megjavítani. Véleményem szerint ez igen lényeges - de egymagában ez sem elég.

Emlékezzünk csak vissza arra a leírásra, amellyel megpróbáltam mai gazdasági mechanizmusunk "modelljét" vázolni. / 301. oldalon/ Itt láthattuk, hogy a folyó termelés operatív központi irányításának rendszere /s tulajdonképpen főképp ezt értik a mai tervmutatószám- és prémiumrendszer alatt/ csupán egyike a központi gazdasági vezetés "emelőinek". Ha ennek szerepét meg akarjuk változtatni - akkor logikusan meg kell változtatnunk a többi "emelő" szerepét is.

gyott terv, minél kevesebb az utasítás - annál inkább kiéleződhetnek egyes káros vállalati törekvések. Minél részletezettebb a terv, minél több az utasítás - annál élesebben jelentkeznek a túlzott központosítás hátrányai. A megoldást nem lehet úgy megtalálni, hogy valamelyik végletet, a két "rossz" közül a "kisebbik rosszat" próbáljuk választani. De úgy sem, hogy egyszerűen megállapodunk az "arany középutnál". Ezt az ellentmondást csak úgy lehet feloldani, ha a tervezés központosítását, vagy decentralizálását nem önmagában nézzük, s nem elszigetelten próbáljuk változtatni, hanem a tanulmányban kifejtett más eszközökkel, a gazdasági mechanizmus egész szerkezetével együtt.

Mindebből az következik: vitába kell szállni a nagyobb vállalati önállóság naiv követelésével.

b./ Hallatszik olyan vélemény, amely szerint reménytelen valamiféle egységes reform-elképzelést kidolgozni az egész népgazdaság számára. Minden iparág-nak meg van a maga sajátossága, és ezért mindegyik számára külön-külön kell kialakítani valamilyen tervezési, gazdaságvezetési rendszert.

Ennek a felfogásnak van bizonyos helyes magva. Eddigi gazdaságvezetési módszereink egyik hibája volt az, hogy egy kaptafára huzta az ipar minden ágának irányítási módszereit. Pedig hát nyilvánvalóan nagyon sok függ az iparág, sőt az egyes gyártmányok jellegétől:

- más a helyzet ott, ahol elsőrendűen fontos terméket állítanak elő /pl. villamosenergiát/ s ott, ahol a társadalom számára kevésbé lényeges cikkekről van szó /pl. nyakkendőről/;

- más a helyzet a legkoncentráltabb iparágakban /pl. a kohászatban/ és a szétforgácsoltabb iparágakban /pl. a sütőiparban/;

- más a helyzet ott, ahol a vállalat mindig ugyanazt termeli /pl. kénsavat/ és ott, ahol a gyártmány, vagy annak kivitelezése állandóan változik /pl. divatcipő/;

- más a helyzet ott, ahol egy- legfeljebb kétféle terméket állítanak elő /pl. a bányákban/ és ott, ahol 1000-féle gyártmány van /pl. gyógyszergyár/;

- más a helyzet ott, ahol sok átvevő van és ott, ahol csak egy-kettő.

A kérdés az, hogy ebből a helyes kiindulópontból milyen következtetéseket vonunk le. Jogos az a következtetés, hogy a gazdasági vezetés fokozott tulzott centralizációjának megszüntetése esetén is aránylag több központi beavatkozásra, irányításra, ellenőrzésre lesz szükség a legfontosabb, a legkoncentráltabb iparágakban. /pl. a villamosenergia-termelésben, a kohászatban./ Jogos az a következtetés is, hogy a rendeltetésüknél fogva "legmozgékonyabb" iparágak /pl. a divatcikkek gyártása/ számára kell

megadni a legnagyobb mozgási szabadságot.^{1/}

De hibás minden olyan elgondolás, amely meg akarná szüntetni a gazdasági szervezet /legyen az akár a jelenlegi, akár valamiféle más mechanizmus/ egységét. Persze a központi irányításnak, beavatkozásnak lehetnek különböző fokozatai - de ez csak mennyiségi különbség. Az egész szocialista iparnek lényegében azonos elvekre kell felépülnie, különben a gazdasági vezetés teljesen áttekinthetetlené válik. Ilyen egység nélkül lehetetlen a valamennyi iparág számára közös funkciókat /bérpolitika, árpolitika, pénzügyi gazdálkodás stb./ központilag szervezetten irányítani. Meggyőződésem szerint tehát ennek az elgondolásnak a megvalósítása nem az iparági sajátosságok rugalmas figyelembevételéhez, hanem anarchikus jelenségekhez vezetne.

c./ Felmerültek olyan javaslatok, amelyek szerint gazdaságvezetésünk alap-problémáit az oldaná meg, ha az eddig döntőnek tartott termelési érték helyett valamilyen más tervmutatót tennénk uralkodóvá.

Jellegzetes példája volt ennek a felfogásnak Balázsy Sándor elvtárs cikke a "Többtermelés"-ben.^{2/}

1/ Sajátos módon ma éppen ellenkezőleg, éppen a könnyűipar egyike a leginkább centralizált iparágaknak!

2/ Balázsy Sándor: "Javítsuk meg tervezési módszereinket" - Többtermelés, 1954. november.

Ez a cikk merész és tartalmas elemzését adta tervezésünk több, negatív vonásának. Nem egy megállapítás, amelyet ez a tanulmány a könnyűiparban szerzett tapasztalatok alapján tesz, egyezik azzal a kritikai elemzéssel, amelyet Balázs elvtárs főképp gépipari tapasztalatok alapján adott. De ugyanakkor a cikkíró javaslata - véleményem szerint - nem mutatott helyes irányba.

A javaslat lényege az volt, hogy a mai teljes vagy befejezett termelési érték helyett az u.n. "nettó termelési érték" legyen a döntő premizált tervmutató. /"Nettó termelési érték" = a vállalati teljes termelési érték levonva belőle a felhasznált termelési eszközök értékét./ Az elgondolás az volt: ezzel a mutatószámmal kb. azt mérnénk, mennyi a vállalat saját hozzájárulása a nemzeti jövedelem gyarapításához. Ha ez lenne a fő premizált mutató, megszűnne a vállalat érdekeltsége abban, hogy mesterségesen növelje a kooperációt, erőltesse anyagigényesebb cikkek gyártását. Ezek ugyanis - ellentétben a teljes termelési értékkel - a nettó termelési értéket nem növelik.

Az elgondolás szellemes - de általában nem célravezető. Most nem is akarok kitérni a gyakorlati végrehajtás technikai-számviteli nehézségeire, bár

ezek is nagyon meggondolandók. Vannak más ellenérvek is. Az egyik: erre a javaslatra is érvényes az, hogy - ha csak egymagában valósulna meg, minden egyéb körülményt változatlanul hagyva - esetleg több kárt okozna, mint hasznot.

Jelenlegi termelői árrendszerünk mellett a rentábilisabb gyártmány nem jelenti egyuttal a fontosabb, a fogyasztók által inkább keresett, minőségileg jobb, ujszerűbb stb. gyártmányt. Az, hogy egy gyár különböző gyártmányai között melyik rentábilisabb, melyik kevésbé az, egy sor más, ebben az összefüggésben véletlen körülményektől függ. Pillanatnyilag ez nem különösen "izgalmas", mert a gyár vezetői kevésbé vannak anyagilag ösztönözve a rentabilitás növekedésére. De abban a pillanatban, ha a vállalatnál már nem teljes, hanem a nettó termelési értéket mérjük, s elsősorban ezt premizáljuk, - ennek rendkívül megnő a súlya. /Egyetlen nagyon leegyszerűsített példa megmagyarázza ezt. Tegyük fel, hogy egy gyártmány önköltsége 100, ebből 80 az anyagköltség, 20 a munkabéreköltség - a többitől az egyszerűség kedvéért tekintsünk el. Tegyük fel, hogy a nyereség 2 %-ról 4 %-ra nőtt ennél a gyártmánynál. A jelenlegi körülmények között ez még nem csábitja különösképpen arra a vállalatot, hogy

éppen ezt gyártsa. Viszont, ha bevezetnénk Balázs elvtárs javaslatát, úgy ez azt jelentené: ennek a cikknek a nettó termelési értéke 22-ről 24-re, csaknem 10 %-kal nőtt, - tehát már csak a termelési terv teljesítése kedvéért is érdemes ennek a cikknek a gyártására törekedni./ Világos tehát, hogy a nettó termelési érték mutatószámának alkalmazása a legszorosabban összefügg termelői árrendszerünk kérdésével.

A másik, a fontosabbik ellenérv: a "nettó termelési érték" - még másféle árak alkalmazása esetén is - ebben a tanulmányban felvetett problémák közül csak egy-kettőt oldana meg /elsősorban az anyagigényes gyártmányok felé való vonzódást küszöbölné ki./ Ugyanakkor van egy egész sor más probléma, amely nem csupán a teljes termelési érték ma alkalmazott mutatószámával függ össze, hanem tervezési, irányítási, anyagi ösztönzési módszereink, árrendszerünk, készlet-helyzetünk, stb. számos jellegzetes vonásával. Ezeket viszont mitsem változtatna ez a javaslat.

A Balázs cikk vitájában elhangzottak azután más javaslatok: az egyik hozzászóló a "tervszerűségi" mutatót, a másik az önköltség helyesbitett mutatóit akarta megtenni alapvető, döntő, prémiummal leginkább

alátámasztott tervmutatószámnak. Pedig ezekre is áll az, amit a tanulmányban főként a termelési érték mutatószámával kapcsolatban hangsúlyoztam: nem egyértelműek; az állam által megkivánt, pozitív hatásuk mellett van nemkivánt, "vad", káros hatásuk is! Akár egyiket, akár másikat emeljük ki, ez egyoldalú ösztönzést fejt ki, sőt részben kifejezetten negatív befolyást gyakorol a vállalat tevékenységére.

d./ Vannak, akik a vállalati nyereséget tekintik ilyen "csoda-tervmutatószámnak", amely egymaga megoldja majd bajainkat. Valahogy úgy képzelik a nyereség anyagi ösztönzését, mint ahogy eddig pl. a teljes termelési érték növelését ösztönöztük. Ezután a nyereségterv 100 %-os teljesítése legyen a prémium kifizetésének alapja, s túlteljesítés esetén többlet-prémiumot kell majd adni. Egyébként azonban mai gazdasági mechanizmusunk maradjon lényegében változatlan; nagyjában egészében tartasuk meg az árrendszernek, a tervezésnek, a gazdasági vezetők bérezési rendszerének stb. mai formáit.

Véleményem szerint ez a javaslat, amelynek sok hive van, felemás; keverednek benne a helyes és a hibás elemek. Magamnak is az a meggyőződésem, hogy a nyereségnek központi szerepet kell kapnia az anyagi érdekeltség rendszerében. De ezt ki kell egészíteni MÁS rendszabályokkal, gazdasági mechanizmusunk egyéb

szektorainak reformjával. Legalább a következő feltételeket kell biztosítani:

Először: megfelelő árrendszert. Olyan termelői árakat, amelyek kiindulópontja az önköltség; amelyeknél azonban a nyereség mértéke nem gépiesen egységes, hanem arra befolyással van a kereslet és a kínálat viszonya is. Így azután a vállalat a nagyobb nyereség után törekedve - olyan cikkek felé fog orientálódni, amelyekre a kínálathoz képest nagyobb a kereslet, s csökkenti azok termelését, amelyek iránt kisebb az igény.^{1/}

1/ Az a kísérlet, amely a Duna-cipőgyárban indult, s amelyről oly sok szó esik mostanában, próbálkozás arra, hogy a jövedelmezőség alakulását ilyenféle árártól tegye függővé.

A gyár vezetőit ugyanis abban tették anyagilag érdekeltté; hogy ne csupán a vállalat nyereségét, hanem az u.n. "bruttó akkumulációt" növeljék, amely magában foglalja a nyereségen felül a forgalmiadót is. A cipőiparban u.n. különbözeti forgalmiadó van; vagyis nagysága nem fixen meghatározott kulcstól függ, hanem egyenlő a fogyasztói ár /levonva belőle természetesen a kereskedelmi haszonkulcsot/ és a nettó termelői ár különbözetével. Ez azt jelenti: két azonos önköltségű cikk közül azon van több forgalmiadó, amelynek magasabb a fogyasztói ára. Márpedig említettem már: a fogyasztói árak megszabásánál úgy-ahogy mérlegelik a kereslet-kínálat viszonyát is.

Röviden: A Duna-cipőgyár vezetői érdekeltek abban, hogy olyan cikkeket gyártsanak, amelyek iránt nagyobb a kereslet, mert ezeknél viszonylag nagyobb a forgalmiadó, nagyobb a "bruttó akkumuláció" hányada. A jövedelmezőség ösztönzésének ez a formája tehát a keresletnek megfelelő választék kialakítására sarkal. Nem akarok ebben a tanulmányban kitérni a Duna-cipőgyári kísérlet pozitív és negatív tapasztalatainak részletes értékelésére; ez a későbbi kutatás feladata lesz. Itt csak ezt az egy összefüggést akartam röviden jelezni.

Másodszor: fokozatosan ki kell alakítani a termelés és fogyasztás olyan arányait, mint amilyenekről a 275.-295. oldalon irtam. Működtetni kell tehát azt a hajtóerőt, amelyet a megrendelő, a fogyasztó "nyomása", a szocialista vállalatok közötti verseny jelent. S ha ezt talán nem is lehet minden iparágban, minden vállalatnál elérni - minél szélesebb területen sikerül biztosítani, annál jobb.

Harmadszor: át kell alakítani a gazdasági vezetők anyagi ösztönzésének rendszerét, hogy az valóban realisabban tükrözze teljesítményüket, átfogóbban ösztönözze őket a gazdasági tevékenység minden oldalának jó elvégzésére. /Ennek módszereiről lásd a oldalakat./

Ez a három feltétel együtt- véleményem szerint - biztosítaná a vállalat valóban sokoldalú, komplex ösztönzését, amelynek szükségességére többször is igyekeztem már felhívni a figyelmet. Ilyen körülmények között ugyanis a jövedelmezőség mértéke, /s ezzel együtt a vezetők, a vállalati kollektiva nyereségrészesedése/ a következő tényezőktől függne:

- a termelés mennyisége;
- a termékek minősége;
- a termelés önköltsége;
- a vállalat kötelezettségeinek betartása

/a kamaton, kötbéren stb. keresztül/;

- a termékek értékesítése, /ez jelenleg teljesen elsikkad terv-mutatószámrendszerünkben/;

- a választéknak a keresletnek megfelelő összetétele, a társadalmi szükséglet rugalmas kielégítése.

Negyedszer - s ezt feltétlenül hozzá kell tenni az eddigiekhez: a jövedelmezőség ösztönzését, s a vállalat nagyfoku önállóságát ki kell egészíteni azzal, hogy a központi gazdasági szervek fokozottan igénybeveszik a népgazdaság irányítására a gazdasági mechanizmus különböző egyéb emelőit: a beruházási rendszert, a pénzügyi és hitelrendszert, az árpolitikát, stb. Egyszóval biztosítják azt, hogy a jövedelmezőség alapján gazdálkodó vállalatok beleilleszkedjenek a tervgazdaság kereteibe; hathatósan érvényesüljön a népgazdaság fő arányainak kialakításában a tervszerű központi irányítás.

Milyen következményekkel járna, ha nem ilyen átfogóbb reformra kerülne sor, hanem csak az említett felemás javaslat megvalósítására?

Egyes területeken ez is hasznosnak bizonyulna, s nem jár különösebb kockázattal. Különösen ott látszik ez biztatónak, ahol a vállalat csak egyféle terméket állít elő /pl. bánya/,^{1/} ahol tehát a

---

1/ 1956. júniusában a Tatabányai Szénbányászati Tröszt vezetői nagyon figyelemreméltó, rendkívül alapos javaslatot dolgoztak ki, amelyben azt indítványozzák: kísérletképpen vezessék be náluk a jövedelmezőség fokozott ösztönzését. Javaslatuk szerint mindössze három mutatószámot kapjanak a felsőbb szervektől:

választék problémája fel sem merül. /Esetleg ott is, ahol ugyan nem egy, hanem egynéhány-féle terméket gyártanak, de ahol a technológiai adottságok eleve meghatározzák a termelés összetételét. /Pl. egy vegyi-üzem, amely csak 3-4 féle meghatározott terméket képes előállítani./

Az ilyen területeken a mai árrendszer mellett is jó irányba ösztönöz a nyereség.

Annál komolyabb problémák vetődnek fel az olyan területeken; ahol egy-egy vállalat többfajta terméket gyárthat, ahol a választékos sokféle módon lehet összeállítani. Vegyünk egy példát.

Tegyük fel: egy textilipari vállalat vezetőit anyagilag komolyan érdekeltté tesszük abban, hogy növeljék a vállalat nyereségét. Ugyanakkor megszüntetjük a részletes program központi kidolgozását, s rábizzuk a vállalatra, hogy - a kereskedelemmel megállapodva - maga szabja meg a termelés konkrét választékát.

Ebben a pillanatban a vállalat vezetőinek szemében érdekes, "izgalmas" kérdéssé válik, hogy melyik termék mennyire rentábilis. Nyilvánvalóan igyekez-

-
- A termelés mennyisége tonnában és kalóriában.
  - A kötelező nyereségbefizetés mértéke.
  - A költségvetés által rendelkezésükre bocsájtott beruházási összegek.

nek majd a választékot azok felé a cikkek felé el-
tolni, amelyek több nyereséget hoznak. Dehát mitől
függ az, hogy melyik cikk rentábilisabb? Függetlenül
is, hogy melyik "fekszik jobban" a vállalat sajátos
adottságainak, melyiket tudja éppen ő olcsóbban elő-
állítani. Ha lehetőleg ezek felé a cikkek felé von-
zódik, ez csak egészséges lehet. Sajnos azonban a
jelenlegi árrendszerben nem csupán ez a tényező o-
koz majd különbséget az egyes gyártmányok nyereségé-
nek mértékében, hanem több más tényező is. Például:

- Új cikkről van-e szó, vagy régiről. Az
új cikknél az ár jóváhagyásakor 2 % nyereséget en-
gedélyeznek. Amikor a régi cikk árát megállapították,
azon is 2 % volt a nyereség, de annak gyártásában már
begyakorolták magukat, csökkentették az önköltséget -
azon tehát valószínűleg több a nyereség. Egyszóval:
sok esetben a régi cikk nyereségesebb, mint az új -
amiből az következik, hogy a nyereség anyagi ösztönzé-
se esetén érdemes a régihez ragaszkodni, az újtól ~~ak-~~
huzódozni.

- Egy új cikk ára sokban függ attól, melyik
gyár kezdi gyártani, hiszen az ő önköltsége, az ő kal-
kulációja alapján hagyják jóvá az árat. Később más vál-
lalat is elkezdi gyártani ugyanezt. Ennek a későbbi
gyárnak a szempontjából azonban már teljesen véletlen,

vajon kedvező lesz-e a számára ez a cikk, vagy sem. Ha ugyanis az először gyártó vállalat modernebb, olcsóbban termelő vállalat volt - akkor ez a cikk nem lesz jövedelmező a számára; viszont ha történetesen éppen egy elmaradott, "rossz" vállalat volt az illető termék uttörője, akkor jóljár, s magas nyereséget érhet el a cikken.

- A termelői árak rendezésekor igyekeznek az u.n. "iparági súlyozott önköltség" alapján megállapítani az egyes termékek árát. Igenám, de a "súlyozás" attól függ, hogy ezt a terméket éppen zömében fejlett, olcsón dolgozó gyárak termelték-e, /akkor viszonylag alacsony árat állapítanak meg/, vagy pedig főként elmaradott üzemek, /akkor magas árat kap./^{1/} Mindenesetre az egyed vállalat számára ez is teljesen véletlen körülményt jelent; számára véletlenszerű, vajon az illető terméken "jó ára" van-e vagy "rossz".

Lehetne folytatni az ilyesfajta körülmények felsorolását. A mi árrendszerünk mellett az a tény, hogy X termék önköltsége felett 10 % nyereség van a szóbanforgó gyár számára, viszont Y termék önköltsége

---

1/ Az "iparági súlyozott önköltség" esetlegességére, véletlenszerűségére élesen fényt vet Jávorka-Wilcsek-Schmidt már említett tanulmánya.

Egyébként a tanulmány más megállapításaiból is kiderül, hogy egy-egy gyártmány nyereségének nagysága számos olyan tényezőtől függ, amely a gyártmányokat előállító vállalat szempontjából véletlennek tekinthető.

felett csak 1 % - messzemenően a véletlentől függ.
Semmiképpen sem függ össze azzal, hogy mondjuk X
termék fontosabb, a társadalom által inkább igényelt,
keresettebb cikk lenne, hiszen termelői áraink lényeg-
ében függetlenek a kereslet és a kínálat viszonyától.

Mindebből az következik: a nyereség anyagi ösztönzése esetén a vállalatok vezetői igyekeznének a nyereségesebb cikkek felé eltolni a választékot - noha semmiféle társadalmi érdek nem fűződik ahhoz, hogy éppen ezeket a cikkeket gyártsák s ne másokat.

Hozzá kell fűznöm ehhez: ez a fejtegetés sok tekintetben még ideiglenesnek, "előlegezett" munkahipotézisnek tekinthető. A nyereség és az árrendszer összefüggéseinek konkrét tanulmányozása kutatómunkánk egyik soronlévő feladata lesz. Mindenesetre a spekulatív gondolatok arra intenek: a nyereség - mai termelői árrendszerünk mellett! - számos területen nem tekinthető a gazdaságos, eredményes vállalati tevékenység megbízható fokmérőjének ott, ahol a termelés konkrét választéka sokfajta cikkből sokféle módon, sokféle arányban alakulhat. Ez tehát nagy óvatosságra int az olyan "hibrid" javaslatokkal szemben, amelyek egyfelől kívánnák is a jövővelmezőség fokozott anyagi ösztönzését - másfelől viszont szeretnék megtartani mai termelői árrendszerünket, s általában egész jelenlegi gazdasági mechanizmusunkat.

U T Ó S Z Ó .

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán számos fontos utalás történt a túlzott centralizáció kérdéseire. Mikoján elvtárs például ezeket mondta: "Központi Bizottságunk tevékenységének fontos területe volt továbbá - a kérlelhetetlen harc a bürokratikus centralizálás ellen, és a lenini demokratikus centralizmus teljes visszaállítása; ... a helyi szovjetek és a vállalatok jogkörének növelése, a munkástömegek bevonása a gazdasági tervek kidolgozásában és megvizsgálásában való messzemenő részvételbe, s a termelés igazgatásával összefüggő kérdések megoldásában való hatékonyabb részvételbe; az államapparátus csökkentése és egyszerűsítése..."^{1/} Hruscsov elvtárs pedig hangsúlyozta: "Nincs szükségünk a központban olyan apparátusra, amely kisajátítja a helyi szervek munkakörét."^{2/}

A kongresszus valósággal felpensdítette a gazdaságvezetés kérdéseiről folyó vitákat. Szinte minden gazdasági problémáról folyó megbeszélésen felvetődött az anyagi érdekeltség, a tervezés, a gazdaságvezetés túlzott centralizációjának ügye; egyszeriben foglalkozni kezdett ezekkel a témákkal a napisajtó. A Minisztertanács határo-

---

1/ Az SzKP XX. kongresszusa - Szikra 1956. - 342-343 old.

2/ I.M. 84. oldal.

zatot hozott az államigazgatás és a gazdasági vezetés egyszerűsítéséről, amelynek biztatására számos helyen alapos, komoly reform-javaslatok kidolgozását kezdték meg. A Központi Vezetőség július 18-21. ülésének határozatai is állástfoglaltak a túlzott központosítás leépítése mellett.

Első ízben kezdődtek meg iparunkban gyakorlati kísérletek a tervezés, a gazdasági irányítás új módszereinek kipróbálására. Így pl. a könnyűipar területén megindult a már említett nagyjelentőségű kísérlet a Duna-cipőgyárban; továbbá új tervezési módszerekkel próbálkoztak a selyemiparban s néhány gyapjuipari vállalatnál is.^{1/}

Felvetődhet a kérdés: szükség van-e ilyen helyzetben a jelenlegi gazdasági mechanizmus oly részletes bírálatára, mint amire ez a disszertáció törekszik - s mint amivel a szerző az értekezés elkészítése után is, további kutatómunkájában foglalkozni szeretne? Vajon nincs-e olyan "veszély", hogy mire ez a kutatómunka a végére ér, addigra már ugyanis minden másképp lesz, s nyoma sem marad a mai hibáknak?

1/ Ez a tanulmány, amelynek írása 1956. júliusában fejeződött be, már nem térhet ki sem az új minisztertanácsi határozat, sem a gyakorlati kísérletek értékelésére, hiszen még nem állnak rendelkezésre a kellő gyakorlati tapasztalatok. Ezek elemzése majd a későbbi kutatás feladata lesz.

Ugy gondolom: ezek az aggályok nem indokoltak. Szükség van nagy számban olyan munkákra, amelyek a jelenlegi gazdasági mechanizmust igyekeznek minél pontosabban leírni, a mai helyzetben lévő ellentmondásokat akarják feltárni.

Először is: ne ejtsen tévedésbe bennünket az a széleskörű vita, sokfelé hallatszó kritika, amely eddig kibontakozott. Azért még nagyon sok az olyan gazdasági vezető, közgazdász, aki nem ismeri jelenlegi gazdaságvezetési módszereink súlyos fogyatékoságait. Emellett vannak sokan, akik, ha látnák is egyet-mást ezekből a fogyatékoságokból, nem látják elég mélyen; nem értik világosan az összefüggéseket a negatív jelenségek egész rendszere között; nem ismerték fel eléggé a bajok gyökereit. S a hibák felemás felismerésén alapulnak azután a felemás javaslatok, a felszínes, nem egy esetben naiv elképzelések a gazdasági mechanizmus kijavítására. Ha nem akarunk megállni féluton - akkor nem szabad sajnálnunk a fáradságot a jelenlegi helyzet részletes, sokoldalú feltárásától.

De nem is csak ezekhez, a hibák mélységét nem eléggé látó elvtársainkhoz kell szólnunk, hanem a türelmetlenekhez is. Azokhoz, akik tudják, hogy súlyosak a problémák, akikben ég a javítás vágya, de most hajlamosak lennének elhirtelenkedett, kapkodó intézkedésekre. A hebehurgyaság - mégha a javítás őszinte ki-

vánságával párosul is - csak hibákat okozhat, kompromittálhatja a jó ügyet. A jelenlegi helyzet részletes feltárása segíthet megértetni ezekkel az elvtársakkal: nem olyan könnyű feladatról van szó! Sok feltételt kell biztosítani ahhoz, hogy intézkedéseink valóban eredményekkel járjanak. Ehhez sokféle gazdasági feltétel kell, /ezekről többször volt szó e tanulmányban/; emellett sokkal alaposabban kidolgozott javaslatok szükségesek. S ami talán a legfontosabb; a gazdasági vezetés egységes, szilárd eltökéltsége egy ilyen elgondolás végrehajtására. A türelmetlen elvtársak hasonlítanak az olyan építőkhöz, akik egy négyemeletes ház építését - a második emelet lebontásánál kezdenék meg. A ház így könnyen a fejükre omolhat! A ház átépítését óvatosan kell végezni; ügyelve arra, hogy az alapok - a szocialista termelési viszonyok - sértetlenek maradjanak. Fel kell használni minden jó építő követ - mai gazdasági mechanizmusunk minden egészséges, jó elemét. S persze kellő tervek kellenek az ilyen átépítéshez, szervezettség, összefogott irányítás - különben nem járhat sikerrel a munka.

Ami azt az aggályt illeti: talán azért nem érdemes a jelen helyzettel oly részletesen foglalkozni, mert a helyzet ugyanis gyorsan változik - úgy hiszem, ez

az aggály tulzottnak bizonyul. Igaz, hok változás megy végre most is. De azért a változás nem túl gyors. Egyrészt: maga a párt és a kormány - teljesen helyesen - óva intett a meggondolatlan, kapkodó változtatásoktól. Másrészt: számítani kell visszahuzó erőkre is, amelyek lassítani fogják ezt az átalakulást. Nagy erő a konzervativizmus! S különösen azok hajlamosak éppen ezekben a kérdésekben, a gazdasági irányítás ügyében a maradiságra, akiknek nagyonis megfelelt a tulzott centralizációval bizonyosfokig együttjáró rossz munkastilus. Azok, akik szeretnek parancsolgatni, hatalmaskodni. Azok, akik nem rendelkeznek elég tehetséggel, szakértelemmel, vállalkozó, kezdeményező készséggel, akik tehát huzódoznak egy olyan gazdasági mechanizmustól, amely - a néphez való hűség, a politikai megbízhatóság változatlanul fontos követelménye mellett - előtérbe állítja ezeket a vonásokat is.

Egyszóval: nem kell "félteni" attól, hogy a tulzott centralizáció oly hamar "gazdaságtörténeti tényyé" válik, eleven valóság helyett. Nem valamiféle indokolatlan pesszimizmus, hanem a helyzet józan, reális értékelése alapján azt kell hinnünk: még hosszú, szivós elméleti munkára, sok-sok vitára, küzdelemre lesz szükség, hogy ez a munka, amely a tulzott centra-

lizáció leépítését célozza, s amely a kongresszus után új lendületet kapott, teljes sikerrel befejeződjék.

Meggyőződésem, hogy ez a munka -ha nem is könnyen, ha nem is egycsapásra - de meg fogja hozni gyümölcseit. eredménnyel fog végződni, mert olyan feladatokról van szó, amelyet megérlelt az idő, visszavonhatatlanul napirendre tűzött maga a gazdasági, társadalmi fejlődés. Meg fogjuk oldani ezt a feladatot, mert a bürokráciát nagyon megelégette, a gazdasági vezetés megjavítását határozottan kívánja a munkásosztály, a dolgozó nép.

Budapest, 1956. július hó.

+ + +

A felhasznált irodalom jegyzéke.

- Marx: A Tőke - II. és III. kötet
Marx: A góthai program kritikája
Engels: Előszó Marx "A filozófia nyomora" c. művéhez.
Lenin: "A szovjethatalom soronlevő feladatai" c. cikk első fogalmazása /Összes Művei 27.kötet/
Lenin: A szovjethatalom soronlevő feladatai /Ö.M. 27.kötet/
Lenin: Az OK/b/P programjának tervezete /Ö.M. 29.kötet/
Lenin: Az Októberi Forradalom negyedik évfordulójára /Ö.M. 33.kötet/
Lenin:^{1/} A szakszervezetek szerepe és feladatai az új gazdasági politika viszonyai között./Ö.M.33.kötet/
-

Az SZKP XX. Kongresszusa/Szikra 1956.

A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve /Szikra, 1954./

"Az iparfejlesztés feladatai hazánkban" - Az MDP Központi Vezetősége 1955.november 9-12. ülése második napirendi pontjának rövidített jegyzőkönyve /Szikra, 1955./

Az MDP Központi Vezetőségének 1956. július 18-21-i ülésének anyagai. /Szabad Nép, 1956.július 19., 22., 23. és 24.-i száma./

A Magyar Népköztársaság fontosabb törvényei és kormányhatározatai. /Jogi és Közgazdasági Könyvkiadó, 1952./

Az államigazgatási és vállalati egyszerűsítésekre vonatkozó rendelkezések gyűjteménye /MT kiadása, 1954./

Balázs Sándor: Javítsuk meg tervezési módszereinket /Többtermelés, 1954.november/ A Többtermelés ezután következő számai több hozzászólást közöltek ehhez, amelyekre Balázs az 1955.májusi számban válaszolt,

---

1/ Marx, Engels és Lenin számos további művében található még hosszabb-rövidebb utalások olyan kérdésekre, mint: a szocialista tervgazdaság; az anyagi érdekelttség; a demokratikus centralizmus az állami életben; az állam szervező szerepe a szocializmusban stb. Ennek az irodalomjegyzéknek természetesen nem feladata ezekről az utalásokról teljes bibliográfiát adni. Itt csak néhány olyan művet említettem, amely szorosabban kapcsolódik e tanulmányban tárgyalt témákhoz.

- Benary A.: Az értéktörvény funkciója a szocializmus közgazdasági törvényeinek rendszerében /Wirtschaftswissenschaft, 1956. 1.szám/
- Bródy András: A hővégi hajrá és gazdasági mechanizmusunk. /Közgazdasági Szemle, 1956. július-augusztus/
- Brus W.: Az értéktörvény hatása a szocialista termelésre és a gazdasági ösztönzők kérdése. /Ekonomista, 1955. 3.szám/.
- Brus W.: Az értéktörvény szocialista termelésre való hatásának néhány problémája /Wirtschaftswissenschaft, 1955. 4.szám/
- Brus W.: Az anyagi érdekeltség ösztönzőiről /Nowe Drogi, 1955. 12.szám/
- Csadajev J.: A szocialista népgazdaság terv szerinti irányítása és a helyi kezdeményezés szerepe a tervezés növekedésében. /Kommuniszt, 1955. 17.szám./
- Djacsenko: Az önálló elszámolás objektív alapjai /Voproszi Ekonomiki, 1956.II./
- Erdős Péter: A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről /Közgazdasági Szemle, 1956. június./
- Friss István: A személyes érdekeltségről /Szabad Nép, 1955. július 24./
- Friss István: A személyes érdekeltség kérdése a szocializmus építésében /Szikra, 1956./
- Fülöp Sándor: A termelési volumen mérése a textilipari vállalatoknál /Iparstatisztikai értesítő, 1954. május./
- Gadó Ottó: Az önálló elszámolásról /Pénzügyi Szemle, 1955.II./
- Gergely Sándor: Az ipar anyagi-műszaki ellátása szervezésének néhány kérdése /Közgazdasági Szemle, 1955. július-augusztus/
- Gergely Sándor   Fontos anyagtartalékunk: az elfekvő kész-
és Wessely Vilmos: leték /Közgazd. Szemle 1956. február/
- Gutowski: A szellemi dolgozók premizálásának egybekapcsolása az önköltségcsökkentési tervvel az iparvállalatoknál /Ekonomika i Organizacja Pracy - Varsó - 1954. 12.sz./
- Jávorka Edit,
Wilczek Jenő,
Schmidt Ádám: Az ipari termelői árak egyes kérdései /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1956./

- Kovács Sándor: Gazdasági igazgatásunk egyszerűsítéséről /Közgazdasági Szemle, 1955. december/
- Kronrod J.A.: A pénz a szocialista társadalomban /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1956./
- Lengyel Károly és Zavodszky Béla: A vállalati eredmény premizálásának tapasztalatairól /Bér és Norma, 1955. november/
- Liberman A.M.: A könnyűipari vállalatok gazdasági tevékenységének elemzése /Közgazd. és Jogi Könyvkiadó/
- Liberman E.: Az önálló elszámolás és az ipari dolgozók anyagi ösztönzése /Voproszi Ekonomiki 1955.6./
- Majsenberg: Az árképzés a Szovjetunió népgazdaságában.
- Minc B.: Az anyagi érdekelttség ösztönzőiről. /Nowe Drogi 1955.12.sz./
- Minc B.: Az anyagi érdekelttség ösztönzőiről a szocialista szektorban /Gospodarka Planowa 1956.3./
- Minc B.: A tervekészítési módszerek kérdéséhez /Trybuna Ludu, 1956.márc.20./
- Nagy Tamás: A politikai gazdaságtan néhány kérdéséről /Közgazdasági Szemle, 1956. június./
- Oelsner F.: Az értéktörvény és árpolitikánk /Einheit, 1955. 12.sz.
- Péter György: A gazdaságosság szerepéről és jelentőségéről a népgazd. tervszerű irányításáról. /Közgazd. Szemle 1954. december./
- Péter György: A gazdaságosság és a jövedelmezőség a tervgazdálkodásban /Közg. Szemle, 1956. jun. jul. auguszt./
- - - Politikai Gazdaságtan Tankönyv /Szikra, 1956./
- Somogyi Miklós: Az ipar feleslegesen gyártott és elfekvő készleteiről /Statisztikai Szemle, 1955. május/
- Szavinszkij D.V.: Az iparstatisztika tankönyve /Tudományos Könyvkiadó, 1950./
- Sztálin J.V.: A Központi Bizottság beszámolója az SzK/b/P XIV. kongresszusán /Sztálin Összes Művei 10. kötet/
- Sztálin J.V.: A Központi Bizottság beszámolója az SzK/b/P XVI. kongresszusán /O.M. 12. kötet/
- Sztálin J.V.: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban /Szikra, 1956.
- Rorenczyk J.: Vajon nem túl magasak-e a prémiumok /Trybuna Ludu, 1956. január 20./
- Tüü Lászlóné: Az önköltségi mutató a gazdaságosság elbírálásában /Statisztikai Szemle, 1956. feb. ruár/
- Wolf H.: Az értéktörvény szabályozó szerepének korlátai és követelményei a fogyasztási cikkek piacán a szocializmusban /Wirtschaftswissenschaft, 1955. 6. szám/